พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 41 : สาเลยยกสูตร
ความประพฤติทางกาย วาจา และใจ - เหตุแห่งคติและความหลุดพ้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬยมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- เหตุที่สัตว์บางพวกไปสู่ทุคติ และบางพวกไปสู่สุคติ
- ความประพฤติไม่สม่ำเสมอและไม่ประพฤติธรรม
- ความประพฤติสม่ำเสมอและประพฤติธรรม
- อกุศลกรรมบถ 10
- กุศลกรรมบถ 10
- กายกรรม 3 วจีกรรม 4 และมโนกรรม 3
- การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม
- การเว้นจากคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ และคำเพ้อเจ้อ
- ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ ความไม่พยาบาท และสัมมาทิฏฐิ
- กรรมเป็นเหตุแห่งคติ มิใช่ความพอใจของผู้ตัดสินภายนอก
- ความประพฤติชอบกับความมุ่งหมายไปเกิดในมนุษย์ เทวดา และพรหม
- ความแตกต่างระหว่างสุคติกับความสิ้นอาสวะ
- การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ
- การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะของชาวบ้านสาลา

บทนำ

สาเลยยกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา ในแคว้นโกศล คนเหล่านั้นทูลถามว่า เพราะเหตุใดสัตว์บางพวกเมื่อตายแล้วจึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก ส่วนสัตว์บางพวกเมื่อตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงตอบโดยอ้างกำเนิด วรรณะ พิธีกรรม หรืออำนาจของผู้ใด แต่ทรงชี้ตรงไปที่ความประพฤติทางกาย วาจา และใจ พระองค์ทรงแสดงความประพฤติผิด 10 ประการ อันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติ และความประพฤติชอบ 10 ประการ อันเป็นเหตุให้ไปสู่สุคติ พร้อมทั้งอธิบายผลที่บุคคลผู้ประพฤติธรรมอาจมุ่งหมายได้ ตั้งแต่มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ พรหมสมบัติ อรูปพรหมภูมิ จนถึงความสิ้นอาสวะ

พระสูตรนี้จึงมิได้เป็นเพียงบัญชีข้อห้าม แต่แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง **เจตนา ความประพฤติ**

คุณภาพของจิต และทิศทางของชีวิต โดยเริ่มจากการไม่เบียดเบียนและไม่หลอกลวง แล้วก้าวไปสู่ความเห็นถูกและความหลุดพ้น

---

1. พระพุทธเจ้าเสด็จถึงบ้านสาลา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ และเสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา

พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาได้ฟังกิตติศัพท์อันงามของพระองค์ว่า พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว และเป็นผู้จำแนกธรรม

เมื่อทราบว่าพระองค์เสด็จมาถึง คนเหล่านั้นจึงพากันไปเฝ้า บางพวกถวายอภิวาท บางพวกสนทนาปราศรัย บางพวกประนมมือ และบางพวกประกาศชื่อกับตระกูลของตน แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

---

2. คำถามเรื่องเหตุแห่งคติ

พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลถามว่า เหตุใดสัตว์บางพวก เมื่อตายเพราะกายแตก จึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก และเหตุใดสัตว์บางพวก เมื่อตายเพราะกายแตก จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

คำถามนี้มิได้ถามเพียงว่า “หลังความตายมีอะไร” แต่ถามถึง **เหตุ** ที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปต่างกัน พระพุทธเจ้าจึงทรงตอบด้วยหลักเหตุและผล มิใช่ด้วยการคลบันดาลหรือการตัดสินตามความพอใจของผู้มีอำนาจ

---

3. คำตอบโดยย่อของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสโดยสรุปว่า

- สัตว์บางพวกเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม
- สัตว์บางพวกเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติสม่ำเสมอ คือประพฤติธรรม

คำว่า “สม่ำเสมอ” ในที่นี้มิได้หมายถึงเพียงทำสิ่งหนึ่งเป็นประจำ แต่หมายถึงความประพฤติที่ตรงและสอดคล้องกับธรรม ไม่คด ไม่เบียดเบียน และไม่ทำลายเหตุแห่งความดี ส่วนความไม่สม่ำเสมอคือความประพฤติที่ผิดจากธรรม ถูกโลภะ โทสะ และโมหะชักนำ

เมื่อชาวบ้านสาลากราบทูลว่ายังไม่เข้าใจโดยพิสดาร พระองค์จึงทรงแจกแจงความประพฤติทางกาย วาจา และใจอย่างละเอียด

---

4. โครงสร้างของกรรมบถ 10

ความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแบ่งเป็น 3 ทาง รวม 10 ประการ คือ

ทางกาย 3

1. การฆ่าสัตว์
2. การลักทรัพย์
3. การประพฤติผิดในกาม

ทางวาจา 4

4. การพูดเท็จ
5. การพูดส่อเสียด
6. การพูดคำหยาบ
7. การพูดเพ้อเจ้อ

ทางใจ 3

8. ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
9. ความพยาบาท
10. ความเห็นผิด

ฝ่ายอกุศลคือการประพฤติไปตามธรรมเหล่านี้ ส่วนฝ่ายกุศลคือการละเว้นอกุศลทางกายและวาจา พร้อมทั้งอบรมใจให้ไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และเห็นถูก

---

5. กายกรรมข้อที่ 1 - การฆ่าสัตว์

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมเป็นผู้ฆ่าสัตว์ มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่มีความละอาย และไม่มีความเอ็นดูต่อสัตว์มีชีวิต

การฆ่ามิได้เริ่มต้นเมื่ออาวุธกระทบร่างเท่านั้น แต่เริ่มจากจิตที่ยอมให้ชีวิตของผู้อื่นหมดความหมาย เห็นความโกรธ ความกลัว ความอยาก หรือประโยชน์ของตนสำคัญกว่าชีวิตของอีกฝ่าย อกุศลจึงอยู่ทั้งที่เจตนา การลงมือ และผลแห่งการเบียดเบียน ยิ่งเจตนาชัด ความพยายามมาก และการกระทำสำเร็จ กรรมยิ่งมีกำลัง

---

6. การเว้นจากการฆ่าสัตว์

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางท่อนไม้และศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู และมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง

การไม่ฆ่าจึงมิใช่เพียงการไม่ลงมือ แต่มีคุณธรรมฝ่ายบวกอยู่ด้วย คือ

- เห็นคุณค่าของชีวิต
- รู้จักยับยั้งกำลังและความโกรธ

- มีความละอายต่อการเบียดเบียน
- มีความเอ็นดูและปรารถนาให้สัตว์พ้นภัย
- ใช้ปัญญาแก้ปัญหาโดยไม่ทำลายชีวิตเกินความจำเป็น

เมตตาจึงทำให้การเว้นจากการฆ่าไม่เป็นเพียงข้อบังคับ แต่เป็นความประพฤติที่ออกจากใจซึ่งไม่ต้องการสร้างความทุกข์แก่ผู้อื่น

---

7. กายกรรมข้อที่ 2 - การลักทรัพย์

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ว่าจะอยู่ในบ้าน ในป่า หรือเป็นทรัพย์ชนิดใด เมื่อรู้ว่าเจ้าของมิได้ให้ก็ยังถือเอาด้วยจิตคิดขโมย

สาระของการลักทรัพย์มิได้อยู่ที่ราคาสิ่งของเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การล่วงละเมิดสิทธิและความไว้วางใจของผู้อื่น การฉ้อโกง ยักยอก ปลอมแปลง เอาเปรียบ หรืออาศัยช่องโหว่เพื่อเอาสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์ ย่อมอยู่ในแนวของการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้

ทรัพย์บางอย่างจับต้องไม่ได้ เช่น เวลา ผลงาน ข้อมูล หรือสิทธิประโยชน์ แต่หากมีเจ้าของและถูกนำไปโดยทุจริต หลักไม่ถือเอาของที่เขามิได้ให้ก็ยังใช้พิจารณาได้

---

8. การเว้นจากการลักทรัพย์

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่คิดฉวยเอาทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน การเว้นจากการลักทรัพย์ตั้งอยู่บนคุณธรรมหลายประการ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความเคารพสิทธิ ความสันโดษ ความมักน้อย และความรับผิดชอบ

ผู้มีทรัพย์มากอาจไม่ขโมยเพราะไม่ขาดแคลน แต่ยังไม่เท่าผู้ที่แม้มีโอกาสและไม่มีผู้เห็น ก็ไม่ถือเอา เพราะรู้ชัดว่าไม่ใช่ของตน ความซื่อสัตย์ที่แท้จึงปรากฏในเวลาที่บุคคลสามารถเอาได้แต่เลือกไม่เอา

---

9. กายกรรมข้อที่ 3 - การประพฤติผิดในกาม

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมประพฤติผิดในกาม ล่วงละเมิดบุคคลซึ่งอยู่ในความคุ้มครองของมารดาบิดา ญาติ หรือธรรมเนียมที่ชอบ ผู้มีคู่ครอง ผู้มีข้อผูกพัน หรือผู้ที่ไม่อาจให้ความยินยอมได้โดยอิสระ แก่นของข้อนี้คือการไม่ใช้ความต้องการทางกามเป็นเหตุทำลายความไว้วางใจ เกียรติ ความปลอดภัย ครอบครัว หรือสิทธิของผู้อื่น

ความยินยอมที่แท้ต้องไม่เกิดจากการบังคับ การหลอกลวง การใช้อำนาจ การข่มขู่ หรือสภาพที่อีกฝ่ายไม่สามารถตัดสินใจได้อย่างเป็นอิสระ

---

10. การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากการประพฤติผิดในกาม รู้จักขอบเขต เคารพความสัมพันธ์และความรับผิดชอบ ไม่ใช้บุคคลอื่นเป็นเพียงเครื่องสนองความต้องการของตน

การสำรวมในกามมิใช่ความรังเกียจร่างกาย แต่เป็นการไม่ปล่อยให้ความอยากทำลายสติ ความซื่อสัตย์ และความไม่เบียดเบียน

เมื่อมีความรักหรือความสัมพันธ์ ผู้ปฏิบัติต้องตรวจว่า ความสัมพันธ์นั้นตั้งอยู่บนความจริงใจ ความรับผิดชอบ และการไม่ทำร้ายผู้เกี่ยวข้องหรือไม่

---

11. วจีกรรมข้อที่ 1 - การพูดเท็จ

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรม เมื่อถูกเรียกไปถามในที่ประชุม ในหมู่ญาติ ในสมาคม หรือในราชสำนัก แม้ไม่รู้ก็กล่าวว่ารู้ แม้รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่าเห็น เห็นก็กล่าวว่าไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเห็นแก่ตน เห็นแก่ผู้อื่น หรือเห็นแก่อามิสบางอย่าง

องค์สำคัญอยู่ที่รู้อย่างหนึ่ง แต่จงใจทำให้ผู้อื่นเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง การพูดเท็จจึงรวมถึงการบิดเบือน ปกปิดสาระสำคัญ สร้างหลักฐานลวง หรือใช้ถ้อยคำที่ดูจริงแต่มีเจตนาหลอก

---

12. การเว้นจากการพูดเท็จ

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำเท็จ กล่าวตามที่รู้และเห็น ไม่กล่าวเพื่อหลอกตน หลอกผู้อื่น หรือแลกความจริงกับผลประโยชน์

ความสัตย์มิได้หมายความว่าต้องพูดทุกอย่างแก่ทุกคนในทุกเวลา เพราะถ้อยคำยังต้องพิจารณาประโยชน์ กาล และความเหมาะสม แต่เมื่อพูด ต้องไม่ทำให้ความไม่จริงกลายเป็นความจริง ผู้รักษาสัจจะย่อมรักษาความน่าเชื่อถือของตน และช่วยให้สังคมยังมีพื้นฐานสำหรับการตัดสินใจร่วมกัน

---

13. วจีกรรมข้อที่ 2 - การพูดส่อเสียด

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมฟังเรื่องจากฝ่ายหนึ่งแล้วนำไปบอกอีกฝ่ายเพื่อทำลายคนเหล่านี้ หรือฟังจากอีกฝ่ายแล้วนำกลับมาบอกฝ่ายแรกเพื่อทำลายคนเหล่านั้น เป็นผู้ทำลายคนที่สามัคคีกัน และส่งเสริมคนที่แตกกันแล้ว

คำส่อเสียดอาจเป็นเรื่องเท็จหรือเรื่องจริงก็ได้ จุดตัดสินอยู่ที่เจตนาและผลของการใช้ข้อมูลเพื่อทำให้คนแตกแยก แม้ถ้อยคำสุภาพ หากกล่าวเพื่อยุยงให้เกลียดชัง ก็ยังมีลักษณะของคำส่อเสียด

---

14. วาจาที่สร้างความสามัคคี

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำส่อเสียด ไม่ใช้เรื่องของฝ่ายหนึ่งทำลายอีกฝ่าย ยินดีในความสามัคคี เพลิดเพลินในความสามัคคี และกล่าววาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

การสร้างสามัคคีมิใช่ปกปิดความผิดหรือบังคับให้ทุกคนคิดเหมือนกัน แต่เป็นการสื่อสารความจริงโดยไม่เติมเชื้อแห่งความเกลียดชัง ช่วยให้ผู้ขัดแย้งเห็นปัญหาโดยไม่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ของกันและกัน

---

15. วจีกรรมข้อที่ 3 - การพูดคำหยาบ

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมกล่าวถ้อยคำหยาบ กระด้าง ทำให้ผู้อื่นเจ็บใจ เป็นคำเผ็ดร้อน ใกล้ต่อความโกรธ และไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ความหยาบมิได้ตัดสินจากเสียงดังหรือคำธรรมดาเพียงอย่างเดียว ถ้อยคำที่สุภาพภายนอกแต่มีเจตนาดูหมิ่น ประชด หรือทำลายศักดิ์ศรี ก็ทำร้ายใจได้

ในทางกลับกัน คำเตือนที่จริงจังอาจไม่ไพเราะหู แต่หากออกจากเมตตา กล่าวถูกกาล และมุ่งแก้ไข มิได้มีลักษณะเดียวกับคำด่าเพื่อระบายโทสะ

---

16. วาจาอ่อนโยนและมีประโยชน์

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำหยาบ กล่าวถ้อยคำไม่มีโทษ สบายหู น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง เป็นที่รักและชอบใจของคนหมู่มาก

วาจาอ่อนโยนมิใช่การพูดเอาใจทุกคน แต่เป็นการไม่เติมความรุนแรงเกินกว่าความจริงและความจำเป็น แม้ต้องปฏิเสธ ตักเตือน หรือชี้ความผิด ก็สามารถกล่าวโดยรักษาประโยชน์และศักดิ์ศรีของผู้ฟัง

---

17. วจีกรรมข้อที่ 4 - การพูดเพ้อเจ้อ

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมพูดไม่ถูกกาล พูดเรื่องไม่จริง พูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่กล่าวธรรม ไม่กล่าววินัย กล่าวถ้อยคำไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีขอบเขต และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คำเพ้อเจ้อมิได้หมายถึงห้ามสนทนาอย่างผ่อนคลายทั้งหมด แต่เตือนมิให้วาจากลายเป็นทางระบายความฟุ้งซ่าน ทำลายเวลา แพร่ข่าวที่ไม่ตรวจสอบ หรือดึงใจของตนและผู้อื่นให้ห่างจากสิ่งที่ควรทำ

---

18. วาจาที่ถูกกาลและมีประโยชน์

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำเพ้อเจ้อ กล่าวถูกกาล กล่าวคำจริง กล่าวสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าวธรรมและวินัย ถ้อยคำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีขอบเขต และประกอบด้วยประโยชน์
ก่อนพูดจึงควรพิจารณาอย่างน้อยว่า

- จริงหรือไม่

- มีประโยชน์หรือไม่
- เหมาะแก่กาลหรือไม่
- กล่าวด้วยจิตเช่นใด
- ผู้ฟังพร้อมรับหรือไม่

วาจาที่ดีมิได้วัดด้วยจำนวนคำ แต่วัดด้วยความจริง ประโยชน์ และผลต่อจิตของผู้พูดกับผู้ฟัง

---

19. มโนกรรมข้อที่ 1 - ความเพ่งเล็งอยากได้

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมมีความเพ่งเล็งทรัพย์และสิ่งของของผู้อื่นว่า “ขอสิ่งของของผู้อื่นจงเป็นของเรา” การเห็นว่าสิ่งหนึ่งดีหรือปรารถนาจะมีสิ่งชนิดเดียวกัน ยังไม่จำเป็นต้องเป็นอภิชฌา แต่เมื่อใจจับจ้องของที่เป็นสิทธิของผู้อื่น ต้องการดึงมาเป็นของตน และไม่คำนึงถึงความเสียหายของเจ้าของ ความอยากนั้นย่อมผิดจากธรรม อภิชฌาทำให้ใจไม่เห็นความพอดี เพราะความสุขของตนถูกผูกไว้กับการครอบครองสิ่งที่ยังเป็นของผู้อื่น

---

20. ความไม่เพ่งเล็งและความยินดีในความพอดี

ผู้ประพฤติธรรมไม่เพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่นว่า “ขอสิ่งของของผู้อื่นจงเป็นของเรา” ความไม่เพ่งเล็งมิใช่ห้ามพัฒนาความเป็นอยู่หรือสร้างทรัพย์โดยสุจริต แต่เป็นการแสวงหาโดยไม่ล่วงสิทธิ ไม่สร้างความสำเร็จบนความเสียหายของผู้อื่น และไม่ปล่อยให้ความอยากครอบงำความถูกต้อง เมื่อเห็นผู้อื่นมีสิ่งดี ผู้ปฏิบัติสามารถยินดี เรียนรู้ และขวนขวายโดยสุจริต แทนการคิดแย่งชิงหรือทำลาย

---

21. มโนกรรมข้อที่ 2 - ความพยาบาท

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมมีจิตพยาบาท คิดว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า ถูกทำลาย ขาดสูญ พินาศหรืออย่าได้มีอยู่เลย” พยาบาทเป็นมากกว่าความไม่ชอบ แต่เป็นความจงใจให้ผู้อื่นประสบความเสียหาย เมื่อใจเลี้ยงความคิดเช่นนี้ซ้ำ ๆ ย่อมเตรียมทางให้วาจาและกายกระทำตาม ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้ทันพยาบาทตั้งแต่ยังเป็นความคิด มิใช่รอจนกลายเป็นการกระทำ

---

22. ความไม่พยาบาทและเจตนาเกื้อกูล

ผู้ประพฤติธรรมไม่พยาบาท มีความดำริว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ และรักษาตนให้มีความสุขเถิด” ความไม่พยาบาทมิใช่การปล่อยให้ความผิดดำเนินต่อไป ผู้มีเมตตายังห้าม ป้องกัน และแก้ไขได้ แต่ไม่ทำด้วยความต้องการให้อีกฝ่ายพินาศ
การแยก “การหยุดการกระทำผิด” ออกจาก “ความเกลียดผู้กระทำผิด” เป็นส่วนสำคัญของการฝึกใจ

---

23. มโนกรรมข้อที่ 3 - ความเห็นผิด

ผู้ประพฤติไม่เป็นธรรมมีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี และสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบซึ่งทำให้แจ้งโลกนี้กับโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีอยู่ในโลก

ข้อความนี้ปฏิเสธฐานของความรับผิดชอบทางศีลธรรม หากเชื่อว่าการกระทำไม่มีผล บุคคลย่อมขาดเหตุผลที่จะยับยั้งตนเมื่อสามารถได้ประโยชน์จากความชั่วโดยไม่มีผู้เห็น
มิจฉาทิฏฐิจึงเป็นอันตรายลึก เพราะมิได้เป็นเพียงความคิดข้อหนึ่ง แต่เป็นกรอบที่ทำให้ความผิดอื่นดูสมควรหรือไม่มีผล

---

24. ความเห็นชอบ

ผู้ประพฤติธรรมมีความเห็นตรงว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี และสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งทำให้แจ้งโลกนี้กับโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

สัมมาทิฏฐิระดับนี้เป็นความเห็นชอบเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรม ทำให้บุคคลยอมรับว่า ตนเป็นผู้รับผิดชอบต่อเจตนาและการกระทำของตน แม้ผลบางอย่างไม่ปรากฏทันทีหรือไม่อยู่ในสายตาของสังคม ความเห็นชอบยังเปิดทางให้ศึกษาจากผู้ปฏิบัติดี และไม่ปิดความจริงไว้เพียงสิ่งที่ตนเคยเห็นหรือคิดได้ในขณะหนึ่ง

---

25. เหตุใดทางใจจึงเป็นกรรมบถ

คนทั่วไปมักเห็นความผิดชัดเมื่อออกมาเป็นกายหรือวาจา แต่พระสูตรนับความเพ่งเล็ง พยาบาท และความเห็นผิดไว้ในทางแห่งกรรมด้วย เพราะใจเป็นต้นทางของการเลือกและการกระทำ

อย่างไรก็ตาม ความคิดที่ผุดขึ้นชั่วคราวกับเจตนาที่จงใจเลี้ยงไว้ไม่เหมือนกัน ผู้ปฏิบัติไม่ควรกล่าวโทษตนเพียงเพราะอกุศลความคิดเกิดขึ้น แต่ควรรู้ทันว่า เมื่อเกิดแล้วตนยินดี สนับสนุน วางแผน และปล่อยให้ครอบงำหรือไม่

การฝึกใจจึงไม่ใช่การบังคับไม่ให้สิ่งใดเกิด แต่เป็นการมีสติรู้และไม่ให้อกุศลที่เกิดแล้วเติบโตจนกลายเป็นทางดำเนินของชีวิต

---

26. ความสัมพันธ์ระหว่างกาย วาจา และใจ

กรรมบถ 10 มิใช่รายการที่แยกจากกันอย่างเด็ดขาด ใจที่เพ่งเล็งอาจนำไปสู่การลักทรัพย์ ใจพยาบาทอาจนำไปสู่คำหยาบและการฆ่า ความเห็นผิดอาจเปิดทางให้ทุกข้อดูว่าไม่เป็นโทษ

ในทางกลับกัน การสำรวมกายและวาจาช่วยมิให้กิเลสที่เกิดในใจมีกำลังเพิ่ม การงดเว้นซ้ำ ๆ ทำให้จิตมีเวลารู้ เห็นผล และเลือกทางใหม่

ศีลจึงมิใช่เพียงควบคุมสิ่งภายนอก แต่เป็นภาชนะรองรับการฝึกสมาธิและปัญญา ส่วนปัญญาทำให้การรักษาศีลไม่เป็นการฝืนอย่างไม่เข้าใจ

---

27. กรรมมิใช่การลงโทษจากภายนอก

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสว่าความประพฤติผิดเป็นเหตุแห่งทุคติ มิได้หมายถึงมีผู้หนึ่งคอยโกรธและลงโทษ แต่หมายถึงเจตนาและการกระทำย่อมสร้างเหตุปัจจัยและทำให้จิตโน้มไปตามคุณภาพที่ตนสั่งสม

ผู้ทำลายชีวิต ยักทรัพย์ หลอกลวง ยุยง ด่าทอ เลี้ยงพยาบาท และปฏิเสธผลของกรรม ย่อมกำลังสร้างโลกภายในที่ร้อน คับแคบ และพร้อมเบียดเบียน โลกภายในนี้สัมพันธ์กับการตัดสินใจ ความสัมพันธ์ วิถีชีวิต และคติภายหน้า

ผู้ไม่เบียดเบียน ซื่อสัตย์ สำรวมวาจา มีเมตตา และเห็นชอบ ย่อมสร้างเหตุอีกชนิดหนึ่ง ผลจึงต่างกันตามเหตุ มิใช่ตามความโปรดปรานของผู้ใด

---

28. เจตนาเป็นหัวใจ แต่ผลภายนอกก็สำคัญ

การกล่าวว่าเจตนาเป็นหัวใจ มิได้ทำให้ผลที่ผู้อื่นได้รับหมดความสำคัญ เจตนาช่วยตัดสินคุณภาพของกรรม แต่ผู้ปฏิบัติยังต้องรับผิดชอบต่อผลที่คาดหมายได้และผลที่เกิดจริง

ความปรารถนาดีที่ขาดสติอาจทำให้ผู้อื่นเสียหายได้ เมื่อเห็นผลแล้วควรยอมรับ แก้ไข และเรียนรู้ ไม่ใช้คำว่า “เจตนาดี” เป็นเครื่องปฏิเสธความรับผิดชอบ

ในทางกลับกัน เมื่อเกิดผลร้ายโดยไม่มีเจตนาและได้ใช้ความระมัดระวังสมควรแล้ว คุณภาพทางศีลธรรมย่อมไม่เท่ากับการจงใจทำร้าย

---

29. ความประพฤติชอบกับมนุษยสมบัติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ประพฤติธรรมและประพฤติสม่ำเสมอ หากปรารถนาว่า เมื่อตายแล้วขอให้เกิดร่วมกับขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล การได้คติเช่นนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะผู้นั้นประพฤติธรรมและประพฤติสม่ำเสมอ

ข้อความนี้แสดงว่า ความปรารถนาอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องมีเหตุที่สอดคล้องกับผล ความประพฤติเป็นฐาน ส่วนความปรารถนาเป็นทิศที่จิตน้อมไป

ความมั่งคั่งในมนุษย์โลกยังมิใช่ที่สุดของธรรม แต่เป็นตัวอย่างหนึ่งของสุคติที่บุคคลอาจมุ่งหมายตามกำลังความเข้าใจ

---

30. ความประพฤติชอบกับเทวสมบัติ

ผู้ประพฤติธรรมอาจปรารถนาไปเกิดในหมู่เทวดาชั้นต่าง ๆ ตั้งแต่

- เทพชั้นจาตุมหาราช
- เทพชั้นดาวดึงส์
- เทพชั้นยามา
- เทพชั้นดุสิต
- เทพชั้นนิมมานรดี
- เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

พระสูตรย้ำซ้ำในแต่ละคติว่า ผลนั้นเป็นไปได้เพราะบุคคลประพฤติธรรมและประพฤติสม่ำเสมอ มิใช่เพียงเรียกชื่อเทวโลกหรือปรารถนาโดยไม่มีเหตุรองรับ สุคติจึงเป็นผลของเหตุฝ่ายดี แต่ยังอยู่ในวัฏฏะ มีความเกิดและความสิ้นไป ไม่ควรเข้าใจว่าเป็นนิพพาน

---

31. ความประพฤติชอบกับพรหมโลก

พระสูตรแสดงต่อไปถึงความปรารถนาเกิดในหมู่พรหม เทพชั้นละเอียด และอรูปพรหมภูมิตามลำดับ ได้แก่

- เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม หรือเทพชั้นพรหมกายิกา
- เทพชั้นอาภา
- เทพชั้นปริตตาภา
- เทพชั้นอัปปมาณาภา
- เทพชั้นอาภัสสรา
- เทพชั้นปริตตสุภา
- เทพชั้นอัปปมาณสุภา
- เทพชั้นสุภกิณหา
- เทพชั้นเวหัปผลา
- เทพชั้นอวิหา
- เทพชั้นอตัปปา
- เทพชั้นสุทัสสา
- เทพชั้นสุทัสสี
- เทพชั้นอกนิฏฐภพ
- เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ
- เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ
- เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ

- เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ

รายละเอียดของชื่อภูมิแสดงขอบเขตของคติตามจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา แต่หลักสำคัญยังคงเดิม คือ ผลที่สูงและละเอียดต้องอาศัยเหตุที่สอดคล้องกัน มิใช่ได้ด้วยการอ้อนวอนเพียงอย่างเดียว การประพฤติธรรมเป็นฐานทั่วไป ส่วนคุณภาพของจิต สมาธิ และความมุ่งหมายย่อมสัมพันธ์กับคติที่ละเอียดขึ้น

---

32. สุคติไม่เท่ากับความหลุดพ้น

มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติเป็นผลดีเมื่อเทียบกับอบาย แต่ยังเป็นความเกิดในภพ เมื่อเหตุและอายุสิ้นลง ย่อมมีความเปลี่ยนแปลง ผู้ศึกษาจึงต้องแยกให้ชัดระหว่าง

- **กุศลที่นำไปสู่สุคติ** - ยังมีความเกิดและผลอันน่าปรารถนาในวัฏฏะ
- **การอบรมปัญญาจนสิ้นอาสวะ** - พ้นจากเหตุแห่งการเวียนเกิด

พระสูตรมิได้ดูแคลนสุคติ แต่ไม่หยุดคำสอนไว้เพียงการเกิดดี พระพุทธเจ้าทรงเปิดปลายทางไปถึงความหลุดพ้น

---

33. จากศีลไปสู่ความสิ้นอาสวะ

ในตอนสูงสุด พระพุทธเจ้าตรัสถึงผู้ประพฤติธรรมซึ่งปรารถนาว่า ขอให้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่

ผลนี้เป็นไปได้แก่ผู้ประพฤติธรรม แต่ไม่ควรเข้าใจว่าการรักษากรรมบถ 10 เพียงระดับพฤติกรรมทำให้สิ้นอาสวะโดยอัตโนมัติ

ศีลทำให้กายวาจาไม่เป็นเหตุรบกวนใจ เป็นฐานแก่สมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่น ปัญญาจึงสามารถรู้ตามความเป็นจริง เห็นสังขารโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา จนคลายความยึดถือและละอาสวะได้

---

34. เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

เจโตวิมุตติชี้ถึงความหลุดพ้นของจิตจากเครื่องผูกและกิเลส ส่วนปัญญาวิมุตติชี้ถึงความหลุดพ้นด้วยการรู้เห็นตามความเป็นจริง

ในข้อความที่กล่าวถึงความสิ้นอาสวะ ทั้งสองมิใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน จิตหลุดพ้นเพราะปัญญารู้ชัด และปัญญานั้นมิใช่ความจำหรือความคิดเพียงอย่างเดียว แต่เป็นความรู้ที่ทำให้ความยึดถือหมดกำลังจริง

จึงควรรักษาลำดับว่า ศีลเป็นฐาน สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น และปัญญารู้กองสังขารตามความเป็นจริง เมื่อรู้ถึงที่สุด จิตจึงพ้นจากอาสวะ

---

35. ความหมายของ “ประพฤติธรรม”

คำว่าประพฤติธรรมในพระสูตรนี้มิใช่เพียงศึกษา ฟังเทศน์ หรือรู้ชื่อข้อธรรม แต่คือการทำให้ธรรมปรากฏในกาย วาจา และใจ

- ทางกาย ไม่ทำลายชีวิต ไม่ถือเอาของที่เขามิได้ให้ และไม่ล่วงละเมิดทางกาม
- ทางวาจา ไม่หลอก ไม่ยุยง ไม่ทำร้ายด้วยคำ และไม่ปล่อยถ้อยคำไร้ประโยชน์ครอบงำชีวิต
- ทางใจ ไม่จ้องแย่งของผู้อื่น ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นพินาศ และไม่ปฏิเสธเหตุผลของกรรม

ผู้รู้หลักทั้ง 10 แต่ยังจงใจดำเนินตรงข้าม ย่อมยังไม่ชื่อว่าประพฤติธรรมตามความหมายในพระสูตร

---

36. การตรวจตนก่อนตรวจผู้อื่น

กรรมบถ 10 มีไว้เป็นกระจกตรวจตน มิใช่เป็นอาวุธตัดสินผู้อื่นโดยง่าย ผู้ปฏิบัติอาจถามตนว่า

- การกระทำของเรากำลังสร้างภัยแก่ชีวิตใดหรือไม่
- เรากำลังเอาสิ่งที่มิได้เป็นสิทธิของเราหรือไม่
- ความต้องการของเรากำลังทำลายความไว้วางใจของใครหรือไม่
- เรากำลังทำให้ผู้อื่นเข้าใจสิ่งที่เรารู้ว่าไม่จริงหรือไม่
- เรานำเรื่องไปกล่าวเพื่อแก้ปัญหาหรือเพื่อให้คนแตกกัน
- ถ้อยคำของเราต้องการให้เขาเข้าใจหรือให้เขาเจ็บ
- สิ่งที่จะพูดจริง มีประโยชน์ และถูกกาลหรือไม่
- ใจกำลังยินดีกับความสำเร็จของผู้อื่นหรืออยากแย่งมา
- เราต้องการหยุดความผิดหรืออยากให้คนทำผิดพินาศ
- เรายังเชื่อและรับผิดชอบต่อผลของการกระทำของตนหรือไม่

การถามเช่นนี้ทำให้หลักธรรมกลับมาอยู่ในปัจจุบัน มิใช่อยู่เพียงในรายชื่อที่ท่องจำ

---

37. ข้อควรระวังในการใช้หลักกรรม

ไม่ควรใช้กรรมกล่าวโทษผู้ประสบทุกข์ เราไม่อาจรู้เหตุปัจจัยทั้งหมดของชีวิตผู้อื่น การเห็นคนเจ็บป่วย ยากจน หรือประสบภัยแล้วสรุปทันทีว่าเขาทำกรรมชั่ว เป็นการกล่าวเกินความรู้และอาจขาดกรุณา

ไม่ควรใช้กรรมเป็นเหตุให้นิ่งเฉย เมื่อผู้อื่นเดือดร้อน หน้าที่ปัจจุบันคือช่วยตามกำลัง มิใช่อ้างว่าเป็นกรรมของเขา เพราะการเลือกช่วยหรือไม่ช่วยก็กำลังเป็นกรรมของเรา

ไม่ควรเข้าใจว่าความเชื่อแทนการกระทำได้ การกล่าวว่านับถือพระพุทธศาสนาไม่อาจแทนการละอกุศลกรรมบถ หากกาย วาจา และใจยังดำเนินผิดจากธรรม

ไม่ควรเข้าใจว่ากรรมคือชะตาที่แก้ไม่ได้ อดีตเป็นเหตุส่วนหนึ่ง แต่เจตนาและการกระทำในปัจจุบันกำลังสร้างเงื่อนไขใหม่ การรู้เรื่องกรรมจึงควรทำให้ไม่ประมาท มิใช่หมดกำลังใจ

---

38. ความสัมพันธ์ระหว่างศีลกับสมาธิ

เมื่อบุคคลฆ่า ลัก ล่วงละเมิด หลอก ยุยง และทำร้าย ความระแวง ความสำนึกผิด ความกลัว และความขัดแย้งย่อมรบกวนใจ จิตเช่นนี้ตั้งมั่นได้ยาก การเว้นจากอกุศลกรรมบถทำให้ความเดือดร้อนจากการกระทำลดลง ใจมีความตรงและไม่ต้องสร้างเรื่องปกปิดตน สมาธิจึงมีฐานที่มั่นคงขึ้น

ศีลมิใช่สมาธิ แต่ช่วยกำจัดเหตุสำคัญที่ทำให้จิตฟุ้งและร้อน ส่วนสมาธิมิใช่ปัญญา แต่ทำให้จิตมีกำลังพอจะรู้สิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง

---

39. ความสัมพันธ์ระหว่างความเห็นถูกกับปัญญา

สัมมาทิฏฐิเรื่องกรรมเป็นความเห็นถูกเบื้องต้น ทำให้บุคคลรู้ว่า ความดีความชั่วมีผลและตนต้องรับผิดชอบต่อการเลือกของตน

แต่ปัญญาที่นำไปสู่ความหลุดพ้นต้องพัฒนาต่อไปจนรู้กองสังขารตามความเป็นจริง มิใช่เพียงเชื่อว่ากรรมมีผล ต้องเห็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัย เห็นว่าไม่ควรยึดว่าเป็นตัวตนถาวร

ความเห็นถูกเบื้องต้นจึงเหมือนการหันหน้าไปถูกทิศ ส่วนภาวนามยปัญญาคือการเดินและรู้เห็นเส้นทางนั้นด้วยใจที่ผ่านการอบรม

---

40. การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาต่างชื่นชมพระภาษิต กราบทูลว่า ธรรมที่พระองค์ทรงประกาศแจ่มแจ้ง เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดเพื่อผู้มีตาจะได้เห็นรูป

คนเหล่านั้นประกาศถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ และขอให้ทรงจำว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

การถึงสรณะในตอนจบจึงมิใช่เพียงแสดงความเลื่อมใสต่อบุคคล แต่เป็นการยอมรับแนวทางแห่งเหตุและผล และตั้งใจนำความประพฤติทางกาย วาจา และใจเข้าสู่ธรรม

---

41. แก่นธรรมของสาเลยยกสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. ความต่างแห่งคติมีเหตุ มิใช่เกิดจากการดลบันดาลโดยปราศจากเหตุ
2. เหตุสำคัญคือความประพฤติทางกาย วาจา และใจ
3. อกุศลกรรมบถ 10 ทำให้ชีวิตและจิตโน้มไปสู่ความเสื่อม
4. กุศลกรรมบถ 10 ทำให้ชีวิตและจิตโน้มไปสู่ความเจริญ
5. ทางกาย 3 เน้นไม่ทำลายชีวิต ทรัพย์ และความสัมพันธ์ของผู้อื่น
6. ทางวาจา 4 เน้นความจริง ความสามัคคี ความอ่อนโยน และประโยชน์
7. ทางใจ 3 เน้นไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และมีความเห็นถูก
8. เจตนาเป็นหัวใจของกรรม แต่ผู้ปฏิบัติยังต้องรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ
9. ความปรารถนาต้องมีเหตุที่สอดคล้อง มิใช่หวังผลโดยไม่สร้างเหตุ
10. สุคติยังอยู่ในวัฏฏะ ไม่ใช่ความหลุดพ้น
11. ศีลเป็นฐานให้จิตตั้งมั่น และจิตตั้งมั่นเป็นฐานแก่ปัญญา
12. จุดสูงสุดของทางมิใช่เพียงการเกิดดี แต่คือการทำอาสวะให้สิ้น

---

42. สรุป

สาเลยยกสูตรเริ่มจากคำถามของพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาว่า เหตุใดสัตว์บางพวกจึงไปสู่ทุคติ ส่วนบางพวกไปสู่สุคติ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความต่างนั้นมีเหตุจากความประพฤติไม่สม่ำเสมอและไม่ประพฤติธรรม หรือความประพฤติสม่ำเสมอและประพฤติธรรม

พระองค์ทรงแจกแจงอกุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ความเพ่งเล็งอยากได้ ความพยาบาท และความเห็นผิด ความประพฤติเหล่านี้ทำให้กาย วาจา และใจดำเนินผิดจากธรรม และเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติ

ฝ่ายกุศลคือการละเว้นความผิดทางกายและวาจา พร้อมทั้งอบรมใจให้ไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และมีความเห็นชอบ ผู้ประพฤติเช่นนี้ไม่เพียงงดความชั่ว แต่มีความเอ็นดู ซื่อสัตย์ รักษาความไว้วางใจ กล่าววาจาจริง สร้างสามัคคี อ่อนโยน ถูกกาล และรับผิดชอบต่อผลของกรรม

พระสูตรแสดงต่อว่า ผู้ประพฤติธรรมอาจมุ่งหมายมนุษยสมบัติ เทวสมบัติ พรหมสมบัติ หรือภูมิอันละเอียดตามคุณสมบัติของจิตได้ เพราะมีความประพฤติเป็นเหตุรองรับ อย่างไรก็ตาม สุคติทั้งหลายยังมีความเกิดและความเปลี่ยนแปลง

ปลายทางสูงสุดคือการทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ศีลจึงมิใช่จุดจบ แต่เป็นฐานให้จิตไม่เดือดร้อน สมาธิมีกำลัง และปัญญารู้กองสังขารตามความเป็นจริง จนจิตคลายความยึดถือและหลุดพ้น

พระสูตรนี้จึงวางหลักที่ใช้ได้กับทุกชีวิตว่า **สิ่งที่คิด พูด และทำ กำลังสร้างทั้งโลกภายใน วิถีชีวิต และทิศทางข้างหน้า** ผู้ต้องการผลเช่นใดต้องสร้างเหตุให้ตรงกับผลนั้น และผู้ต้องการพ้นจากทุกข์ต้องพัฒนาจากความประพฤติชอบไปสู่สมาธิและปัญญา มิใช่หยุดอยู่เพียงความเชื่อหรือความปรารถนา

---

43. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของสาเลยยกสูตร
- ความประพฤติสม่ำเสมอและความประพฤติไม่สม่ำเสมอ
- อกุศลกรรมบถ 10
- กุศลกรรมบถ 10
- กายกรรม 3 วจีกรรม 4 และมโนกรรม 3
- เจตนากับองค์ประกอบของกรรม
- การเว้นจากการฆ่าสัตว์และการอบรมเมตตา
- การไม่ถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
- การสำรวมในกาม
- สัมมาวาจา 4 ด้าน
- อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ
- สัมมาทิฏฐิเรื่องกรรมและผลของกรรม
- กรรมกับความรับผิดชอบในปัจจุบัน
- ความแตกต่างระหว่างสุคติกับนิพพาน
- ศีล สมาธิ และปัญญา
- เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ
- ความสิ้นอาสวะ

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 42 : เวรัญชกสูตร
ความประพฤติเป็นเหตุแห่งสุคติและทุคติ - ธรรมเดียวกันสำหรับผู้คนทุกถิ่น

พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬยมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- เหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์ไปสู่สุคติหรือทุคติ
- ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม
- ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม
- อกุศลกรรมบถ 10
- กุศลกรรมบถ 10
- ความประพฤติทางกาย 3 ประการ
- ความประพฤติทางวาจา 4 ประการ
- ความประพฤติทางใจ 3 ประการ
- ความสำคัญของเจตนาและความรับผิดชอบต่อการกระทำ
- สัมมาทิฏฐิเรื่องกรรมและผลของกรรม
- ความปรารถนาที่มีเหตุรองรับ
- มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติ
- อรูปพรหมภูมิ
- สุคติกับความหลุดพ้น
- เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และความสิ้นอาสวะ
- การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะของชาวเมืองเวรัญชา

บทนำ

เวรัญชกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชา ขณะพระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี คนเหล่านั้นเดินทางมาพักอยู่ในกรุงสาวัตถีด้วยกรณียกิจบางอย่าง เมื่อได้ฟังกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า จึงพากันไปเฝ้าและทูลถามถึงเหตุที่ทำให้สัตว์บางพวกไปสู่ทุคติ ส่วนบางพวกไปสู่สุคติ

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า ความแตกต่างนั้นมีเหตุจากความประพฤติทางกาย วาจา และใจ ผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือประพฤติอธรรม ย่อมสร้างเหตุแห่งทุคติ ส่วนผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือประพฤติธรรม ย่อมสร้างเหตุแห่งสุคติ

เนื้อธรรมของเวรัญชกสูตรตรงกับสาเลยยกสูตร พระสูตรที่ 41 แต่ผู้ฟังและสถานที่ต่างกัน การแสดงซ้ำจึงมิใช่ความซ้ำซ้อนที่ไม่มีความหมาย หากแสดงว่าหลักกรรมและความรับผิดชอบทางศีลธรรมมิได้จำกัดอยู่แก่คนหมู่หนึ่งหรือถิ่นหนึ่ง ผู้ใดคิด พูด และทำเหตุเช่นใด ผู้นั้นย่อมได้รับผลตามเหตุที่ตนสร้าง

---

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระเชตวันเป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาจำนวนมาก เพราะกรุงสาวัตถีเป็นเมืองสำคัญ มีผู้คนจากถิ่นต่าง ๆ เดินทางเข้ามาด้วยกิจการหลายประการ การประทับอยู่ที่นี่จึงเปิดโอกาสให้ผู้คนหลากหลายได้เข้าเฝ้า ฟังธรรม และนำหลักคำสอนกลับไปยังถิ่นของตน

---

2. ชาวเมืองเวรัญชาเดินทางมาสู่กรุงสาวัตถี

เวลานั้น พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาพักอยู่ในกรุงสาวัตถีด้วยกรณียกิจบางอย่าง พระสูตรมิได้ระบุว่ากิจนั้นคืออะไร เพราะสาระสำคัญมิได้อยู่ที่ธุระของคนเหล่านั้น แต่อยู่ที่การใช้โอกาสระหว่างเดินทางเข้าหาผู้รู้และฟังธรรม

เมื่อได้ฟังว่า พระสมณโคดมผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลประทับอยู่ ณ พระเชตวัน และมีกิตติศัพท์อันงามขจรไป พวกเขาจึงเกิดความสนใจที่จะเข้าเฝ้า

---

3. กิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า

ชาวเมืองเวรัญชาได้ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นพระพุทธเจ้า และเป็นพระผู้มีพระภาค

พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน คนเหล่านั้นเห็นว่า การได้พบพระอรหันต์เช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง จึงพากันไปเฝ้า

---

4. การเข้าเฝ้าของผู้คนที่หลากหลาย

เมื่อถึงที่ประทับ บางพวกถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจและระลึกถึงกัน บางพวกประนมมือ บางพวกประกาศชื่อกับโคตรของตน และบางพวกก็นั่งนิ่งอยู่ กิริยาที่แตกต่างกันแสดงว่าผู้มาเฝ้ามีพื้นฐานและระดับศรัทธาไม่เหมือนกัน พระพุทธเจ้ามิได้

ทรงเรียกร้องให้ทุกคนแสดงออกอย่างเดียวกัน แต่ทรงเปิดโอกาสให้คนเหล่านั้นตั้งคำถามและฟังเหตุผลของธรรม

---

5. คำถามสำคัญของชาวเมืองเวรัญชา

พราหมณ์และคหบดีทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวก หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก และอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวก หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คำถามนี้มุ่งหาเหตุ มิได้ถามเพียงว่ามีสุคติหรือทุคติหรือไม่ จึงเปิดทางให้พระพุทธเจ้าทรงอธิบายชีวิตตามหลักเหตุและผล

---

6. คำตอบโดยย่อ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

- สัตว์บางพวกไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรมเป็นเหตุ
- สัตว์บางพวกไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมเป็นเหตุ

เมื่อชาวเมืองเวรัญชากราบทูลว่า ยังไม่เข้าใจเนื้อความโดยพิสดาร พระองค์จึงตรัสให้พวกเขาตั้งใจฟัง แล้วทรงจำแนกความประพฤติทางกาย วาจา และใจ

---

7. ความหมายของความประพฤติสม่ำเสมอ

คำว่า “ความประพฤติสม่ำเสมอ” มิได้หมายถึงเพียงทำสิ่งหนึ่งซ้ำเป็นประจำ แต่หมายถึงความประพฤติที่ตรง สอดคล้องกับธรรม และไม่คดไปตามอำนาจของโลภะ โทสะ และโมหะ ฝ่ายตรงข้ามคือความประพฤติไม่สม่ำเสมอ เป็นความประพฤติอธรรม ซึ่งทำให้กาย วาจา และใจออกจากทางแห่งความไม่เบียดเบียน ความจริง และความเห็นชอบ

พระสูตรแจกแจงความประพฤติทั้งสองฝ่ายเป็นกรรมบถ 10 เพื่อให้ผู้ฟังตรวจสอบได้เป็นข้อ ๆ มิใช่เข้าใจคำว่า “ดี” หรือ “ชั่ว” อย่างเลื่อนลอย

---

8. โครงสร้างของกรรมบถ 10

กรรมบถ 10 แบ่งตามทางที่กรรมแสดงออกเป็น 3 หมวด คือ

ทางกาย 3

1. การฆ่าสัตว์
2. การลักทรัพย์

3. การประพฤติผิดในกาม

ทางวาจา 4

4. การพูดเท็จ
5. การพูดส่อเสียด
6. การพูดคำหยาบ
7. การพูดเพ้อเจ้อ

ทางใจ 3

8. ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
9. ความพยาบาท
10. ความเห็นผิด

ฝ่ายอกุศลคือการประพฤติไปตามทางเหล่านี้ ส่วนฝ่ายกุศลคือการละเว้นอกุศลทางกายและวาจา พร้อมทั้งอบรมใจให้ไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และเห็นชอบ

---

9. การฆ่าสัตว์ - การทำลายชีวิตและความเอ็นดู

ผู้ประพฤติอธรรมเป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความละอาย และไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง

ความผิดมิได้เริ่มเฉพาะเมื่อชีวิตถูกทำลายสำเร็จ แต่เริ่มเมื่อจิตยอมให้ความโกรธ ความกลัว ความอยาก หรือประโยชน์ของตนมีค่ามากกว่าชีวิตของผู้อื่น

ฝ่ายผู้ประพฤติธรรมย่อมละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู และมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์

---

10. การไม่ฆ่ามีคุณธรรมฝ่ายบวก

การไม่ฆ่ามิใช่เพียงไม่ลงมือทำลายชีวิต แต่ประกอบด้วยคุณธรรมฝ่ายบวก คือ

- เห็นคุณค่าของชีวิต
- รู้จักยับยั้งกำลังและความโกรธ
- ละอายต่อการเบียดเบียน
- มีความเอ็นดูต่อสัตว์ทั้งหลาย
- ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากภัย
- แก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรงเกินความจำเป็น

เมตตาจึงทำให้การเว้นจากการฆ่าเป็นความประพฤติที่เกิดจากคุณภาพของจิต มิใช่เพียงความกลัวโทษ

---

11. การลักทรัพย์ - การถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้

ผู้ประพฤติอธรรมถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

หัวใจของความผิดอยู่ที่รู้ว่าสิ่งนั้นมิใช่สิทธิของตน แต่ยังจงใจถือเอา การขโมย ฉ้อโกง ยักยอก ปลอมแปลง หรืออาศัยช่องโหว่เพื่อเอาทรัพย์ที่ตนไม่มีสิทธิ์ ล้วนดำเนินไปในแนวเดียวกัน

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากการลักทรัพย์ ไม่ถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ แม้มีโอกาสและไม่มีผู้ใดเห็น ก็ไม่ฉวยเอามาเป็นของตน

---

12. ความซื่อสัตย์กับความสันโดษ

การไม่ลักทรัพย์ตั้งอยู่บนความซื่อสัตย์ ความเคารพสิทธิ ความสันโดษ และความรับผิดชอบ ผู้มีโอกาสเอาแต่เลือกไม่เอา เพราะรู้ชัดว่าไม่ใช่ของตน ย่อมแสดงความซื่อสัตย์ภายใน ส่วนผู้ที่ไม่เอาเพียงเพราะกลัวถูกจับ ยังต้องพัฒนาความเข้าใจให้ลึกกว่านั้น

ความสันโดษช่วยให้บุคคลไม่ปล่อยความอยากขยายจนล่วงสิทธิของผู้อื่น และรู้จักแสวงหาสิ่งจำเป็นโดยสุจริต

---

13. การประพฤติผิดในกาม

ผู้ประพฤติอธรรมล่วงละเมิดบุคคลซึ่งอยู่ในความคุ้มครองของมารดา บิดา พี่น้อง ญาติ หรือโคตร ผู้ประพฤติธรรม ผู้มีคู่ครอง ผู้มีกฎหมายคุ้มครอง หรือผู้มีข้อผูกพันซึ่งผู้อื่นหมายไว้

แก่นของข้อนี้คือการไม่ปล่อยความต้องการทางกามให้ทำลายความไว้วางใจ ความปลอดภัย ครอบครัว สิทธิ และความรับผิดชอบของผู้เกี่ยวข้อง

ผู้ประพฤติธรรมย่อมละเว้นจากการล่วงละเมิด รู้จักขอบเขต และไม่ใช้บุคคลอื่นเป็นเพียงเครื่องตอบสนองความต้องการของตน

---

14. ความสำรวมมิใช่ความรังเกียจชีวิต

การสำรวมในกามมิใช่ความรังเกียจร่างกายหรือปฏิเสธความสัมพันธ์ แต่เป็นการไม่ปล่อยให้ความอยากทำลายสติ ความซื่อสัตย์ และความไม่เบียดเบียน

ความสัมพันธ์ที่ชอบควรตั้งอยู่บนความจริงใจ ความรับผิดชอบ การเคารพสิทธิ และการไม่ทำร้ายผู้เกี่ยวข้อง ผู้ปฏิบัติจึงมิได้ตรวจเฉพาะความพอใจของตน แต่ตรวจผลที่เกิดแก่ทุกฝ่ายด้วย

---

15. การพูดเท็จ

ผู้ประพฤติอธรรม เมื่อถูกอ้างเป็นพยานในสภา บริษัท หมู่ญาติ หมู่ทหาร หรือราชสำนัก แม้ไม่รู้ก็กล่าวว่ารู้ แม้รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่าเห็น เห็นก็กล่าวว่าไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเห็นแก่ตน เห็นแก่ผู้อื่น หรือเห็นแก่อามิสเล็กน้อย

สาระอยู่ที่บุคคลรู้อย่างหนึ่ง แต่จงใจทำให้ผู้อื่นเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง การบิดเบือน ปกปิดสาระสำคัญ สร้างหลักฐานลวง หรือใช้ถ้อยคำที่ดูจริงเพื่อหลอก จึงอยู่ในแนวของมุสาวาท ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำเท็จ กล่าวตามที่รู้และเห็น ไม่แลกความจริงกับประโยชน์ของตนหรือผู้อื่น

---

16. ความสัตย์กับความไว้วางใจ

ความสัตย์มิได้หมายความว่าต้องเปิดเผยทุกเรื่องแก่ทุกคน เพราะการพูดยังต้องพิจารณาประโยชน์ กาล และความเหมาะสม แต่เมื่อพูด ต้องไม่ทำให้ความไม่จริงกลายเป็นความจริง ผู้รักษาสัจจะกำลังรักษาทั้งใจของตนและความไว้วางใจของสังคม เพราะเมื่อถ้อยคำหมดความน่าเชื่อถือ การตัดสินใจร่วมกันย่อมตั้งอยู่บนฐานที่สั่นคลอน

---

17. การพูดส่อเสียด

ผู้ประพฤติอธรรมฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น เป็นผู้ทำลายคนที่สามัคคีกัน และส่งเสริมความแตกแยกของคนที่แตกกันแล้ว

คำส่อเสียดอาจเป็นเรื่องเท็จหรือเรื่องจริง จุดตัดสินอยู่ที่เจตนาและวิธีนำข้อมูลไปใช้เพื่อทำให้คนเกลียดชังกัน

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำส่อเสียด สมานคนที่แตกแยก ส่งเสริมคนที่ปรองดอง ยินดีในความสามัคคี และกล่าวถ้อยคำที่สร้างความพร้อมเพรียง

---

18. สามัคคีมิใช่การปกปิดความผิด

การสร้างสามัคคีมิได้หมายถึงปกปิดความผิดหรือบังคับให้ทุกคนมีความเห็นเหมือนกัน แต่หมายถึงการสื่อสารความจริงโดยไม่เติมเชื้อแห่งความเกลียดชัง

ผู้ประพฤติธรรมสามารถชี้ปัญหา ตักเตือน และดำเนินการแก้ไขได้ โดยไม่ใช้ข้อมูลเป็นอาวุธทำลายบุคคลหรือยุยงให้หมู่คณะแตกกัน

---

19. การพูดคำหยาบ

ผู้ประพฤติอธรรมพูดถ้อยคำหยาบ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ร้ายกาจ กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ และไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

ความหยาบมิได้อยู่ที่ระดับเสียงหรือรูปคำเพียงอย่างเดียว ถ้อยคำสุภาพภายนอกที่มีเจตนาดูหมิ่นประชด หรือทำลายศักดิ์ศรี ก็ทำร้ายใจได้

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำหยาบ กล่าวถ้อยคำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำที่คนส่วนมากรักใคร่และพอใจ

---

20. วาจาอ่อนโยนยังกล่าวความจริงได้

วาจาอ่อนโยนมิใช่การพูดเอาใจทุกคน หรือไม่กล้ากล่าวความจริง แม้ต้องปฏิเสธ ตักเตือน หรือชี้ความผิด ก็สามารถกล่าวโดยรักษาประโยชน์และศักดิ์ศรีของผู้ฟัง คำเตือนที่จริงจังและออกจากเมตตา ย่อมต่างจากคำด่าที่มุ่งระบายโทสะหรือทำให้อีกฝ่ายเจ็บปวด

---

21. การพูดเพ้อเจ้อ

ผู้ประพฤติอธรรมพูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง ไม่อิงประโยชน์ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย กล่าวคำไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด และไม่ประกอบด้วยประโยชน์

คำเพ้อเจ้อมิได้หมายถึงห้ามการสนทนาอย่างผ่อนคลายทั้งหมด แต่เตือนมิให้วาจากลายเป็นทางระบายความฟุ้งซ่าน ทำลายเวลา แพร่เรื่องที่ไม่ตรวจสอบ หรือดึงจิตของตนและผู้อื่นออกจากสิ่งที่ควรทำ

---

22. วาจาที่ถูกกาลและมีประโยชน์

ผู้ประพฤติธรรมละเว้นจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัย กล่าวคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์ และเหมาะแก่เวลา
ก่อนพูดจึงควรตรวจว่า

- เรื่องนั้นจริงหรือไม่
- มีประโยชน์หรือไม่
- เหมาะแก่กาลหรือไม่
- กล่าวด้วยจิตเช่นใด
- ผู้ฟังพร้อมรับหรือไม่

วาจาที่ดีมิได้วัดด้วยจำนวนคำ แต่วัดด้วยความจริง ประโยชน์ และผลที่เกิดแก่ผู้พูดกับผู้ฟัง

---

23. ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น

ผู้ประพฤติอธรรมเพ่งเล็งทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า “ทำอย่างไร ทรัพย์ของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา”

การเห็นว่าสิ่งหนึ่งดี หรือขวนขวายหาสิ่งชนิดเดียวกันโดยสุจริต ยังไม่จำเป็นต้องเป็นอภิชฌา แต่เมื่อใจจับจ้องของที่เป็นสิทธิของผู้อื่น ต้องการดึงมาเป็นของตน และไม่คำนึงถึงความเสียหายของเจ้าของ ความอยากนั้นย่อมผิดจากธรรม

ผู้ประพฤติธรรมไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น แสวงหาความเจริญโดยไม่ล่วงสิทธิ และไม่สร้างความสำเร็จบนความเสียหายของผู้อื่น

---

24. ความพยาบาท

ผู้ประพฤติอธรรมมีจิตคิดร้ายว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า ถูกทำลาย ขาดสูญ พินาศ หรืออย่าได้มี” พยาบาทเป็นมากกว่าความไม่ชอบ แต่เป็นความจงใจให้ผู้อื่นได้รับความเสียหาย เมื่อเลี้ยงความคิดเช่นนี้ซ้ำ ๆ ใจย่อมเตรียมทางให้วาจาและกายกระทำตาม

ผู้ประพฤติธรรมมีจิตไม่พยาบาท ดำริว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข และรักษาตนเถิด”

---

25. เมตตาไม่ใช่การปล่อยความผิด

ความไม่พยาบาทมิใช่การปล่อยให้ความผิดดำเนินต่อไป ผู้มีเมตตายังสามารถห้าม ป้องกัน ตักเตือน และแก้ไขได้ แต่ไม่ทำด้วยความต้องการให้อีกฝ่ายพินาศ

การหยุดการกระทำผิดกับการเกลียดผู้กระทำผิดเป็นคนละส่วน เมตตาไม่ขัดขวางการปกป้องสิ่งที่ถูกต้อง แต่ทำให้การแก้ไขไม่กลายเป็นการแก้แค้น

---

26. ความเห็นผิด

ผู้ประพฤติอธรรมมีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี และสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งทำให้แจ้งโลกนี้กับโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีอยู่ในโลก

ความเห็นเช่นนี้ตัดฐานของความรับผิดชอบทางศีลธรรม เพราะหากเชื่อว่าการกระทำไม่มีผล บุคคลย่อมขาดเหตุผลภายในที่จะยับยั้งตนเมื่อสามารถได้ประโยชน์จากความชั่วโดยไม่มีผู้เห็น

---

27. ความเห็นชอบ

ผู้ประพฤติธรรมมีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี และสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งทำให้แจ้งโลกนี้กับโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

สัมมาทิฏฐิระดับนี้เป็นความเห็นชอบเรื่องกรรมและผลของกรรม ทำให้บุคคลยอมรับว่า ตนต้องรับผิดชอบต่อเจตนาและการกระทำ แม้ผลบางอย่างไม่ปรากฏทันทีหรือไม่อยู่ในสายตาของสังคม

---

28. เหตุใดทางใจจึงสำคัญ

คนทั่วไปมักเห็นความผิดชัดเมื่อแสดงออกทางกายหรือวาจา แต่พระสูตรนับความเพ่งเล็ง พยาบาท และความเห็นผิดไว้ในทางแห่งกรรม เพราะใจเป็นต้นทางของการเลือก

ใจที่เพ่งเล็งอาจนำไปสู่การลักทรัพย์ ใจพยาบาทอาจนำไปสู่คำหยาบและการฆ่า ส่วนความเห็นผิดอาจทำให้ความผิดทุกอย่างดูเหมือนไม่มีผล

อย่างไรก็ตาม ความคิดอกุศลที่ผุดขึ้นชั่วคราวไม่เหมือนเจตนาที่จงใจเลี้ยงไว้ ผู้ปฏิบัติควรรู้ทันและไม่สนับสนุน มิใช่กล่าวโทษตนเพียงเพราะมีความคิดหนึ่งเกิดขึ้น

---

29. กรรมมิใช่การลงโทษจากภายนอก

คำสอนเรื่องกรรมมิได้หมายถึงมีผู้หนึ่งคอยโกรธและลงโทษ แต่หมายถึงเจตนาและการกระทำย่อมสร้างเหตุปัจจัย ทำให้จิตและชีวิตโน้มไปตามคุณภาพที่ตนสั่งสม

ผู้ทำลายชีวิต ลักทรัพย์ หลอกลวง ยุยง ด่าทอ เลี้ยงพยาบาท และปฏิเสธผลของกรรม กำลังสร้างโลกภายในที่ร้อน คับแคบ และพร้อมเบียดเบียน ส่วนผู้ไม่เบียดเบียน ซื่อสัตย์ สำรวมวาจา มีเมตตาและเห็นชอบ ย่อมสร้างเหตุอีกชนิดหนึ่ง ผลจึงต่างกันตามเหตุ มิใช่ตามความโปรดปรานของผู้ใด

---

30. เจตนากับผลของการกระทำ

เจตนาเป็นหัวใจสำคัญของกรรม แต่การกล่าวเช่นนี้มิได้ทำให้ผลที่ผู้อื่นได้รับหมดความสำคัญ ผู้ปฏิบัติยังต้องรับผิดชอบต่อผลที่คาดหมายได้และผลที่เกิดขึ้นจริง

ความปรารถนาดีที่ขาดสติอาจทำให้ผู้อื่นเสียหาย เมื่อเห็นผลแล้วควรยอมรับ แก้ไข และเรียนรู้ ไม่ใช้คำว่า “เจตนาดี” ปฏิเสธความรับผิดชอบ

ในทางกลับกัน เหตุร้ายที่เกิดโดยไม่มีเจตนาและบุคคลได้ใช้ความระมัดระวังสมควรแล้ว ย่อมมีคุณภาพทางศีลธรรมต่างจากการจงใจทำร้าย

---

31. ความประพฤติชอบกับมนุษยสมบัติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรม หากหวังว่า หลังจากตายแล้วจะเกิดในพวกขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ผลนั้นเป็นไปได้ เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติธรรม

ความปรารถนาเพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอ ต้องมีเหตุที่สอดคล้องกับผล ความประพฤติเป็นฐาน ส่วนความปรารถนาเป็นทิศที่จิตน้อมไป

---

32. ความประพฤติชอบกับเทวสมบัติ

ผู้ประพฤติธรรมอาจมุ่งหมายไปเกิดในหมู่เทพชั้นต่าง ๆ ได้แก่

- เทพชั้นจาตุมหาราช
- เทพชั้นดาวดึงส์
- เทพชั้นยามา
- เทพชั้นดุสิต
- เทพชั้นนิมมานรดี
- เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

พระสูตรย้ำว่า ผลนั้นเป็นไปได้เพราะบุคคลเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือประพฤติธรรม มิใช่เพียงเรียกชื่อเทวโลกหรือหวังผลโดยไม่สร้างเหตุ

---

33. ความประพฤติชอบกับพรหมโลกและอรูปพรหมภูมิ

พระสูตรแสดงต่อไปถึงความปรารถนาเกิดในหมู่พรหม เทพชั้นละเอียด และอรูปพรหมภูมิ ได้แก่

- เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม หรือเทพชั้นพรหมกายิกา
- เทพชั้นอาภา
- เทพชั้นปริตตาภา
- เทพชั้นอัปปมาณาภา
- เทพชั้นอาภัสสรา
- เทพชั้นปริตตสุภา
- เทพชั้นอัปปมาณสุภา
- เทพชั้นสุภกิณหา
- เทพชั้นเวหัปผลา
- เทพชั้นอวิหา
- เทพชั้นอตัปปา
- เทพชั้นสุทัสสา

- เทพชั้นสุทัสสี
- เทพชั้นอกนิฏฐภพ
- เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ
- เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ
- เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ
- เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ

รายชื่อเหล่านี้แสดงลำดับคติอันละเอียดตามจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา การประพฤติธรรมเป็นฐานทั่วไป ส่วนคุณภาพของจิต สมาธิ และความมุ่งหมายย่อมสัมพันธ์กับคติที่ละเอียดขึ้น

---

34. สุคติยังมิใช่ความหลุดพ้น

มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติเป็นผลที่น่าปรารถนาเมื่อเทียบกับอบาย แต่ยังเป็นความเกิดในภพ เมื่อเหตุและอายุสิ้นลง ย่อมมีความเปลี่ยนแปลง

จึงต้องแยกให้ชัดระหว่าง

- **กุศลที่นำไปสู่สุคติ** - ยังมีความเกิดและผลอันน่าปรารถนาในวัฏฏะ
- **การอบรมปัญญาจนสิ้นอาสวะ** - พ้นจากเหตุแห่งการเวียนเกิด

พระสูตรมิได้ดูแคลนสุคติ แต่ไม่หยุดปลายทางไว้เพียงการเกิดดี

---

35. ความประพฤติชอบกับความสิ้นอาสวะ

ในตอนสูงสุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากผู้ประพฤติธรรมหวังว่า จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง แล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ผลนั้นย่อมเป็นไปได้ เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือประพฤติธรรม

ข้อนี้แสดงว่า จุดสูงสุดมิใช่การไปเกิดในสถานที่อันประณีต แต่คือการสิ้นเหตุแห่งการเวียนเกิด อย่างไรก็ตาม ไม่ควรเข้าใจว่าการรักษากรรมบถ 10 เฉพาะระดับพฤติกรรมทำให้สิ้นอาสวะโดยอัตโนมัติ ศีลเป็นฐานให้จิตไม่เดือดร้อน สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น และปัญญารู้กองสังขารตามความเป็นจริง จนจิตคลายความยึดถือและหลุดพ้น

---

36. เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

เจโตวิมุตติชี้ถึงความหลุดพ้นของจิตจากเครื่องผูกและกิเลส ส่วนปัญญาวิมุตติชี้ถึงความหลุดพ้นด้วยการรู้เห็นตามความเป็นจริง

เมื่อกล่าวถึงความสิ้นอาสวะ ทั้งสองมิใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน จิตหลุดพ้นเพราะปัญญารู้ชัด และปัญญานั้นมิใช่เพียงความจำหรือความคิด แต่เป็นความรู้ที่ทำให้ความยึดถือหมดกำลังจริง

---

37. เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมซ้ำ

เวรัญชกสูตรมีเนื้อธรรมตรงกับสาเลยยกสูตร แต่แสดงแก่ผู้ฟังต่างกลุ่มและต่างสถานที่ การปรากฏของพระสูตรทั้งสองช่วยให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักเดียวกันแก่ชุมชนต่าง ๆ เมื่อคนเหล่านั้นมีคำถามและพื้นฐานที่สอดคล้องกัน

การแสดงเนื้อธรรมเดียวกันซ้ำแก่ผู้ฟังต่างกลุ่มจึงทำหน้าที่อย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. ยืนยันความสำคัญของหลักกรรมบถ 10
2. แสดงว่าหลักธรรมใช้ได้กับผู้คนทุกถิ่นและทุกชุมชน
3. ช่วยให้คำสอนถูกจดจำ ถ่ายทอด และรักษาเนื้อความให้สอดคล้องกัน

พระธรรมมิได้เปลี่ยนไปตามถิ่นกำเนิดของผู้ฟัง เพราะเหตุที่มีคุณภาพเช่นใด ย่อมทำให้จิตและชีวิตโน้มไปสู่ผลที่สอดคล้องกับเหตุนั้น

---

38. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสูตรที่ 41 และ 42

พระสูตรทั้งสองมีคำถามและคำตอบหลักตรงกัน แต่บริบทแตกต่างกัน

- **สาเลยยกสูตร** แสดงแก่พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงหมู่บ้านของคนเหล่านั้น
- **เวรัญชกสูตร** แสดงแก่พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชา ซึ่งเดินทางมาพักอยู่ในกรุงสาวัตถี และเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวัน

พระสูตรที่ 41 ทำให้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จนำธรรมไปสู่ชุมชนหนึ่ง ส่วนพระสูตรที่ 42 ทำให้เห็นผู้คนจากอีกชุมชนหนึ่งเดินทางเข้ามาหาพระธรรม ทั้งสองทิศจึงมาบรรจบกันที่หลักเดียว คือความประพฤติทางกาย วาจา และใจเป็นเหตุสำคัญแห่งคติ

---

39. การนำหลักกรรมบถมาตรวจตน

ผู้ศึกษาสามารถใช้กรรมบถ 10 เป็นกระจกตรวจตนว่า

- การกระทำกำลังสร้างภัยแก่ชีวิตใดหรือไม่
- กำลังถือเอาสิ่งที่มิใช่สิทธิของตนหรือไม่
- ความต้องการกำลังทำลายความไว้วางใจของใครหรือไม่
- กำลังทำให้ผู้อื่นเข้าใจสิ่งที่ตนรู้ว่าไม่จริงหรือไม่
- นำเรื่องไปกล่าวเพื่อแก้ปัญหาหรือเพื่อให้คนแตกกัน
- ถ้อยคำต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจหรือให้เจ็บปวด
- สิ่งที่จะพูดจริง มีประโยชน์ และถูกกาลหรือไม่
- ใจกำลังยินดีกับความเจริญของผู้อื่นหรืออยากแย่งมา
- ต้องการหยุดความผิดหรืออยากให้คนทำผิดพินาศ

- ยังเชื่อและรับผิดชอบต่อผลของการกระทำของตนหรือไม่

การตรวจเช่นนี้ทำให้กรรมบถ 10 กลับมาอยู่ในชีวิตปัจจุบัน มิใช่เป็นเพียงรายชื่อสำหรับท่องจำ

---

40. ข้อควรระวังในการเข้าใจเรื่องกรรม

ไม่ควรใช้กรรมกล่าวโทษผู้ประสบทุกข์ เราไม่อาจรู้เหตุปัจจัยทั้งหมดของชีวิตผู้อื่น การเห็นผู้หนึ่งเจ็บป่วย ยากจน หรือประสบภัย แล้วสรุปทันทีว่าเขาทำกรรมชั่ว เป็นการกล่าวเกินความรู้และอาจขาดกรุณา

ไม่ควรใช้กรรมเป็นเหตุให้นิ่งเฉย เมื่อผู้อื่นเดือดร้อน หน้าที่ปัจจุบันคือช่วยตามกำลัง มิใช่อ้างว่าเป็นกรรมของเขา เพราะการเลือกช่วยหรือไม่ช่วยก็กำลังเป็นกรรมของเรา

ไม่ควรเข้าใจว่าความเชื่อแทนการกระทำได้ การประกาศว่านับถือพระพุทธศาสนาไม่อาจแทนการละอกุศลกรรมบถ หากกาย วาจา และใจยังดำเนินผิดจากธรรม

ไม่ควรเข้าใจว่ากรรมคือชะตาที่แก้ไม่ได้ กรรมเก่าเป็นเหตุปัจจัยส่วนหนึ่ง มิใช่เหตุทั้งหมดของสิ่งที่กำลังประสบ ขณะเดียวกัน เจตนาและการกระทำในปัจจุบันก็กำลังสร้างเงื่อนไขใหม่ ความเข้าใจเรื่องกรรมจึงควรทำให้ไม่ประมาท มิใช่หมดกำลังใจ

---

41. ชาวเมืองเวรัญชาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาต่างชื่นชมพระภาษิต กราบทูลว่า พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้

คนเหล่านั้นประกาศถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ และขอให้พระองค์ทรงจำว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

การถึงสรณะในตอนจบมิใช่เพียงความเลื่อมใสต่อบุคคล แต่เป็นการยอมรับแนวทางแห่งเหตุและผล และตั้งใจนำกาย วาจา และใจเข้าสู่ความประพฤติธรรม

---

42. แก่นธรรมของเวรัญชกสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. สุคติและทุคติมีเหตุ มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุปัจจัย
2. เหตุสำคัญอยู่ที่ความประพฤติทางกาย วาจา และใจ
3. อกุศลกรรมบถ 10 เป็นความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม
4. กุศลกรรมบถ 10 เป็นความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม
5. ทางกาย 3 เน้นไม่ทำลายชีวิต ทรัพย์ และความสัมพันธ์ของผู้อื่น
6. ทางวาจา 4 เน้นความจริง ความสามัคคี ความอ่อนโยน และประโยชน์

7. ทางใจ 3 เน้นไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และมีความเห็นชอบ
8. เจตนาเป็นหัวใจของกรรม แต่บุคคลยังต้องรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ
9. ความปรารถนาต้องมีเหตุที่สอดคล้อง มิใช่หวังผลโดยไม่สร้างเหตุ
10. มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติยังอยู่ในวัฏฏะ
11. จุดสูงสุดมิใช่เพียงการเกิดดี แต่คือการทำอาสวะให้สิ้น
12. ธรรมเดียวกันใช้ได้กับผู้คนทุกถิ่น เพราะหลักแห่งเหตุและผลมิได้เปลี่ยนไปตามชุมชนหรือวรรณะ

---

43. สรุป

เวรัญชกสูตรเริ่มจากพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชา ซึ่งเดินทางมาพักในกรุงสาวัตถีด้วยกรณียกิจบางอย่าง เมื่อได้ฟังกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า จึงไปเฝ้าพระองค์ ณ พระเชตวัน และทูลถามถึงเหตุที่สัตว์บางพวกไปสู่ทุคติ ส่วนบางพวกไปสู่สุคติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความแตกต่างนั้นมีเหตุจากความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม หรือความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรม แล้วทรงแจกแจงอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถ 10 ประการ ทางกาย 3 ทางวาจา 4 และทางใจ 3

ความประพฤติอธรรม ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ความเพ่งเล็งอยากได้ ความพยาบาท และความเห็นผิด ส่วนความประพฤติธรรมคือการละเว้นความผิดทางกายและวาจา พร้อมทั้งอบรมใจให้ไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และมีความเห็นชอบ

ผู้ประพฤติธรรมอาจมุ่งหมายมนุษยสมบัติ เทวสมบัติ พรหมสมบัติ หรืออรูปพรหมภูมิได้ เพราะมีความประพฤติธรรมเป็นพื้นฐาน โดยคติชั้นละเอียดย่อมสัมพันธ์กับคุณภาพของจิตและสมาธิที่สอดคล้องกัน แต่สุคติทั้งหลายยังมีความเกิดและความเปลี่ยนแปลง ปลายทางสูงสุดจึงอยู่ที่การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะในปัจจุบัน

แม้เวรัญชกสูตรมีเนื้อธรรมตรงกับสาเลยยกสูตร แต่การแสดงแก่ผู้ฟังคนละชุมชนช่วยยืนยันว่าหลักกรรมมิได้จำกัดด้วยถิ่น วรรณะ หรือฐานะ ผู้ใดสร้างเหตุที่มีคุณภาพเช่นใด ผู้นั้นย่อมทำจิตและชีวิตให้โน้มไปตามคุณภาพของเหตุนั้น

พระสูตรนี้จึงวางหลักว่า **สิ่งที่บุคคลคิด พูด และทำ กำลังสร้างทั้งคุณภาพของจิต วิถีชีวิต และทิศทางข้างหน้า** ผู้ต้องการผลเช่นใดต้องสร้างเหตุให้ตรงกับผล และผู้ต้องการพ้นจากทุกข์ต้องพัฒนาจากความประพฤติชอบไปสู่สมาธิและปัญญา จนถึงความสิ้นอาสวะ

---

44. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของเวรัญชกสูตร
- ชาวเมืองเวรัญชากับการเดินทางมาสู่กรุงสาวัตถี
- พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี
- ความประพฤติสม่ำเสมอและความประพฤติไม่สม่ำเสมอ
- อกุศลกรรมบถ 10
- กุศลกรรมบถ 10
- กายกรรม 3 วจีกรรม 4 และมโนกรรม 3
- เจตนากับความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ
- สัมมาทิฏฐิเรื่องกรรมและผลของกรรม
- ความแตกต่างระหว่างสุคติกับนิพพาน
- มนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติ
- อรูปพรหมภูมิ
- ศีล สมาธิ และปัญญา
- เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ
- ความสิ้นอาสวะ
- ความสัมพันธ์ระหว่างสาเลยยกสูตรกับเวรัญชกสูตร

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 43 : มหาเวทัลลสูตร
การสนทนาธรรมที่ทำให้ปัญญาเจริญ - จากการรู้ทุกข์ถึงเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬยมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- การสนทนาธรรมระหว่างพระมหาโกฏฐิตะกับพระสารีบุตร
- ความหมายของผู้มีปัญญา
- ปัญญากับการรู้อริยสัจ 4
- ความหมายของวิญญาณ
- ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญากับวิญญาณ
- กิจที่ต่างกันของปัญญาและวิญญาณ
- ความหมายของเวทนาและสัญญา
- เวทนา สัญญา และวิญญาณเป็นธรรมที่ประกอบร่วมกัน
- มโนวิญญาณอันบริสุทธิ์ซึ่งแยกจากอินทรีย์ 5
- ปัญญาจักษุและประโยชน์ของปัญญา
- องค์ธรรม 5 ที่สนับสนุนสัมมาทิฏฐิ
- กามภพ รูปภพ และอรูปภพ
- เหตุแห่งการเกิดในภพใหม่และการไม่เกิดในภพใหม่
- ปฐมฌานและองค์ฌาน 5
- อินทรีย์ 5 กับใจ
- อายุสังขาร ไออุ่น และวิญญาณ
- ผู้ตายกับผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ
- การเข้าและออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ
- เจโตวิมุตติที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข
- อนิมิตตเจโตสมาธิ
- อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ และอนิมิตตาเจโตวิมุตติ
- เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

บทนำ

มหาเวทัลลสูตรเป็นพระสูตรที่เกิดจากการสนทนาธรรมระหว่างพระมหาโกฏฐิตะกับพระสารีบุตร ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระมหาโกฏฐิตะเป็นผู้ถาม ส่วนพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบ

คำถามเริ่มจากความหมายของ “ผู้มีปัญญา” แล้วขยายไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญา วิญญาณ เวทนา และสัญญา จากนั้นจึงเข้าสู่สัมมาทิฏฐิ ภพ ฌาน อินทรีย์ ชีวิต ความตาย สัญญาเวทยิตนิโรธ และเจโตวิมุตติประเภทต่าง ๆ จบลงที่เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบซึ่งว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ

คำว่า “เวทัลละ” หมายถึงการสนทนาถาม–ตอบที่ทำให้เกิดความรู้และปัญญา ส่วนคำว่า “มหา” ใช้แยกพระสูตรนี้ออกจากจูฬเวทัลลสูตร พระสูตรที่ 44 ซึ่งเป็นบทสนทนาธรรมอีกชุดหนึ่ง

พระสูตรนี้มิได้เรียงธรรมเป็นรายการที่แยกขาดจากกัน แต่ค่อย ๆ เปิดให้เห็นว่า การรู้ การรู้สึก การหมายรู้ การตั้งมั่นของจิต และการหลุดพ้น ล้วนสัมพันธ์กันภายในกระบวนการฝึกเดียว

---

1. สถานที่และเหตุแห่งการสนทนา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เวลาเย็น พระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น แล้วเข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่ เมื่อได้ทักทายปราศรัยกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร และเริ่มตั้งคำถามธรรม

การสนทนาเกิดขึ้นระหว่างพระสาวกผู้มีความรู้ มิใช่การโต้เถียงเพื่อเอาชนะ แต่เป็นการถามเพื่อทำความหมายของธรรมให้ชัดขึ้น และเพื่อให้ผู้ฟังภายหลังเห็นความเชื่อมโยงของข้อธรรมอย่างเป็นลำดับ

---

2. เหตุใดจึงเรียกว่า “ผู้มีปัญญา”

พระมหาโกฏฐิตะเริ่มถามว่า บุคคลที่เรียกว่า “ผู้มีปัญญาทราม” เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น พระสารีบุตรตอบว่า เพราะไม่รู้ชัดทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

จากนั้นพระมหาโกฏฐิตะจึงถามฝ่ายตรงข้ามว่า บุคคลที่เรียกว่า “ผู้มีปัญญา” เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น พระสารีบุตรตอบว่า เพราะบุคคลนั้น “รู้ชัด” จึงเรียกว่าผู้มีปัญญา

คำตอบมิได้วัดปัญญาจากปริมาณข้อมูล ความจำ หรือความสามารถในการโต้ตอบ แต่พิจารณาจากการรู้ชัดสิ่งที่ต้องรู้ ปัญญาจึงมิใช่เพียงรู้ชื่อธรรม แต่เป็นการแทงตลอดความจริงที่เกี่ยวข้องกับทุกข์และการดับทุกข์

---

3. ผู้มีปัญญารู้ชัดอะไร

พระสารีบุตรแสดงว่า ผู้มีปัญญารู้ชัดว่า

1. นี้ทุกข์
2. นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์
3. นี้ความดับแห่งทุกข์
4. นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

สิ่งที่ปัญญารู้ชัดจึงได้แก่อริยสัจ 4 มิใช่ความรู้กระจัดกระจายที่ไม่สัมพันธ์กับการสิ้นทุกข์ การรู้ทุกข์มิใช่เพียงรู้ว่าชีวิตมีความลำบาก แต่รู้สิ่งที่ควรกำหนดรู้ รู้เหตุที่ควรละ รู้ความดับที่ควรทำให้แจ้ง และรู้ทางที่ควรเจริญ

---

4. ปัญญามีทิศทางแห่งการปฏิบัติ

อริยสัจ 4 ทำให้เห็นว่า ปัญญามิได้หยุดอยู่ที่คำอธิบาย แต่มีหน้าที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติ

- ทุกข์ควรกำหนดรู้
- สมุทัยควรละ
- นิโรธควรทำให้แจ้ง
- มรรคควรเจริญ

เมื่อรู้เพียงชื่อทั้ง 4 ยังเป็นความรู้ระดับการฟังและการคิด แต่เมื่อจิตได้รับการอบรมจนรู้ตามความเป็นจริง ความรู้นั้นจึงเป็นภาวนามยปัญญาซึ่งมีกำลังเปลี่ยนความยึดถือได้

---

5. เหตุใดจึงเรียกว่า “วิญญาณ”

พระมหาโกฏฐิตะถามต่อว่า ธรรมที่เรียกว่า “วิญญาณ” เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น พระสารีบุตรตอบว่า เพราะวิญญาณ “รู้แจ้ง” จึงเรียกว่าวิญญาณ

เมื่อถามว่ารู้แจ้งอะไร ท่านตอบว่า รู้แจ้งสุข รู้แจ้งทุกข์ และรู้แจ้งสิ่งที่มิใช่ทุกข์มิใช่สุข ในบริบทนี้ วิญญาณมิใช่ตัวตนถาวรหรือผู้รู้อิสระที่ตั้งอยู่นอกเหตุปัจจัย แต่เป็นธรรมที่ทำหน้าที่รู้แจ้งอารมณ์ตามเงื่อนไขที่เกิดขึ้น

---

6. ปัญญากับวิญญาณประกอบร่วมกัน

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ปัญญากับวิญญาณเป็นธรรมที่ประกอบร่วมกันหรือแยกจากกัน และสามารถแยกออกเพื่อบัญญัติความต่างได้หรือไม่

พระสารีบุตรตอบว่า ปัญญากับวิญญาณประกอบร่วมกัน มิได้แยกจากกัน และไม่อาจแยกออกจากกันแล้วบัญญัติความต่างได้โดยเด็ดขาด

เหตุผลคือ บุคคลรู้ชัดสิ่งใด ก็รู้แจ้งสิ่งนั้น และรู้แจ้งสิ่งใด ก็รู้ชัดสิ่งนั้น ในประสบการณ์จริง การรู้แจ้งอารมณ์กับการรู้ชัดความจริงเกี่ยวกับอารมณ์จึงอาศัยกระบวนการรู้เดียวกัน

---

7. ปัญญากับวิญญาณมิใช่สิ่งเดียวกันทุกด้าน

แม้ปัญญากับวิญญาณประกอบร่วมกันและแยกออกจากกันไม่ได้ในขณะรู้ แต่ทั้งสองมีหน้าที่ในการปฏิบัติต่างกัน

พระสารีบุตรกล่าวว่า

- ปัญญาควรเจริญ
- วิญญาณควรกำหนดรู้

ปัญญาจึงเป็นธรรมที่ต้องอบรมให้ยิ่งขึ้น เพื่อแทงตลอดความจริงและทำหน้าที่ในอริยมรรค ส่วนวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของสภาพที่ควรรู้ตามความเป็นจริงว่าเกิดเพราะเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง และไม่ควรยึดว่าเป็นตัวตน

---

8. ไม่ควรทำวิญญาณให้เป็น “ผู้รู้ถาวร”

ข้อความว่า “วิญญาณรู้แจ้ง” บอกหน้าที่ของวิญญาณ มิได้ยืนยันว่ามีผู้รู้ถาวรซ่อนอยู่ภายใน เมื่อเหตุแห่งการเห็นเกิด จักขุวิญญาณย่อมเกิด เมื่อเหตุแห่งการได้ยินเกิด โสตวิญญาณย่อมเกิด และเมื่อเหตุเปลี่ยน วิญญาณนั้นก็ดับไป

การกำหนดรู้วิญญาณจึงเป็นการเห็นกระบวนการรู้ตามเหตุปัจจัย มิใช่ค้นหาตัวตนอันละเอียดแล้วเรียกสิ่งนั้นว่า “ผู้รู้”

---

9. เหตุใดจึงเรียกว่า “เวทนา”

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ธรรมที่เรียกว่า “เวทนา” เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น
พระสารีบุตรตอบว่า เพราะเวทนา “เสวยอารมณ์” หรือรู้สึก จึงเรียกว่าเวทนา
เวทนาย่อมเสวย

1. สุข
2. ทุกข์
3. สิ่งที่มิใช่ทุกข์มิใช่สุข

เวทนาในที่นี้คือคุณภาพของความรู้สึกที่เกิดเมื่อมีผัสสะ มิใช่อารมณ์ซับซ้อนทุกชนิด และมิใช่ผู้หนึ่งที่เข้าไปเสวยความรู้สึก

---

10. เหตุใดจึงเรียกว่า “สัญญา”

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ธรรมที่เรียกว่า “สัญญา” เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น พระสารีบุตรตอบว่า เพราะสัญญา “หมายรู้” จึงเรียกว่าสัญญา

ตัวอย่างที่ยกขึ้นคือหมายรู้สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีขาว สัญญาจึงทำหน้าที่จำแนกลักษณะและทำเครื่องหมายให้อารมณ์เป็นสิ่งที่จิตรู้จัก สัญญามิใช่เพียงความจำเรื่องอดีต แต่รวมถึงการหมายรู้อารมณ์ในปัจจุบันว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

---

11. เวทนา สัญญา และวิญญาณแยกกันไม่ได้

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า เวทนา สัญญา และวิญญาณประกอบร่วมกันหรือแยกจากกัน พระสารีบุตรตอบว่า ธรรมทั้ง 3 ประกอบร่วมกัน มิได้แยกจากกัน และไม่อาจแยกออกจากกันแล้วบัญญัติความต่างได้โดยเด็ดขาด

เหตุผลคือ บุคคลเสวยสิ่งใด ย่อมหมายรู้สิ่งนั้น และหมายรู้สิ่งใด ย่อมรู้แจ้งสิ่งนั้น ธรรมเหล่านี้จึงเกิดร่วมอยู่ในประสบการณ์เดียว มิใช่ขั้นตอน 3 ชิ้นที่สามารถดึงออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง

---

12. แยกหน้าที่ได้ แต่แยกสภาวะออกจากกันไม่ได้

การกล่าวว่าเวทนา สัญญา และวิญญาณแยกจากกันไม่ได้ มิได้หมายความว่าทั้ง 3 เป็นธรรมเดียวกัน

- เวทนามีลักษณะเสวยสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์
- สัญญามีลักษณะหมายรู้อารมณ์
- วิญญาณมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์

เราสามารถอธิบายหน้าที่ต่างกันได้ แต่ในประสบการณ์หนึ่ง ธรรมเหล่านี้อาศัยกันเกิดและทำงานร่วมกัน จึงไม่ควรสร้างภาพว่าใจแบ่งเป็นส่วนปิดตายซึ่งเกิดทีละชิ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกัน

---

13. มโนวิญญาณอันบริสุทธิ์ซึ่งแยกจากอินทรีย์ 5

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า พระโยคาวจรผู้มีมโนวิญญาณอันบริสุทธิ์ ซึ่งแยกจากอินทรีย์ 5 พึงรู้อะไรได้บ้าง

พระสารีบุตรตอบว่า พึงรู้

1. อากาสานัญจายตนฌานว่า “อากาศหาที่สุดมิได้”
2. วิญญาณัญจายตนฌานว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้”
3. อากิญจัญญายตนฌานว่า “ไม่มีอะไร”

ข้อความนี้กล่าวถึงอารมณ์อันละเอียดที่รู้ด้วยมโนวิญญาณ ไม่ได้อาศัยการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส หรือสัมผัสทางกายตามปกติ

---

14. ปัญญาจักษุ

เมื่อพระมหาโกฏฐิตะถามว่า พระโยคาวจรรู้ธรรมที่ควรรู้ด้วยอะไร พระสารีบุตรตอบว่า รู้ด้วย “ปัญญาจักษุ”

ปัญญาจักษุมิใช่ดวงตาทางกาย แต่เป็นความสามารถของปัญญาที่เห็นธรรมตามความเป็นจริง ดวงตาเห็นสีและรูป ส่วนปัญญาจักษุเห็นลักษณะ เหตุปัจจัย หน้าที่ และความสัมพันธ์ของธรรม การใช้คำว่า “จักษุ” จึงเป็นอุปมาว่า ปัญญาทำสิ่งที่เคยถูกความไม่รู้ปิดบังให้ปรากฏชัด

---

15. ประโยชน์ของปัญญา

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ปัญญามีประโยชน์อย่างไร พระสารีบุตรตอบว่า ปัญญามีประโยชน์เพื่อ

1. รู้ยิ่ง
2. กำหนดรู้
3. ละ

ปัญญาจึงทำงานเป็นลำดับ รู้ธรรมที่ควรรู้โดยตรง กำหนดรู้สภาวะและขอบเขตของสิ่งนั้น แล้วละสิ่งที่ควรละ หากความรู้ยังไม่ทำให้เห็นสิ่งที่ยึดถือและไม่ทำให้กิเลสลดลง ความรู้นั้นยังไม่ทำหน้าที่ของปัญญาอย่างสมบูรณ์

---

16. สัมมาทิฏฐิที่นำไปสู่วิมุตติ

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นเพราะปัจจัยเท่าไร พระสารีบุตรตอบว่า มีปัจจัย 2 ประการ คือ

1. ปรโตโฆสะ - เสียงหรือคำแนะนำจากผู้อื่น
2. โยนิโสมนสิการ - การทำในใจโดยแยบคาย

จากนั้นจึงถามต่อว่า สัมมาทิฏฐิซึ่งมีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นผลและอานิสงส์ ต้องมีองค์ธรรมเท่าไรสนับสนุน

พระสารีบุตรตอบว่า ต้องมีองค์ธรรม 5 ประการ คือ

1. ศีล
2. สุตะ หรือการสดับศึกษา
3. สากัจฉา หรือการสนทนาธรรม
4. สมถะ
5. วิปัสสนา

สัมมาทิฏฐิจึงมิได้เติบโตโดดเดี่ยว แต่ได้รับการสนับสนุนจากชีวิตที่มีระเบียบ การเรียนรู้ การสอบถามตรวจสอบ จิตที่สงบตั้งมั่น และการเห็นธรรมตามความเป็นจริง

---

17. ศีลและสุตะสนับสนุนสัมมาทิฏฐิ

ศีลทำให้กายและวาจาไม่สร้างเหตุเดือดร้อน จิตจึงมีฐานสำหรับพิจารณาธรรม ส่วนสุตะทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับแผนที่ของคำสอน ไม่ต้องเริ่มจากความคาดเดาของตนทั้งหมด

แต่การฟังมากโดยไม่ตรวจตน อาจกลายเป็นเพียงความจำ และการรักษาศีลโดยไม่เข้าใจ อาจกลายเป็นการยึดรูปแบบ องค์ธรรมทั้งสองจึงต้องประสานกับการสนทนา สมถะ และวิปัสสนา

---

18. การสนทนาธรรมสนับสนุนปัญญา

มหาเวทัลลสูตรเองเป็นตัวอย่างของ “สากัจฉา” พระมหาโกฏฐิตะตั้งคำถามอย่างเป็นลำดับ ส่วนพระสารีบุตรตอบโดยชี้ความหมาย หน้าที่ ความสัมพันธ์ และสิ่งที่ควรปฏิบัติ

การสนทนาธรรมที่เกื้อกูลมิใช่การแสดงว่าฝ่ายใดรู้มากกว่า แต่ช่วยเปิดจุดที่ยังคลุมเครือ แยกคำที่ใกล้กัน และเชื่อมความรู้เข้ากับการปฏิบัติ ผู้ถามต้องถามเพื่อรู้ ผู้ตอบต้องตอบตามธรรม และทั้งสองฝ่ายต้องพร้อมวางความเห็นของตนเมื่อเห็นเหตุผลที่ชัดกว่า

---

19. สมถะและวิปัสสนาสนับสนุนกัน

สมถะทำจิตให้สงบ ตั้งมั่น และมีกำลัง ส่วนวิปัสสนาทำให้รู้สังขารตามความเป็นจริง สมาธิที่ไม่มีทิศทางแห่งปัญญาอาจหยุดอยู่เพียงความสงบ ขณะที่การคิดพิจารณาโดยจิตไม่ตั้งมั่นอาจกลายเป็นความฟุ้งซ่าน เมื่อสมถะและวิปัสสนาสนับสนุนสัมมาทิฏฐิ จิตจึงทั้งมีกำลังและมองเห็นตรงตามเหตุปัจจัย

---

20. ภพ 3

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ภพมีเท่าไร พระสารีบุตรตอบว่า ภพมี 3 คือ

1. กามภพ - ภพที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม
2. รูปภพ - ภพที่สัมพันธ์กับรูปฌาน
3. อรูปภพ - ภพที่สัมพันธ์กับอรูปฌาน

ภพในที่นี้มิใช่เพียงสถานที่ แต่หมายถึงภาวะและแดนแห่งการเกิดที่สอดคล้องกับกรรม ความยึดถือ และคุณภาพของจิต

---

21. การเกิดในภพใหม่

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปมีได้อย่างไร พระสารีบุตรตอบว่า เพราะความยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น และมีตัณหาเป็นเครื่องผูก การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป

คำตอบนี้ชี้ว่าการเกิดมิได้มีเพียงกรรมภายนอกเป็นเหตุ แต่มีอวิชชา ตัณหา และความยินดีเข้าไปยึดอารมณ์เป็นแรงสืบต่อ

---

22. การไม่เกิดในภพใหม่

เมื่ออวิชชาถูกละ วิชชาเกิดขึ้น และตัณหาถูกดับ การเกิดในภพใหม่ย่อมไม่มีต่อไป ความสิ้นภพจึงไม่เกิดจากการเกลียดชีวิตหรืออยากทำลายตน แต่เกิดจากการดับเหตุที่ทำให้จิตเข้าไปยึดและสร้างภพ สิ่งที่ต้องดับมิใช่ชีวิตด้วยการบังคับ แต่คืออวิชชาและตัณหาซึ่งทำหน้าที่สืบต่อความยึดถือ

---

23. ปฐมฌานมีองค์เท่าไร

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ปฐมฌานมีองค์เท่าไร พระสารีบุตรตอบว่า ปฐมฌานมีองค์ 5 คือ

1. วิตก - การยกจิตสู่อารมณ์
2. วิจาร - การประคองจิตอยู่กับอารมณ์
3. ปีติ - ความอิ่มใจ
4. สุข - ความสุขอันเกิดจากความสงัด
5. เอกัคคตา - ความที่จิตมีอารมณ์เดียว

องค์ทั้ง 5 มิใช่สิ่งที่นำมาวางรวมกันด้วยความคิด แต่เป็นคุณภาพของจิตเมื่อสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วเข้าถึงปฐมฌาน

---

24. ปฐมฌานละ 5 และประกอบด้วย 5

พระสารีบุตรอธิบายว่า ภิกษุผู้เข้าปฐมฌานละนิวรณ์ 5 คือ

1. กามฉันทะ
2. พยาบาท
3. ถีนมิทธะ
4. อุทธัจจกุกกุจจะ
5. วิจิกิจฉา

และประกอบด้วยองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

คำว่า “ละ” ในที่นี้หมายถึงนิวรณ์สงบไม่ครอบงำจิตในขณะฌาน มิได้หมายความว่ากิเลสถูกถอนรากอย่างถาวรด้วยฌานเพียงอย่างเดียว

---

25. อินทรีย์ 5 มีอารมณ์ต่างกัน

พระมหาโกฏฐิตะถามถึงอินทรีย์ 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งมีอารมณ์และแดนรับรู้ต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์ของกันและกัน ธรรมอะไรเป็นที่อาศัยให้รับรู้อารมณ์เหล่านั้น

พระสารีบุตรตอบว่า อินทรีย์ 5 มีใจเป็นที่อาศัย และใจย่อมรับรู้อารมณ์ของอินทรีย์เหล่านั้น ตารับรูป หูรับเสียง จมูกรับกลิ่น ลิ้นรับรส และกายรับสิ่งสัมผัส อินทรีย์หนึ่งไม่ทำหน้าที่แทนอีกอินทรีย์ แต่ประสบการณ์จากทวารต่าง ๆ มารวมเป็นสิ่งที่ใจรับรู้

---

26. อินทรีย์ 5 อาศัยอะไร

เมื่อถามต่อว่า อินทรีย์ 5 อาศัยอะไร พระสารีบุตรตอบว่า อาศัยอายุ อายุอาศัยไออุ่น และไออุ่นอาศัยอายุ ธรรมทั้งสองต่างอาศัยกัน เปรียบเหมือนเปลวไฟกับแสงสว่างของประทีป จะกล่าวว่าอย่างหนึ่งอยู่ได้โดยไม่อาศัยอีกอย่างหนึ่งมิได้ คำตอบนี้แสดงชีวิตเป็นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มิใช่สิ่งเดี่ยวที่ตั้งอยู่ได้ด้วยตัวเอง

---

27. อายุสังขารกับเวทนา

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า อายุสังขารเป็นเวทนาหรือไม่ หรือเวทนาเป็นอายุสังขารหรือไม่ พระสารีบุตรตอบว่า อายุสังขารมิใช่เวทนา และเวทนามิใช่อายุสังขาร หากทั้งสองเป็นสิ่งเดียวกัน ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธก็ไม่อาจออกจากสมาบัตินั้นได้ การแยกสองสิ่งนี้ช่วยให้เห็นว่า แม้เวทนาและสัญญาดับชั่วคราวในนิโรธสมาบัติ ชีวิตยังดำรงอยู่

---

28. ร่างกายนี้ดำรงอยู่ด้วยธรรม 3 ประการ

พระสารีบุตรแสดงว่า ร่างกายนี้ดำรงอยู่ด้วยธรรม 3 ประการ คือ

1. อายุ
2. ไออุ่น
3. วิญญาณ

เมื่อธรรมทั้ง 3 ละจากกาย กายย่อมถูกทอดทิ้ง นอนนิ่ง ไม่มีเจตนา ดุจท่อนไม้ ข้อความนี้มิได้เสนอว่าธรรมทั้ง 3 เป็นอัตตาหรือชีวิตถาวร แต่ชี้เงื่อนไขที่ทำให้กายยังดำรงฐานะเป็นร่างกายของผู้มีชีวิต

---

29. ผู้ตายกับผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

พระมหาโกฏฐิตะถามว่า ผู้ตายกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธต่างกันอย่างไร พระสารีบุตรตอบว่า ในผู้ตาย

- กายสังขารดับ
- วจีสังขารดับ
- จิตตสังขารดับ
- อายุสิ้น
- ไออุ่นดับ
- อินทรีย์แตกทำลาย

แต่ในภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

- กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับ
- อายุยังไม่สิ้น
- ไออุ่นยังไม่ดับ
- อินทรีย์ผ่องใส

นิโรธสมาบัติจึงมิใช่ความตาย แม้สัญญาและเวทนาจะดับอยู่ชั่วคราว

---

30. สังขาร 3 ในบริบทของนิโรธสมาบัติ

เพื่อช่วยให้เข้าใจคำในตอนนี้ กายสังขารหมายถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก วจีสังขารหมายถึงวิตกและวิจาร ส่วนจิตตสังขารหมายถึงสัญญาและเวทนา ตามคำอธิบายที่ปรากฏในพระสูตรอื่น

คำว่า “สังขาร” จึงต้องอ่านตามบริบท มิใช่ใช้ความหมายเดียวแทนทุกแห่ง ในที่นี้เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของกาย วาจา และจิต ซึ่งดับตามลำดับเมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

---

31. เจโตวิมุตติที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

พระมหาโกฏฐิตะถามถึงปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข พระสารีบุตรตอบถึงการเข้าจตุตถฌานว่า

1. ละสุข
2. ละทุกข์
3. โสมนัสดับไปก่อน
4. โทมนัสดับไปก่อน

ภิกษุจึงเข้าถึงจตุตถฌาน ซึ่งไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

---

32. อนิมิตตเจโตสมาธิ

อนิมิตตเจโตสมาธิคือสมาธิแห่งจิตที่ไม่มีนิมิต ภิกษุไม่ใส่ใจนิมิตทั้งปวง แล้วเข้าถึงสมาธินี้อยู่ ปัจจัยแห่งการเข้ามี 2 ประการ คือ

1. ไม่ใส่ใจนิมิตทั้งปวง
2. ใส่ใจอนิมิตตธาตุ

ปัจจัยแห่งการดำรงอยู่มี 3 ประการ คือ ไม่ใส่ใจนิมิตทั้งปวง ใส่ใจอนิมิตตธาตุ และปรุงแต่งจิตไว้ก่อน ส่วนปัจจัยแห่งการออกมี 2 ประการ คือใส่ใจนิมิตทั้งปวงและไม่ใส่ใจอนิมิตตธาตุ

คำว่า “ไม่มีนิมิต” มิได้หมายถึงทำลายความสามารถในการรับรู้ แต่หมายถึงไม่ยึดถือเครื่องหมายของอารมณ์ในลักษณะที่กิเลสเข้าอาศัย

---

33. เจโตวิมุตติ 4 แบบ

พระมหาโกฏฐิตะถามถึงเจโตวิมุตติ 4 แบบ คือ

1. อัปปมาณาเจโตวิมุตติ - ความหลุดพ้นแห่งใจอันไม่มีประมาณ
2. อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ - ความหลุดพ้นแห่งใจโดยความไม่มีอะไร
3. สุญญตาเจโตวิมุตติ - ความหลุดพ้นแห่งใจโดยความว่าง
4. อนิมิตตาเจโตวิมุตติ - ความหลุดพ้นแห่งใจโดยความไม่มีนิมิต

คำถามสำคัญคือ ธรรมเหล่านี้มีความหมายและชื่อแตกต่างกันทั้งหมด หรือมีส่วนที่มาบรรจบเป็นความหมายเดียวกัน

---

34. อัปปมาณาเจโตวิมุตติ

อัปปมาณาเจโตวิมุตติในความหมายเฉพาะ คือการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปทั่วทุกทิศ ตลอดโลก ทุกหมู่เหล่า และทุกสถาน ด้วยจิตไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร และไม่มีความเบียดเบียน

ชื่อว่า “ไม่มีประมาณ” เพราะจิตไม่จำกัดความปรารถนาดีไว้เฉพาะบุคคล กลุ่ม หรือทิศทางหนึ่ง พรหมวิหารจึงมิใช่เพียงกล่าวคำอวยพร แต่เป็นการอบรมจิตให้กว้างและไม่ถูกความลำเอียงครอบงำ

---

35. อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ

อากิญจัญญาเจโตวิมุตติในความหมายเฉพาะ คือการล่วงวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงอากิญจัญญายตนะด้วยการใส่ใจว่า “ไม่มีอะไร”

ความไม่มีอะไรในที่นี้เป็นอารมณ์ของอรูปสมาบัติ มิใช่คำประกาศว่าไม่มีเหตุ ไม่มีผล หรือไม่มีสภาวธรรมใดเลย จึงต้องไม่ปะปนความหมายของอากิญจัญญายตนะกับความเห็นแบบปฏิเสธทุกสิ่ง

---

36. สุญญตาเจโตวิมุตติ

สุญญตาเจโตวิมุตติในความหมายเฉพาะ คือการพิจารณาว่า สิ่งนี้ว่างจากตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตน ความว่างมิได้หมายถึงสิ่งทั้งหลายไม่ปรากฏหรือไม่มีอยู่ในทางสมมติ แต่หมายถึงว่างจากตัวตน

ถาวรที่ควรยึดว่า “เรา” หรือ “ของเรา” การเห็นความว่างจึงทำให้การยึดถืออ่อนกำลัง มิใช่ทำให้ผู้ปฏิบัติปฏิเสธเหตุปัจจัยและความรับผิดชอบ

---

37. อนิมิตตาเจโตวิมุตติ

อนิมิตตาเจโตวิมุตติในความหมายเฉพาะ คือการไม่ใส่ใจนิมิตทั้งปวง แล้วเข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต นิมิตคือเครื่องหมายที่จิตกำหนดและเข้าไปถือ เมื่อไม่เกาะเครื่องหมายเหล่านั้น จิตย่อมไม่ถูกผลักให้ปรุงแต่งไปตามความพอใจและไม่พอใจเช่นเดิมแต่ความไม่มีนิมิตมิใช่ความมืนงงหรือไม่รู้อะไร เป็นสมาธิที่เกิดจากการอบรมอย่างมีสติและปัญญา

---

38. ความหมายต่างกันและความหมายที่มาบรรจบกัน

เจโตวิมุตติทั้ง 4 มีความหมายเฉพาะต่างกันตามวิธีปฏิบัติและอารมณ์ คือ พรหมวิหาร ความไม่มีอะไร ความว่าง และความไม่มีนิมิต แต่เมื่อกล่าวถึงเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ธรรมเหล่านี้มาบรรจบในความหมายเดียวกัน เพราะจิตว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ จึงต้องแยกระหว่าง

- ความหมายเฉพาะของชื่อและวิธีเข้าถึง
- ความหมายสูงสุดเมื่อกิเลสถูกละเด็ดขาด

---

39. ราคะ โทสะ และโมหะเป็นเครื่องวัด

ในคำอธิบายอัปปมาณาเจโตวิมุตติ ราคะ โทสะ และโมหะถูกเรียกว่าเครื่องวัด เพราะกิเลสเหล่านี้จำกัดและตีกรอบจิต เมื่อราคะเกิด จิตวัดโลกตามสิ่งที่อยากได้ เมื่อโทสะเกิด จิตวัดโลกตามสิ่งที่ผลักไส และเมื่อโมหะเกิด จิตย่อมวัดผิดเพราะไม่รู้ตามความเป็นจริง

พระขีณาสพละกิเลสเหล่านี้ได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน ทำให้เกิดขึ้นอีกไม่ได้ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบจึงเป็นอัปปมาณาอย่างสูงสุด

---

40. ราคะ โทสะ และโมหะเป็นเครื่องกังวลและเครื่องทำนิมิต

เมื่ออธิบายอากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ราคะ โทสะ และโมหะชื่อว่าเครื่องกังวล เพราะทำให้จิตมีสิ่งค้างคาและยึดเกาะ เมื่ออธิบายอนิมิตตาเจโตวิมุตติ กิเลสทั้ง 3 ชื่อว่าเครื่องทำนิมิต เพราะทำให้จิตจับเครื่องหมายของอารมณ์แล้วปรุงแต่งเป็นสิ่งที่น่ารัก น่าชัง หรือเป็นตัวตน เมื่อกิเลสถูกละเด็ดขาด จิตจึงว่างจากเครื่องวัด เครื่องกังวล และเครื่องทำนิมิตในความหมายสูงสุด

---

41. เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นวิมุตติที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเลิศกว่าเจโตวิมุตติประเภทอื่น เพราะมิใช่เพียงการกดหรือสงบกิเลสชั่วคราว แต่ราคะ โทสะ และโมหะถูกละเด็ดขาด

คำว่า “ไม่กำเริบ” หมายถึงไม่กลับเสื่อมเพราะเหตุให้กิเลสฟื้นขึ้นอีกได้ถูกทำลายแล้ว ความหลุดพ้นเช่นนี้จึงเป็นจุดที่คำว่า ไม่มีประมาณ ไม่มีอะไร ว่าง และไม่มีนิมิต มาบรรจบกันในความหมายแห่งจิตที่พ้นจากกิเลส

---

42. โครงสร้างของมหาเวทัลลสูตร

พระสูตรดำเนินจากธรรมที่ใกล้ประสบการณ์ไปสู่ธรรมที่ละเอียดขึ้นตามลำดับ

1. ปัญญาและวิญญาณ
2. เวทนาและสัญญา
3. การรู้ด้วยมโนวิญญาณและปัญญาจักษุ
4. สัมมาทิฏฐิและองค์ธรรมที่สนับสนุน
5. ภพและเหตุแห่งการเกิด
6. ปฐมฌานและนิวรณ์
7. อินทรีย์ ชีวิต ไออุ่น และวิญญาณ
8. สัญญาเวทยิตนิโรธ
9. จตุตถฌานและอนิมิตตเจโตสมาธิ
10. เจโตวิมุตติ 4 แบบ
11. เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

ลำดับนี้แสดงว่าปัญญามิได้เกิดจากการนิยามคำอย่างเดียว แต่ต้องสัมพันธ์กับศีล สมาธิ การรู้กระบวนการของกายใจ และการละกิเลส

---

43. วิธีอ่านพระสูตรนี้โดยไม่แยกธรรมเป็นชิ้น

แม้พระสูตรใช้คำถามแยกเป็นเรื่อง ๆ ผู้ศึกษาไม่ควรเข้าใจว่าธรรมแต่ละข้อทำงานโดยไม่เกี่ยวข้องกัน

- วิญญาณรู้แจ้งอารมณ์
- เวทนาเสวยคุณภาพของอารมณ์
- สัญญาหมายรู้อารมณ์
- ปัญญารู้ชัดความจริงและทำหน้าที่ละ
- สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น
- สัมมาทิฏฐิกำหนดทิศทางของการเห็น

ธรรมเหล่านี้อาศัยกันภายในกระบวนการปฏิบัติ การแยกอธิบายมีไว้เพื่อเห็นหน้าที่ มิใช่สร้างตัวตนหลายตัวขึ้นในจิต

---

44. ปัญญา 3 ระดับกับมหาเวทัลลสูตร

เพื่อให้เข้าใจง่าย อาจพิจารณาปัญญาเป็น 3 ระดับ คือ

1. **ระดับหู** - ฟังและรับข้อมูลเกี่ยวกับธรรม
2. **ระดับสมอง** - คิด พิจารณา เชื่อมโยง และแยกความหมาย
3. **ระดับใจ** - ภาวนามยปัญญาที่เกิดจากจิตตั้งมั่นและรู้ตามความเป็นจริง

มหาเวทัลลสูตรช่วยทั้ง 3 ระดับ การฟังคำถาม–คำตอบให้ข้อมูล การพิจารณาความสัมพันธ์ทำให้เข้าใจ และการนำไปอบรมสมาธิกับวิปัสสนาทำให้ความรู้ลงถึงใจ

อย่างไรก็ตาม การแบ่งเช่นนี้เป็นคำอธิบายเพื่อช่วยผู้ศึกษาปัจจุบัน มิใช่ถ้อยคำแบ่งระดับที่ปรากฏโดยตรงในพระสูตร

---

45. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรทำวิญญาณให้เป็นตัวตนถาวร วิญญาณมีหน้าที่รู้แจ้งอารมณ์และควรกำหนดรู้ มิใช่สิ่งที่จะยึดว่าเป็นผู้รู้เที่ยงแท้ **ไม่ควรแยกเวทนา สัญญา และวิญญาณเป็นกระบวนการปิดตาย**

พระสูตรกล่าวชัดว่าธรรมทั้ง 3 ประกอบร่วมกันและแยกออกเพื่อบัญญัติความต่างไม่ได้ แม้อธิบายหน้าที่ของแต่ละธรรมได้

ไม่ควรถือว่าฌานถอนกิเลสทั้งหมดแล้ว ฌานข่มนิวรณ์ให้สงบและทำจิตมีกำลัง แต่การถอนรากกิเลสต้องอาศัยปัญญาในอริยมรรค

ไม่ควรเข้าใจนิโรธสมาบัติว่าเป็นความตาย ผู้เข้านิโรธสมาบัติยังมีอายุ ไออุ่น และอินทรีย์ผ่องใสต่างจากผู้ตาย

ไม่ควรเข้าใจสุญญตาว่าไม่มีอะไรเลย สุญญตาหมายถึงว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน มิใช่ปฏิเสธเหตุปัจจัยและความรับผิดชอบ

ไม่ควรเข้าใจความสงบชั่วคราวว่าเป็นวิมุตติอันไม่กำเริบ วิมุตติอันไม่กำเริบเกิดเมื่อราคะ โทสะ และโมหะถูกละเด็ดขาด มิใช่เพียงไม่ปรากฏในช่วงที่จิตสงบ

---

46. แก่นธรรมของมหาเวทัลลสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. ผู้มีปัญญาคือผู้รู้ชัดอริยสัจ 4
2. วิญญาณทำหน้าที่รู้แจ้งอารมณ์ มิใช่ตัวตนถาวร
3. ปัญญากับวิญญาณประกอบร่วมกัน แต่มีหน้าที่ในการปฏิบัติต่างกัน
4. ปัญญาควรเจริญ ส่วนวิญญาณควรกำหนดรู้
5. เวทนา สัญญา และวิญญาณประกอบร่วมกัน แยกออกจากกันไม่ได้โดยเด็ดขาด
6. ปัญญามีประโยชน์เพื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้ และละ

7. สัมมาทิฏฐิต้องมีศีล สุตะ สากัจฉา สมถะ และวิปัสสนาสนับสนุน
8. อวิชชา ตัณหา และความยินดีเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่
9. ปฐมฌานละนิวรณ์ 5 และประกอบด้วยองค์ฌาน 5
10. ชีวิตอาศัยอายุ ไออุ่น และวิญญาณ
11. สัญญาเวทยิตนิโรธต่างจากความตาย
12. เจโตวิมุตติแต่ละแบบมีความหมายเฉพาะต่างกัน
13. เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ
14. การสนทนาธรรมที่ถูกต้องช่วยให้ปัญญาเจริญเป็นลำดับ

---

47. สรุป

มหาเวทัลลสูตรเป็นบทสนทนาธรรมระหว่างพระมหาโกฏฐิตะกับพระสารีบุตร ณ พระเชตวัน พระมหาโกฏฐิตะตั้งคำถามเป็นลำดับ ส่วนพระสารีบุตรตอบโดยแจกแจงความหมาย หน้าที่ ความสัมพันธ์ และผลของการปฏิบัติ

พระสูตรเริ่มจากความหมายของผู้มีปัญญา ซึ่งพระสารีบุตรอธิบายว่าเป็นผู้รู้ชัดอริยสัจ 4 แล้วเข้าสู่ความหมายของวิญญาณ เวทนา และสัญญา วิญญาณรู้แจ้งอารมณ์ เวทนาเสวยสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ส่วนสัญญาหมายรู้อารมณ์

ปัญญากับวิญญาณประกอบร่วมกัน แต่มีหน้าที่ต่างกัน คือปัญญาควรเจริญ ส่วนวิญญาณควรกำหนดรู้ เช่นเดียวกับเวทนา สัญญา และวิญญาณ ซึ่งประกอบร่วมกันในประสบการณ์เดียว แม้จะอธิบายหน้าที่แตกต่างกันได้

พระสูตรแสดงต่อถึงปัญญาจักษุ ประโยชน์ของปัญญา และองค์ธรรม 5 ที่สนับสนุนสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ศีล สุตะ สากัจฉา สมถะ และวิปัสสนา จากนั้นอธิบายภพ 3 เหตุแห่งการเกิดในภพใหม่ ปฐมฌาน อินทรีย์ 5 อายุ ไออุ่น วิญญาณ และความต่างระหว่างผู้ตายกับผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ตอนปลายแสดงจตุตถฌาน อนิมิตตเจโตสมาธิ และเจโตวิมุตติ 4 แบบ ได้แก่ อัปปมาณา อากิญจัญญา สุญญตา และอนิมิตตา เจโตวิมุตติเหล่านี้มีความหมายเฉพาะต่างกัน แต่เมื่อกล่าวถึงเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ย่อมมาบรรจบในความหมายแห่งจิตที่ว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ

พระสูตรนี้จึงแสดงว่า ปัญญาไม่ใช่ความจำข้อมูลหรือความสามารถในการนิยามคำเท่านั้น แต่เป็นการรู้ชัดอริยสัจ เห็นธรรมที่ประกอบกันตามเหตุปัจจัย เจริญสิ่งที่ควรเจริญ กำหนดรู้สิ่งที่ควรกำหนดรู้ และละสิ่งที่ควรละ จนจิตหลุดพ้นอย่างไม่กำเริบ

---

48. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของเวทัลละ
- พระมหาโกฏฐิตะและพระสารีบุตร

- ปัญญากับอริยสัจ 4
- ปัญญากับวิญญาณ
- เวทนา สัญญา และวิญญาณ
- มโนวิญญาณอันบริสุทธิ์ซึ่งแยกจากอินทรีย์ 5
- ปัญญาจักษุ
- ประโยชน์ของปัญญา
- องค์ธรรม 5 ที่สนับสนุนสัมมาทิฏฐิ
- ภพ 3 และเหตุแห่งการเกิด
- ปฐมฌานและองค์ฌาน 5
- นิวรณ์ 5
- อินทรีย์ 5 กับใจ
- อายุ ไออุ่น และวิญญาณ
- สัญญาเวทยิตนิโรธ
- จตุตถฌาน
- อนิมิตตเจโตสมาธิ
- อัปปมาณาเจโตวิมุตติ
- อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ
- สุญญตาเจโตวิมุตติ
- อนิมิตตาเจโตวิมุตติ
- เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 44 : จูฬเวทัลลสูตร
การสนทนาธรรมระหว่างวิสาขอุบาสกกับพระธรรมทินนาเถรี
จูฬเวทัลลสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 44 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

เนื้อหาเป็นการถามและตอบธรรมระหว่างวิสาขอุบาสกกับพระธรรมทินนาเถรี ณ กรุงราชคฤห์ คำถามเริ่มจากความหมายของสักกายะ เหตุเกิดและความดับแห่งสักกายะ แล้วขยายไปสู่อุปาทาน สักกายทิฏฐิ มรรคมีองค์ 8 ขันธ์ 3 สมาธิ สังขาร 3 สัญญาเวทยิตนิโรธ เวทนา อนุสัย และนิพพาน

พระสูตรจบลงเมื่อวิสาขอุบาสกนำคำตอบทั้งหมดไปกราบทูลพระพุทธเจ้า และพระองค์ทรงรับรองว่า หากทูลถามพระองค์ พระองค์ก็จะทรงตอบอย่างเดียวกับพระธรรมทินนาเถรี

---

1. สถานที่และบุคคลในพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น วิสาขอุบาสกเข้าไปหาพระธรรมทินนาภิกษุณี กราบแล้วนั่ง ณ ที่สมควร จากนั้นจึงถามปัญหาธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งหลายประการ บุคคลสำคัญในพระสูตรมี 3 ท่าน คือ

1. พระพุทธเจ้า ผู้ทรงรับรองคำตอบในตอนท้าย
2. พระธรรมทินนาเถรี ผู้ตอบปัญหา
3. วิสาขอุบาสก ผู้ตั้งคำถาม

ลักษณะการสนทนาเป็นไปอย่างมีลำดับ คำตอบหนึ่งนำไปสู่คำถามถัดไป ทำให้หลักธรรมหลายหมวดเชื่อมโยงกันเป็นระบบ

---

2. พระธรรมทินนาเถรีผู้แตกฉานในการแสดงธรรม

พระธรรมทินนาเถรีเป็นพระสาวิกาผู้มีปัญญา สามารถอธิบายธรรมอันลึกซึ้งให้เป็นลำดับและตอบคำถามได้ตรงประเด็น

จูฬเวทัลลสูตรจึงมีความสำคัญทั้งในด้านเนื้อธรรมและในด้านประวัติของพระพุทธศาสนา เพราะแสดงบทบาทของพระภิกษุณีในการศึกษา ปฏิบัติ และถ่ายทอดพระธรรม ความสามารถในการแสดงธรรมมิได้วัดจากเพศหรือฐานะเดิม แต่พิจารณาจากการรู้จริง ปฏิบัติจริง และอธิบายสิ่งที่รู้ให้ผู้อื่นเข้าใจได้

---

3. ความหมายของชื่อจูฬเวทัลลสูตร

คำว่า “จูฬ” หมายถึง เล็ก หรือน้อย ใช้แยกพระสูตรนี้ออกจากมหาเวทัลลสูตรซึ่งเป็นพระสูตรก่อนหน้า

คำว่า “เวทัลละ” เป็นชื่อรูปแบบการแสดงธรรมด้วยการถามและตอบ โดยผู้ถามมีความสนใจใคร่รู้ ส่วนผู้ตอบแจกแจงธรรมอย่างละเอียด

แม้ชื่อจะเรียกว่า “จูฬเวทัลละ” แต่เนื้อหามิได้เล็กน้อย เพราะกล่าวถึงหลักสำคัญตั้งแต่อุปาทานขันธ์ 5 จนถึงนิพพาน

---

4. สักกายะคืออะไร

วิสาขอุบาสกถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกสิ่งใดว่า “สักกายะ”
พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า อุปาทานขันธ์ 5 คือสักกายะ ได้แก่

1. รูปูปาทานขันธ์
2. เวทนูปาทานขันธ์
3. สัญญูปาทานขันธ์
4. สังขารูปาทานขันธ์
5. วิญญาณูปาทานขันธ์

สักกายะในที่นี้จึงมิได้หมายถึงร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงขันธ์ 5 ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน

---

5. ขันธ์ 5 กับอุปาทานขันธ์ 5

ขันธ์ 5 คือหมวดของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ส่วนคำว่า “อุปาทานขันธ์” เน้นขันธ์ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับความยึดถือ จุดที่พระสูตรกำลังแยกให้เห็นมิใช่เพียงการปรากฏของขันธ์ แต่คือฉันทราคะและการเข้าไปถือมั่นในขันธ์ว่า

- นี่เป็นเรา
- นี่เป็นของเรา
- นี่เป็นตัวตนของเรา

เมื่อความยึดถือเข้าอาศัยขันธ์ 5 กระบวนการของสักกายะจึงดำเนินต่อไป

---

6. เหตุเกิดแห่งสักกายะ

วิสาขอุบาสกถามถึงเหตุเกิดแห่งสักกายะ พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า ตัณหาที่ทำให้เกิดภพใหม่ประกอบด้วยความกำหนัดและความเพลิดเพลิน ยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ เป็นเหตุเกิดแห่งสักกายะ ตัณหานั้นมี 3 ประการ คือ

1. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม
2. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพหรือความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง
3. วิภวตัณหา ความทะยานอยากไม่ให้มีหรืออยากทำลายความเป็นอยู่นั้น

ตัณหาจึงมิใช่เพียงความอยากได้สิ่งของ แต่รวมถึงความอยากเป็นและความอยากไม่เป็นด้วย

---

7. ความดับแห่งสักกายะ

ความดับแห่งสักกายะ คือความคลายกำหนัดและดับตัณหานั้นโดยไม่เหลือ การสละ การปล่อย การหลุดพ้น และการไม่ยึดตัณหาไว้

การดับสักกายะจึงมิใช่การทำลายร่างกาย มิใช่การเกลียดขันธ์ 5 และมิใช่การบังคับไม่ให้มีประสบการณ์ใด ๆ สิ่งที่ต้องดับคือเหตุแห่งความยึดถือ ได้แก่ตัณหาซึ่งเข้าไปกำหนัดเพลิดเพลินในขันธ์

---

8. ทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งสักกายะ

ทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งสักกายะ คืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

1. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
8. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ

การดับความยึดถือจึงต้องอาศัยการอบรมทั้งความเห็น การดำริ การดำเนินชีวิต ความเพียร สติ และสมาธิ มิใช่อาศัยความเข้าใจทางความคิดเพียงด้านเดียว

---

9. โครงสร้างอริยสัจในเรื่องสักกายะ

คำถาม 4 ประการแรกมีโครงสร้างสอดคล้องกับอริยสัจ 4 คือ

1. สักกายะ คือทุกข์ที่ควรกำหนดรู้
2. ตัณหา คือเหตุเกิดที่ควรละ
3. ความดับตัณหา คือความดับที่ควรทำให้แจ้ง
4. อริยมรรคมีองค์ 8 คือทางที่ควรเจริญ

พระสูตรจึงนำหลักอริยสัจมาอธิบายผ่านประสบการณ์ของขันธ์ 5 และความยึดถือโดยตรง

---

10. อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ 5

วิสาขอุบาสกถามว่า อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ 5 เป็นสิ่งเดียวกัน หรืออุปาทานเป็นสิ่งอื่นจากอุปาทานขันธ์ 5

พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า อุปาทานมิใช่สิ่งเดียวกับอุปาทานขันธ์ 5 และมิใช่สิ่งอื่นซึ่งแยกขาดจากอุปาทานขันธ์ ฉันทราคะ คือความพอใจและความกำหนัดในอุปาทานขันธ์ 5 นั่นแหละเป็นอุปาทานในขันธ์เหล่านั้น

คำตอบนี้ป้องกันความเข้าใจสุดโต่ง 2 ด้าน คือไม่ทำความยึดถือให้เป็นตัวขันธ์เสียทั้งหมด และไม่สร้างความยึดถือให้เป็นตัวตนอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่นอกขันธ์

---

11. ฉันทราคะคือจุดที่ควรสังเกต

คำว่า “ฉันทราคะ” ชี้ให้เห็นการเคลื่อนไหวของใจที่พอใจ ติดข้อง และกำหนัดในขันธ์ เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณปรากฏ ใจอาจเข้าไปถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามความต้องการของเรา

การเจริญปัญญาจึงมิใช่เพียงจำว่าขันธ์ 5 ไม่เที่ยง แต่ต้องสังเกตให้เห็นความพอใจและความยึดถือที่เข้าไปอาศัยขันธ์เหล่านั้น

---

12. สักกายทิฏฐิเกิดขึ้นอย่างไร

พระธรรมทินนาเถรีอธิบายว่า ปุถุชนผู้มิได้สดับ ไม่รู้จักพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการฝึกในธรรมของพระอริยะ ย่อมเห็นขันธ์แต่ละขันธ์โดยความเป็นตัวตน การเห็นผิดในแต่ละขันธ์มี 4 ลักษณะ คือ

1. เห็นขันธ์นั้นว่าเป็นตน
2. เห็นตนว่ามีขันธ์นั้น
3. เห็นขันธ์นั้นอยู่ในตน
4. เห็นตนอยู่ในขันธ์นั้น

เมื่อนำความเห็น 4 ลักษณะไปประกอบกับขันธ์ 5 จึงเป็นสักกายทิฏฐิ 20 ประการ

---

13. สักกายทิฏฐิ 20 ประการ

ความเห็นผิดเกี่ยวกับรูปมี 4 ประการ คือ เห็นรูปเป็นตน เห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน และเห็นตนในรูป ความเห็นผิดเกี่ยวกับเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็มีขันธ์ละ 4 ประการในลักษณะเดียวกัน

รวมเป็น 20 ประการ คือ

- รูป 4

- เวทนา 4
- สัญญา 4
- สังขาร 4
- วิญญาณ 4

แม้ถ้อยคำจะแตกต่างกัน แต่รากเดียวกันคือการตั้งสมมติฐานว่ามีตัวตนถาวรเข้าไปเป็น อยู่ใน ครอบครอง หรือถูกขันธ์ครอบไว้

---

14. สักกายทิฏฐิไม่เกิดขึ้นอย่างไร

อริยสาวกผู้ได้สดับ รู้จักพระอริยะ ฉลาดและได้รับการฝึกในธรรมของพระอริยะ ย่อมไม่เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นตน ท่านไม่เห็นตนว่ามีขันธ์ ไม่เห็นขันธ์อยู่ในตน และไม่เห็นตนอยู่ในขันธ์

การไม่เกิดสักกายทิฏฐิจึงมิใช่เพียงเปลี่ยนประโยคจาก “มีตัวตน” เป็น “ไม่มีตัวตน” แต่เกิดจากการรู้ขันธ์ตามความเป็นจริงจนไม่เข้าไปตั้งความเห็นว่าขันธ์เหล่านั้นเป็นตัวตน

---

15. การเห็นขันธ์ตามความเป็นจริง

ขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลง และดับไป ไม่อยู่ในอำนาจบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนา เมื่อยังไม่รู้ตามความเป็นจริง ใจย่อมสร้างความเป็นเราและของเราขึ้นบนขันธ์ เมื่อรู้ชัดขึ้น ความยึดถือย่อมคลายลง การเห็นอนัตตาจึงมิใช่การปฏิเสธว่าประสบการณ์ไม่มี แต่เป็นการเห็นว่าประสบการณ์ทั้งหมดไม่มีสิ่งใดสมควรถือว่าเป็นตัวตนถาวร

---

16. อริยมรรคมีองค์ 8

เมื่อวิสาขอุบาสกถามอีกครั้งว่า อริยมรรคมีองค์ 8 คืออะไร พระธรรมทินนาเถรีแจกแจงองค์มรรคทั้ง 8 ตั้งแต่สัมมาทิฏฐิจนถึงสัมมาสมาธิ การถามซ้ำในตอนนี้มิใช่ความซ้ำที่ไร้ประโยชน์ เพราะเป็นการนำองค์มรรคมาเชื่อมกับขันธ์ 3 คือศีล สมาธิ และปัญญา

---

17. อริยมรรคเป็นสังขตธรรมหรืออสังขตธรรม

พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นสังขตธรรม คือเป็นธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยและการอบรมให้เกิดขึ้น มรรคมิได้ปรากฏขึ้นโดยไม่ต้องฝึก ผู้ปฏิบัติต้องสร้างเหตุด้วยการทำความเห็นให้ถูก รักษากายวาจา อบรมความเพียร สติ และสมาธิ

แม้มรรคเป็นสังขตธรรม แต่ทำหน้าที่นำไปสู่นิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรม การเป็นเหตุที่ถูกสร้างขึ้นมิได้ทำให้เป้าหมายกลายเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นตามไปด้วย

---

18. มรรคอยู่ในขันธ์ 3

วิสาขอุบาสกถามว่า ขันธ์ 3 ถูกสงเคราะห์ด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 หรืออริยมรรคมีองค์ 8 ถูกสงเคราะห์ด้วยขันธ์ 3 พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า ขันธ์ 3 มิได้ถูกสงเคราะห์ด้วยอริยมรรค แต่ตัวอริยมรรคถูกสงเคราะห์ด้วยขันธ์ 3 ดังนี้

- สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ อยู่ในศีลขันธ์
- สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ อยู่ในสมาธิขันธ์
- สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ อยู่ในปัญญาขันธ์

---

19. ศีล สมาธิ และปัญญาทำงานร่วมกัน

ศีลทำให้การดำเนินชีวิตไม่ขัดแย้งกับการฝึกจิต สมาธิทำให้จิตตั้งมั่นและมีกำลัง ส่วนปัญญารู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การสงเคราะห์องค์มรรคไว้ในขันธ์ 3 มิได้หมายความว่าต้องทำแต่ละส่วนให้เสร็จเด็ดขาดแล้วจึงเริ่มส่วนถัดไป ธรรมทั้ง 3 ส่วนสนับสนุนและพัฒนาร่วมกัน อย่างไรก็ตาม สมาธิมีความสำคัญในฐานะกำลังของจิต เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว จึงสามารถรู้ตามความเป็นจริงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

---

20. สมาธิคือความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

วิสาขอุบาสกถามว่า สมาธิคืออะไร ธรรมใดเป็นอารมณ์ของสมาธิ ธรรมใดเป็นเครื่องสนับสนุนและการทำให้สมาธิเจริญคืออะไร พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งคือสมาธิ คำว่าอารมณ์เป็นหนึ่งมิได้หมายถึงการบีบบังคับจิตให้แข็งหรือไม่รับรู้อะไร แต่หมายถึงจิตที่ตั้งมั่น ไม่ฟุ้งกระจาย และพร้อมทำหน้าที่รู้อย่างต่อเนื่อง

---

21. สติปัฏฐาน 4 เป็นนิมิตของสมาธิ

สติปัฏฐาน 4 เป็นนิมิตของสมาธิ ได้แก่

1. การพิจารณากายในกาย
2. การพิจารณาเวทนาในเวทนา
3. การพิจารณาจิตในจิต
4. การพิจารณาธรรมในธรรม

คำว่า “นิมิตของสมาธิ” ในที่นี้หมายถึงที่กำหนดหรือที่ตั้งแห่งการอบรมสมาธิ มิได้จำกัดอยู่ที่ภาพหรือเครื่องหมายพิเศษทางใจ

สมาธิในพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ความสงบที่แยกขาดจากการรู้กาย เวทนา จิต และธรรม แต่เป็นความตั้งมั่นที่สนับสนุนการเห็นสภาวะตามความเป็นจริง

---

22. สัมมัปปธาน 4 เป็นเครื่องสนับสนุนสมาธิ

สัมมัปปธาน 4 หรือความเพียรชอบ 4 เป็นเครื่องสนับสนุนสมาธิ คือ

1. เพียรป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด
2. เพียรละอกุศลที่เกิดแล้ว
3. เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิด
4. เพียรรักษาและทำกุศลที่เกิดแล้วให้เจริญเต็มที่

หากขาดความเพียร จิตย่อมไหลตามความเคยชินเดิม สมาธิจึงมิใช่เพียงการหยุดนิ่ง แต่ต้องอาศัยความเพียรที่รู้ว่าควรป้องกัน ละ ทำให้เกิด และรักษาสิ่งใด

---

23. การเจริญสมาธิ

การเสพ การเจริญ และการทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านี้ คือการเจริญสมาธิ สมาธิจึงเกิดจากการอบรมซ้ำ ๆ มิใช่ความสงบชั่วครั้งซึ่งเกิดขึ้นโดยบังเอิญ การทำให้มากช่วยให้จิตคุ้นเคยกับความตั้งมั่นและกลับเข้าสู่ทางที่ถูกได้เร็วขึ้น เป้าหมายมิใช่ติดอยู่ในความสงบ แต่ใช้จิตที่มีสมาธิเป็นฐานให้ปัญญารู้ตามความเป็นจริง

---

24. สังขาร 3

วิสาขอุบาสกถามว่า สังขารมีเท่าไร

พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า มีสังขาร 3 คือ

1. กายสังขาร
2. วจีสังขาร
3. จิตตสังขาร

คำว่า “สังขาร” ในตอนนี้มีความหมายเฉพาะตามบริบทของพระสูตร จึงไม่ควรนำความหมายจากทุกแห่งมาปะปนกันโดยไม่พิจารณา

---

25. กายสังขารคือลมหายใจ

ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นกายสังขาร เพราะลมหายใจเป็นธรรมที่เนื่องด้วยกาย กายสังขารในที่นี้จึงมิได้หมายถึงการเคลื่อนไหวทางกายทั้งหมด แต่หมายเฉพาะลมหายใจเข้าออกในบริบทของการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ความหมายเฉพาะนี้ช่วยให้เข้าใจลำดับการสงบของสังขารเมื่อสมาธิลึกซึ้งขึ้น

---

26. วจีสังขารคือวิตกและวิจาร

วิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร เพราะบุคคลย่อมตรึกและพิจารณาก่อน แล้วจึงเปล่งวาจา วิตกในที่นี้หมายถึงการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ส่วนวิจารหมายถึงการพิจารณาหรือประคองจิตอยู่กับอารมณ์ แม้ยังมิได้พูดออกมา วิตกและวิจารก็เป็นกระบวนการภายในที่รองรับการเกิดของถ้อยคำ จึงเรียกว่าวจีสังขาร

---

27. จิตตสังขารคือสัญญาและเวทนา

สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร เพราะเป็นธรรมที่เนื่องด้วยจิต สัญญาทำหน้าที่หมายรู้อารมณ์ ส่วนเวทนาทำหน้าที่เสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ในสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาดับ จึงเรียกสมาบัตินี้โดยอาศัยธรรม 2 ประการดังกล่าว

---

28. การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

เมื่อภิกษุจะเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มิได้คิดว่า “เราจักเข้า” “เรากำลังเข้า” หรือ “เราเข้าแล้ว” จิตของภิกษุนั้นได้รับการอบรมไว้ก่อนจนโน้มไปสู่ภาวะนั้น ข้อความนี้ชี้ว่า สมาบัติอันละเอียดมิได้เกิดจากความคิดสั่งการฉับพลัน แต่เกิดจากจิตที่ถูกฝึกและเตรียมเหตุไว้อย่างเหมาะสม

---

29. ลำดับการดับของสังขาร

เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สังขารดับตามลำดับ คือ

1. วจีสังขารดับก่อน
2. กายสังขารดับต่อมา
3. จิตตสังขารดับภายหลัง

วิตกและวิจารสงบก่อน ลมหายใจเข้าออกสงบต่อมา และสัญญากับเวทนาดับในขั้นสุดท้าย ลำดับนี้แสดงความละเอียดของการสงบ มิใช่การทำลายธรรมเหล่านั้นด้วยอำนาจความต้องการ

---

30. การออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ

เมื่อภิกษุจะออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ มิได้คิดว่า “เราจักออก” “เรากำลังออก” หรือ “เราออกแล้ว” จิตที่ได้รับการอบรมไว้ก่อนย่อมนำให้ภิกษุนั้นออกจากสมาบัติตามเหตุปัจจัย ทั้งการเข้าและการออกจึงอาศัยการฝึกจิต มิใช่อาศัยตัวตนผู้บงการซึ่งตั้งอยู่นอกกระบวนการของเหตุและผล

---

31. ลำดับการเกิดขึ้นเมื่อออกจากสมาบัติ

เมื่อออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ สังขารเกิดขึ้นตามลำดับกลับกัน คือ

1. จิตตสังขารเกิดก่อน
2. กายสังขารเกิดต่อมา
3. วจีสังขารเกิดภายหลัง

สัญญาและเวทนากลับมาทำงานก่อน จากนั้นลมหายใจเข้าออก และต่อมาวิตกกับวิจารจึงเกิดขึ้น

---

32. ผัสสะ 3 เมื่อออกจากนิโรธสมาบัติ

เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ผัสสะ 3 ประการย่อมถูกต้องภิกษุนั้น คือ

1. สุญญตผัสสะ ผัสสะที่สัมพันธ์กับความว่าง
2. อนิมิตตผัสสะ ผัสสะที่สัมพันธ์กับความไม่มีนิมิต
3. อัปปณิหิตผัสสะ ผัสสะที่สัมพันธ์กับความไม่ตั้งความปรารถนา

ถ้อยคำทั้ง 3 ชี้ไปสู่การไม่ยึดถือในตัวตน นิมิตหมาย และความทะยานอยาก มิใช่การสัมผัสสิ่งลึกลับซึ่งเป็นตัวตนถาวร

---

33. จิตน้อมไปสู่วิเวก

เมื่อออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ จิตของภิกษุย่อมน้อมไป โน้มไป และโอนไปสู่วิเวก จิตที่ผ่านความสงบอันละเอียดไม่รีบกลับไปแสวงหาความวุ่นวาย แต่โน้มไปสู่ความสงัดและความคลายกำหนัด วิเวกในที่นี้จึงมิใช่เพียงการอยู่คนเดียวทางกาย แต่รวมถึงความแยกออกจากกิเลสและความยึดถือภายใน

---

34. เวทนา 3

วิสาขอุบาสกถามว่า เวทนามีกี่ประการ พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า มี 3 ประการ คือ

1. สุขเวทนา
2. ทุกขเวทนา
3. อทุกขมสุขเวทนา หรือเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข

เวทนาเป็นการเสวยอารมณ์ มิใช่ตัวตนผู้เสวยซึ่งดำรงอยู่โดยอิสระ

---

35. ความหมายของเวทนาแต่ละชนิด

สิ่งที่เสวยทางกายหรือทางใจแล้วเป็นสุขและสำราญ เรียกว่าสุขเวทนา สิ่งที่เสวยทางกายหรือทางใจแล้วเป็นทุกข์และไม่สำราญ เรียกว่าทุกขเวทนา สิ่งที่เสวยทางกายหรือทางใจแล้วไม่เป็นทั้งความสำราญและความไม่สำราญ เรียกว่าอทุกขมสุขเวทนา เวทนาจึงครอบคลุมทั้งประสบการณ์ทางกายและทางใจ

---

36. สุขเวทนากับความเปลี่ยนแปลง

สุขเวทนาเป็นสุขเมื่อยังตั้งอยู่ แต่เป็นทุกข์เมื่อเปลี่ยนแปลง เมื่อสุขปรากฏ ใจย่อมชอบและต้องการให้คงอยู่ แต่สุขเวทนาเป็นสังขตธรรม จึงเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย หากไม่เห็นความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เคยให้ความสุขย่อมกลายเป็นเหตุแห่งความทุกข์และความอาลัย

---

37. ทุกขเวทนากับความเปลี่ยนแปลง

ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เมื่อยังตั้งอยู่ แต่เป็นสุขเมื่อเปลี่ยนแปลงหรือสิ้นไป คำตอบนี้แสดงว่า สุขและทุกข์ในระดับเวทนามีความสัมพันธ์กับการตั้งอยู่และการเปลี่ยนแปลง มิได้เป็นสภาพคงที่ การเห็นทุกขเวทนาตามความเป็นจริงช่วยให้ไม่เพิ่มความพยาบาทหรือความดิ้นรนทางใจเข้าไปบนความเจ็บปวดที่กำลังมีอยู่

---

38. อทุกขมสุขเวทนากับความรู้

อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเมื่อมีความรู้ และเป็นทุกข์เมื่อไม่มีความรู้ เวทนาที่เป็นกลางมักไม่เด่นชัด จิตจึงเผลอผ่านไปโดยไม่รู้เท่าทัน เมื่อไม่มีความรู้ อวิชชาย่อมอาศัยความไม่ชัดเจนนั้นดำรงอยู่ แต่เมื่อมีสติและปัญญา เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขย่อมเป็นฐานให้เห็นความเกิดดับและความไม่ใช่ตัวตนได้

---

39. อนุสัยที่อาศัยเวทนา

พระธรรมทินนาเถรีแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเวทนากับอนุสัยว่า

- ราคานุสัยตามนอนในสุขเวทนา
- ปฏิฆานุสัยตามนอนในทุกขเวทนา
- อวิชชานุสัยตามนอนในอทุกขมสุขเวทนา

เมื่อสุขเกิด ใจมีแนวโน้มติดข้อง เมื่อทุกข์เกิด ใจมีแนวโน้มต่อต้าน และเมื่อเวทนาเป็นกลาง ใจมีแนวโน้มไม่รู้ชัด อย่างไรก็ตาม พระสูตรมิได้กล่าวว่าอนุสัยต้องเกิดกับเวทนาทุกครั้ง

---

40. อนุสัยมิได้ครอบงำเวทนาทุกชนิดเสมอไป

วิสาขอุบาสกถามว่า ราคานุสัยย่อมนอนเนื่องในสุขเวทนาทั้งหมด ปฏิฆานุสัยย่อมนอนเนื่องในทุกขเวทนาทั้งหมด และอวิชชานุสัยย่อมนอนเนื่องในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมดหรือไม่ พระธรรมทินนาเถรีตอบว่า ไม่เป็นเช่นนั้น เวทนาเป็นสิ่งหนึ่ง ส่วนการที่กิเลสจะเข้าไปอาศัยเวทนาหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ผู้ปฏิบัติจึงมิใช่ต้องทำลายเวทนา แต่ต้องรู้เท่าทันและละอนุสัยที่อาศัยเวทนา

---

41. สุขในปฐมฌานกับการละราคานุสัย

ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรม เข้าปฐมฌานซึ่งมีวิตก วิจาร ปีติ และสุขเกิดแต่วิเวก สุขที่เกิดจากวิเวกนี้มิใช่สุขจากการเสพกาม ในสุขเวทนานั้นราคะถูกละ และราคานุสัยไม่ตามนอน จึงไม่ควรสรุปว่าสุขทุกชนิดเป็นสิ่งที่ต้องปฏิเสธ ต้องพิจารณาว่าสุขนั้นเกิดจากเหตุใด และนำจิตไปสู่ความติดข้องหรือความคลายกำหนัด

---

42. ทุกข์จากความปรารถนาวิมุตติ

ภิกษุพิจารณาว่า เมื่อไรตนจักบรรลุและอยู่ในอายตนะที่พระอริยะทั้งหลายบรรลุอยู่ เมื่อปรารถนาวิมุตติอันยอดเยี่ยม ความโศกอันอาศัยความปรารถนานั้นย่อมเกิดขึ้น ในทุกขเวทนานั้น ปฏิฆะถูกละ และปฏิฆานุสัยไม่ตามนอน ความโศกในกรณีนี้เกิดจากความปรารถนาวิมุตติ มิใช่ความโกรธ ความพยาบาท หรือความสิ้นหวัง จึงไม่ควรเหมารวมว่าทุกขเวทนาทุกชนิดต้องมีปฏิฆานุสัยตามนอนอยู่เสมอ

---

43. อทุกขมสุขเวทนาในจตุตถฌาน

ภิกษุละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว จึงเข้าจตุตถฌานซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ในอทุกขมสุขเวทนานั้นอวิชชาถูกละ และอวิชชานุสัยไม่ตามนอน เวทนาที่เป็นกลางจึงมิได้ต้องประกอบด้วยความหลงเสมอไป หากจิตมีสติ สมาธิ และความรู้ชัด ความเป็นกลางย่อมมีคุณภาพต่างจากความเฉยเมยเพราะไม่รู้

---

44. ธรรมที่เป็นคู่ต่อเนื่องกัน

วิสาขอุบาสกถามธรรมที่เป็นคู่หรือเป็นปฏิภาคต่อเนื่องกัน พระธรรมทินนาเถรีตอบเป็นลำดับว่า

1. ราคานุสัยเป็นปฏิภาคแห่งสุขเวทนา
2. ปฏิฆานุสัยเป็นปฏิภาคแห่งทุกขเวทนา
3. อวิชชานุสัยเป็นปฏิภาคแห่งอทุกขมสุขเวทนา
4. วิชชาเป็นปฏิภาคแห่งอวิชชา
5. วิมุตติเป็นปฏิภาคแห่งวิชชา
6. นิพพานเป็นปฏิภาคแห่งวิมุตติ

ลำดับนี้เริ่มจากเวทนาที่อาจเป็นที่อาศัยของกิเลส แล้วดำเนินไปสู่ความรู้ ความหลุดพ้น และนิพพาน

---

45. ขอบเขตของคำถาม

เมื่อวิสาขอุบาสกถามต่อว่า สิ่งใดเป็นปฏิภาคแห่งนิพพาน พระธรรมทินนาเถรีกล่าวว่า คำถามล่วงเลยขอบเขตไปแล้ว ไม่อาจถือเอาที่สุดแห่งคำถามเช่นนั้นได้

พรหมจรรย์มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า และมีนิพพานเป็นที่สุด นิพพานมิใช่ข้อต่ออีกข้อหนึ่งในสายเหตุปัจจัยที่จะถามหาสิ่งถัดไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่เป็นความสิ้นตัณหาและความยึดถือซึ่งเป็นจุดหมายของพรหมจรรย์ พระธรรมทินนาเถรีจึงแนะนำให้วิสาขอุบาสกเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และทรงจำคำที่พระองค์ตรัสตอบไว้

---

46. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบ

วิสาขอุบาสกชื่นชมยินดีในคำตอบของพระธรรมทินนาเถรี แล้วกราบลา เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลการสนทนาทั้งหมดให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระธรรมทินนาเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก หากวิสาขอุบาสกถามพระองค์ พระองค์ก็จะทรงตอบอย่างเดียวกับที่พระธรรมทินนาตอบ พระดำรัสนี้เป็นการรับรองทั้งความถูกต้องของเนื้อธรรมและความสามารถของพระธรรมทินนาเถรีในการอธิบายธรรมอันลึกซึ้ง

---

47. แก่นธรรมและสรุป

จูฬเวทัลลสูตรวางแก่นธรรมสำคัญไว้ดังนี้

1. สักกายะคืออุปาทานขันธ์ 5 มิใช่ร่างกายเพียงอย่างเดียว
2. ตัณหา 3 เป็นเหตุเกิดแห่งสักกายะ
3. ความดับตัณหาโดยไม่เหลือคือความดับแห่งสักกายะ
4. อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับ
5. อุปาทานคือฉันทราคะในอุปาทานขันธ์ 5
6. สักกายทิฏฐิเกิดจากการเห็นขันธ์เป็นตน เห็นตนมีขันธ์ เห็นขันธ์ในตน หรือเห็นตนในขันธ์
7. องค์มรรค 8 สงเคราะห์ในศีล สมาธิ และปัญญา
8. สมาธิคือความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีสติปัฏฐาน 4 เป็นนิมิต และมีสัมมัปปธาน 4 เป็นเครื่องสนับสนุน
9. กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารมีความหมายเฉพาะในบริบทของนิโรธสมาบัติ
10. การเข้าและออกสัญญาเวทยิตนิโรธเป็นผลจากจิตที่อบรมไว้
11. เวทนา 3 ไม่จำเป็นต้องถูกอนุสัยครอบงำทุกครั้ง
12. การปฏิบัติมิใช่การทำลายเวทนา แต่เป็นการรู้และละกิเลสที่เข้าไปอาศัยเวทนา
13. วิชชานำไปสู่วิมุตติ และวิมุตติมีนิพพานเป็นที่สุด

14. ความรู้ธรรมสามารถเกิดขึ้นและได้รับการถ่ายทอดอย่างสมบูรณ์โดยพระสาวิกาผู้ปฏิบัติชอบ

โดยสรุป พระสูตรเริ่มจากคำถามว่าอะไรคือสิ่งที่ถูกยึดว่าเป็นตัวตน แล้วชี้เหตุไปที่ตัณหาและฉันทราคะ จากนั้นจึงแสดงมรรค ศีล สมาธิ และปัญญาในฐานะทางคลายความยึดถือ

ช่วงกลางของพระสูตรแจกแจงกระบวนการของจิตอย่างละเอียด ตั้งแต่สังขาร 3 การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ และการเกิดดับของเวทนา ส่วนช่วงท้ายแสดงว่า สุข ทุกข์ และความรู้สึกเป็นกลางมิใช่กิเลสโดยตัวมันเอง กิเลสเกิดเมื่ออนุสัยเข้าอาศัยโดยขาดความรู้เท่าทัน

ปลายทางจึงมิใช่การไล่หาสิ่งหนึ่งต่อจากนิพพาน แต่เป็นการดำเนินพรหมจรรย์ให้หยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า และมีนิพพานเป็นที่สุด

---

48. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของจูฬเวทัลลสูตร
- พระธรรมทินนาเถรีกับบทบาทของพระสาวิกา
- วิสาขอุบาสกแห่งกรุงราชคฤห์
- สักกายะและอุปาทานขันธ์ 5
- ตัณหา 3
- อุปาทานกับฉันทราคะ
- สักกายทิฏฐิ 20
- อริยมรรคมีองค์ 8
- ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์
- สมาธิกับความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง
- สติปัฏฐาน 4 และสัมมัปปธาน 4
- กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร
- สัญญาเวทยิตนิโรธ
- สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ และอัปปณิหิตผัสสะ
- เวทนา 3 กับอนุสัย
- สุขจากกามกับสุขจากวิเวก
- วิชชา วิมุตติ และนิพพาน
- ความสัมพันธ์ระหว่างมหาเวทัลลสูตรกับจูฬเวทัลลสูตร

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 45 : จูฬธรรมสมาทานสูตร
การพิจารณาข้อปฏิบัติจากผลปัจจุบันและผลภายหน้า

จูฬธรรมสมาทานสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 45 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระสูตรนี้แสดงธรรมสมาทาน 4 ประเภท โดยพิจารณาจากความสุขหรือความทุกข์ในเวลาปฏิบัติ และผลสุขหรือผลทุกข์ที่จะติดตามมาในอนาคต

สาระสำคัญคือ สิ่งที่ให้ความสุขทันทีมิได้หมายความว่าจะให้ผลดีเสมอไป และสิ่งที่ทำได้ยากในปัจจุบันก็มิได้หมายความว่าไร้ประโยชน์ ผู้มีปัญญาต้องพิจารณาทั้งเหตุ ผล และทิศทางที่การกระทำนั้นกำลังนำชีวิตไป

---

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับ แล้วพระองค์จึงทรงแสดงธรรมเรื่องการสมาทานข้อปฏิบัติ 4 ประเภท พระสูตรดำเนินเรื่องอย่างกระชับ แต่ครอบคลุมหลักการตัดสินทางปฏิบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง คือการมองให้พ้นจากความรู้สึกเฉพาะหน้าไปถึงผลระยะยาว

---

2. ความหมายของชื่อจูฬธรรมสมาทานสูตร

คำว่า “จูฬ” หมายถึง เล็ก หรือน้อย ใช้แยกพระสูตรนี้ออกจากมหาธรรมสมาทานสูตรซึ่งมีเนื้อหาขยายกว้างกว่า คำว่า “ธรรมสมาทาน” หมายถึงการถือปฏิบัติ การเลือกทำ หรือการนำข้อประพฤติอย่างหนึ่งเข้ามาดำเนินในชีวิต

จูฬธรรมสมาทานสูตรจึงเป็นพระสูตรขนาดย่อมว่าด้วยข้อปฏิบัติและผลของข้อปฏิบัติ มิได้หมายถึงการยอมรับความเชื่อด้วยถ้อยคำเท่านั้น แต่หมายถึงสิ่งที่บุคคลลงมือทำจริง

---

3. เหตุใดต้องพิจารณาทั้งปัจจุบันและอนาคต

มนุษย์มักตัดสินสิ่งต่าง ๆ จากความรู้สึกที่เกิดขึ้นทันที

- ถ้าสบาย ก็คิดว่าดี
- ถ้าลำบาก ก็คิดว่าไม่ดี
- ถ้าถูกใจ ก็อยากทำต่อ
- ถ้าฝืนใจ ก็อยากหลีกเลี่ยง

แต่ความรู้สึกในปัจจุบันบอกได้เพียงส่วนหนึ่ง การตัดสินว่าข้อปฏิบัติใดควรทำต้องพิจารณาด้วยว่า สิ่งนั้นเกิดจากเหตุใด ทำให้กุศลหรืออกุศลเจริญ และจะให้ผลอย่างไรในภายหน้า

---

4. ธรรมสมาทาน 4 ประเภท

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสมาทาน 4 ประเภท คือ

1. สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต
2. ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต
3. ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต
4. สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

กรอบทั้ง 4 นี้ช่วยให้เห็นว่า ความสุขกับความดีไม่ใช่คำเดียวกัน และความลำบากกับความถูกต้องก็ไม่ใช่คำเดียวกัน

---

5. แผนที่สำหรับตรวจข้อปฏิบัติ

ธรรมสมาทาน 4 สามารถมองเป็นแผนที่ 2 ด้าน คือ

- ด้านแรก ดูประสบการณ์ขณะกำลังทำว่าเป็นสุขหรือทุกข์
- ด้านที่สอง ดูผลภายหน้าว่านำไปสู่สุขหรือทุกข์

หากพิจารณาเพียงด้านแรก บุคคลอาจหลงเลือกความสุขที่ซ่อนภัย หรือปฏิเสธการฝึกที่เหนื่อยยากแต่ให้ผลดี หากพิจารณาทั้ง 2 ด้าน จะเห็นคุณภาพของทางเลือกได้ครบขึ้น

---

6. ประเภทที่ 1 สุขในปัจจุบันแต่ทุกข์ในอนาคต

ธรรมสมาทานประเภทแรกให้ความสุขหรือความพอใจในเวลาปฏิบัติ แต่มีความทุกข์เป็นผลติดตามมาในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างสมณพราหมณ์บางพวกซึ่งมีความเห็นว่า กามทั้งหลายไม่มีโทษ แล้วปล่อยตนให้พ่ายแพ้แก่กาม ความสุขเฉพาะหน้าปิดบังอันตราย ทำให้ไม่ยอมรับคำเตือนเรื่องการละกามและการกำหนดรู้กามตามความเป็นจริง

---

7. ความเห็นว่าไม่มีโทษในกาม

สมณพราหมณ์บางพวกถือทิฏฐิว่า “โทษในกามไม่มี” เมื่อเริ่มจากความเห็นเช่นนี้ เขาย่อมไม่มีเหตุให้สำรวม เพราะเข้าใจว่าสิ่งที่น่าพอใจและให้ความสุขทางประสาทสัมผัสไม่อาจก่อผลเสีย แต่การไม่เห็นโทษมิได้ทำให้โทษหายไป ความเห็นผิดเพียงทำให้บุคคลไม่เตรียมป้องกันตนจากผลที่จะเกิดขึ้น

---

8. การพ่ายแพ้แก่กาม

เมื่อเห็นว่ากามไม่มีอันตราย บุคคลเหล่านั้นย่อมตกอยู่ใต้อำนาจกาม และคลุกคลีกับปริพาชิกา หญิงผู้เกล้ามวยผม สัมผัสอันอ่อนนุ่มให้ความสุขในปัจจุบัน จึงเกิดความคิดว่า เหตุใดสมณพราหมณ์อื่นจึงเห็นภัยในกาม สอนให้ละกาม และสอนให้กำหนดรู้กาม ความพอใจที่กำลังได้รับทำให้คำเตือนดูเกินจริง ทั้งที่ผลของการปล่อยใจยังมาไม่ถึง

---

9. ความสุขเฉพาะหน้าทำให้ประมาทได้

สิ่งที่น่าพอใจมิได้หลอกบุคคลด้วยความน่าเกลียด แต่ดึงดูดด้วยความสุข ความอ่อนโยน และความรู้สึกว่าไม่มีภัย เมื่อผลเสียยังไม่ปรากฏ ใจย่อมสรุปง่าย ๆ ว่า สิ่งนั้นปลอดภัย ความประมาทจึงมิได้เกิดเพราะไม่รู้สึกอะไร แต่อาจเกิดเพราะกำลังรู้สึกดีจนไม่ยอมมองผลที่ยาวกว่าความพอใจตรงหน้า

---

10. ผลทุกข์ในภายหน้า

เมื่อบุคคลเหล่านั้นพ่ายแพ้แก่กาม ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต หรือนรก และเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เมื่อนั้นจึงรู้ว่า สมณพราหมณ์ผู้เห็นภัยในกามกล่าวเตือนไว้เพราะเหตุใด แต่การรู้เมื่อผลสุกงอมแล้วไม่อาจย้อนกลับไปทำให้เหตุที่สร้างไว้ไม่เกิดผล การเห็นภัยก่อนลงมือจึงมีคุณค่ากว่าการยอมรับภายหลังเมื่อทุกข์มาถึง

---

11. อุปมาเมล็ดเถาย่านทราย

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทนี้กับเมล็ดเถาย่านทรายซึ่งตกลงที่โคนต้นสาละในเดือนท้ายฤดูร้อน ฝักเถาย่านทรายแตกออก เมล็ดหนึ่งตกลงใกล้รากต้นสาละ เทวดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้นั้นเกิดความกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้ง สิ่งที่ตกลงมาเป็นเพียงเมล็ดเล็ก ๆ แต่เทวดามองเห็นอันตรายที่อาจเกิดขึ้นเมื่อเมล็ดนั้นเติบโต

---

12. เหล่าเทวดามาช่วยปลอบใจ

เทวดาผู้เป็นมิตร สหาย ญาติ และผู้ร่วมสายโลหิต ได้แก่เทวดาในสวน เทวดาในป่า เทวดาประจำต้นไม้ เทวดาประจำพืชและหญ้า ต่างมาช่วยปลอบ พวกเขากล่าวว่า เมล็ดนั้นอาจถูกนกยูงกลืน ถูกเนื้อกิน ถูกไฟป่าเผา ถูกคนเก็บไป หรือถูกปลวกนำไป และบางทีอาจไม่ใช่เมล็ดที่งอกได้จริง คำปลอบทำให้ภัยดูห่างไกล เพราะยังมีความเป็นไปได้หลายอย่างที่เมล็ดจะไม่เติบโต

---

13. เมล็ดที่ไม่มีใครกำจัด

แต่เมล็ดนั้นไม่ถูกนกยูงกลืน ไม่ถูกเนื้อกิน ไม่ถูกไฟป่าเผา ไม่มีคนเก็บ และไม่ถูกปลวกนำไป เมล็ดนั้นเป็นเมล็ดที่งอกได้จริง เมื่อได้รับน้ำฝนจึงแตกหน่อและค่อย ๆ เจริญขึ้น อันตรายจำนวนมากเริ่มจากเหตุเล็กน้อย หากเหตุยังได้รับปัจจัยหล่อเลี้ยง สิ่งที่ดูไม่มีความสำคัญย่อมมีกำลังมากขึ้นตามลำดับ

---

14. สัมผัสอันอ่อนนุ่มของเถาวัลย์

เถาย่านทรายอ่อน ๆ พันรอบต้นสาละ สัมผัสของเถานั้นอ่อนนุ่มและน่าพอใจ เทวดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นสาละจึงคิดว่า ญาติและมิตรเห็นภัยอะไรในเมล็ดนี้ สัมผัสของเถาอ่อนกลับนุ่มนวล มิได้ทำอันตรายทันที ภาพนี้ตรงกับกามซึ่งเริ่มจากความน่าพอใจ ทำให้ผู้เสพไม่รู้สึกว่าตนกำลังถูกพันรัด

---

15. เมื่อเถาวัลย์ทำลายต้นสาละ

เถาย่านทรายเจริญขึ้น โอบล้อมต้นสาละ ทำเป็นพุ่มอยู่เบื้องบน แล้วห้อยลงโดยรอบ ในที่สุด เถานั้นทำให้กิ่งใหญ่ของต้นสาละหักพัง เทวดาจึงรู้ว่า อันตรายที่ญาติและมิตรเคยเห็นล่วงหน้าคือสิ่งใด สิ่งที่ให้สัมผัสอ่อนนุ่มในตอนต้นกลับนำความทุกข์ร้อนมาในตอนปลาย เพราะอำนาจทำลายเติบโตขึ้นอย่างช้า ๆ จนเกินกำลังจะแก้ไขได้ง่าย

---

16. ความหมายของอุปมาเถาย่านทราย

เมล็ดเล็กเปรียบเหมือนความประมาทครั้งแรก เถาอ่อนเปรียบเหมือนความสุขที่ยังไม่แสดงโทษ และการพันรอบต้นไม้เปรียบเหมือนกิเลสที่ค่อย ๆ ครอบงำชีวิต กิ่งสาละที่หักพังเปรียบเหมือนผลทุกข์ ซึ่งเกิดเมื่อเหตุได้รับการสะสมจนมีกำลัง อุปมานี้มิได้สอนให้หวาดกลัวความสุขทุกชนิด แต่สอนให้ตรวจว่า ความสุขนั้นกำลังสร้างอิสรภาพหรือกำลังเพิ่มเครื่องพันธนาการ

---

17. เหตุเล็กอาจกลายเป็นนิสัยใหญ่

การกระทำครั้งหนึ่งอาจดูเล็กน้อย แต่เมื่อทำซ้ำ ย่อมสร้างความคุ้นเคย ความคุ้นเคยสร้างนิสัย และนิสัยทำให้การกระทำแบบเดิมเกิดง่ายขึ้น เมื่อใจเริ่มหาเหตุผลสนับสนุนความพอใจของตน คำเตือนจากผู้อื่นย่อมฟังยากขึ้น การป้องกันจึงควรเริ่มตั้งแต่ยังเป็นเมล็ด มิใช่รอจนกิเลสเติบโตพันรอบความคิด คำพูด และการดำเนินชีวิตทั้งหมด

---

18. ประเภทที่ 2 ทุกข์ในปัจจุบันและทุกข์ในอนาคต

ธรรมสมาทานประเภทที่ 2 เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ลำบากในปัจจุบัน และยังมีทุกข์เป็นผลในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างนักบวชผู้บำเพ็ญตบะทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ข้อปฏิบัตินั้นมีทุกข์เป็นผลในภายหน้า ความลำบากจึงไม่ใช่หลักฐานว่าทางนั้นถูกต้อง หากข้อปฏิบัติไม่เป็นไปเพื่อละกิเลส ความทุกข์ทางกายเพียงอย่างเดียวย่อมไม่นำไปสู่ความหลุดพ้น

---

19. การถือข้อวัตรด้านอาหาร

นักบวชประเภทนี้ไม่รับอาหารที่เขานำมาให้ ไม่รับอาหารที่ทำเฉพาะตน ไม่รับนิมนต์ และตั้งเงื่อนไขในการรับอาหารไว้นานาประการ บางคนกำหนดรับอาหารเพียง 1 คำจาก 1 เรือน หรือเพิ่มเป็น 2 คำจาก 2 เรือน จนถึง 7 คำจาก 7 เรือน บางคนกินวันละครั้ง 2 วันครั้ง 7 วันครั้ง หรือครึ่งเดือนครั้ง โดยมุ่งทรมานและจำกัดร่างกาย

---

20. อาหารที่ใช้ทรมานตน

บางคนเลี้ยงชีวิตด้วยผัก ข้าวฟ่าง ข้าวป่า เศษหนัง ตะไคร่น้ำ รำข้าว น้ำล้างข้าว แป้งงา หญ้า หรือมูลโค บางคนกินรากไม้และผลไม้ในป่า หรือกินผลไม้ที่หล่นเอง การกินอาหารหยาบหรือน้อยมิได้ผิดในตัวเอง แต่หากทำด้วยความเห็นว่าการทรมานร่างกายเพียงอย่างเดียวทำให้บริสุทธิ์ ความลำบากนั้นย่อมไม่เข้าถึงเหตุแห่งการดับกิเลส

---

21. เครื่องนุ่งห่มและข้อวัตรรุนแรง

บางคนนุ่งห่มผ้าป่าน ผ้าเนื้อหยาบ ผ้าห่อศพ ผ้าบังสุกุล เปลือกไม้ หนังสัตว์ หญ้าคา หรือวัสดุหยาบชนิดต่าง ๆ บางคนถอนผมและหนวด ยืนตลอดเวลา ไม่ยอมนั่ง นั่งกระโหย่ง นอนบนหนาม หรืออาบน้ำวันละ 3 ครั้งรวมทั้งเวลาเย็น ข้อวัตรเหล่านี้ทำให้กายเดือดร้อน แต่ความเจ็บปวดทางกายมิได้มีอำนาจชำระความเห็นผิด ตัณหา หรืออวิชชาโดยตัวมันเอง

---

22. การทรมานกายไม่เท่ากับการละกิเลส

กิเลสเป็นธรรมที่เกิดในใจ การทำให้ร่างกายเจ็บปวดจึงมิใช่การละราคะ โทสะ และโมหะโดยตรง หากผู้ปฏิบัติยึดถือว่า “เราทรมานตนได้มากกว่า” ความถือตัวอาจกลับเจริญขึ้นภายใต้รูปแบบของความเคร่งครัด หลักตรวจสอบที่สำคัญจึงอยู่ที่ว่า ข้อปฏิบัตินั้นทำให้กิเลสลดลง ทำให้ความเห็นถูกต้องขึ้น และนำไปสู่ความไม่ยึดถือหรือไม่

---

23. ผลของข้อปฏิบัติที่ทรมานตน

บุคคลผู้ถือข้อวัตรเช่นนั้นและทรมานทำร่างกายให้เดือดร้อน ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติ วินิบาต หรือนรก ข้อปฏิบัตินี้จึงเป็นทุกข์ทั้ง 2 ด้าน คือ

- ขณะทำก็ลำบาก
- ผลภายหน้าก็เป็นทุกข์

พระสูตรมิได้สรรเสริญความสบายโดยปฏิเสธความเพียร แต่ปฏิเสธการสร้างทุกข์แก่ตนโดยไม่มีปัญญาและไม่มีทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์

---

24. ความต่างระหว่างประเภทที่ 1 กับประเภทที่ 2

ธรรมสมาทานประเภทที่ 1 น่าพอใจในปัจจุบัน จึงลวงใจได้ง่าย ส่วนประเภทที่ 2 ลำบากตั้งแต่ต้น แต่ผู้ปฏิบัติอาจหลงยึดความลำบากว่าเป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์ ทั้ง 2 ประเภทต่างกันที่ความรู้สึกเฉพาะหน้า แต่เหมือนกันที่ผลทุกข์ในภายหน้า จึงไม่ควรตัดสินจากคำว่า “สบาย” หรือ “เคร่ง” เพียงอย่างเดียว ต้องดูความเห็น เจตนา วิธีปฏิบัติ และผลที่เกิดแก่กิเลสด้วย

---

25. ประเภทที่ 3 ทุกข์ในปัจจุบันแต่สุขในอนาคต

ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 ทำได้ยากและมีความทุกข์ในปัจจุบัน แต่ให้ผลเป็นสุขในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุคคลผู้มีราคะ โทสะ หรือโมหะแรงกล้าเป็นปกติ จึงเสวยทุกข์และโทมนัสอันเกิดจากกิเลสเหล่านั้นบ่อยครั้ง แม้การปฏิบัติจะฝืนความเคยชินและทำให้ต้องอดทน บุคคลนั้นยังประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์

---

26. ผู้มีราคะกล้าเป็นปกติ

บุคคลบางคนมีราคะกล้า อารมณ์ที่น่าพอใจจึงดึงจิตได้ง่าย เมื่อรักษาศีล สำรวมอินทรีย์ หรือออกจากกาม ความอยากย่อมต่อต้านการฝึก เขาอาจรู้สึกว่าการละสิ่งที่เคยพอใจเป็นความสูญเสีย และเสวยทุกข์โทมนัสเพราะราคะอยู่เนือง ๆ ความลำบากนี้มิได้แปลว่าการปฏิบัติผิด แต่แสดงว่ากำลังฝึกสวนกระแสของความเคยชินที่มีกำลัง

---

27. ผู้มีโทสะกล้าเป็นปกติ

บุคคลบางคนมีโทสะกล้า จึงขัดเคือง หงุดหงิด หรือผลักไสสิ่งที่ไม่ถูกใจได้ง่าย การฝึกไม่ตอบโต้ การเจริญเมตตา และการอดทนต่ออารมณ์ที่มากระทบอาจเป็นงานหนัก เพราะใจเคยระบายโทสะออกทางความคิด คำพูด หรือการกระทำ เมื่อไม่ทำตามโทสะ ความอึดอัดอาจยังปรากฏอยู่ แต่การไม่เติมเชื้อช่วยให้กิเลสค่อย ๆ เสื่อมกำลัง

---

28. ผู้มีโมหะกล้าเป็นปกติ

บุคคลบางคนมีโมหะกล้า ไม่เห็นเหตุและผลชัด สับสนง่าย หรือไม่รู้เท่าทันสิ่งที่กำลังเกิดในใจ การศึกษา การพิจารณา และการฝึกสติอาจรู้สึกยาก เพราะต้องเผชิญความไม่ชัดเจนภายในของตน แต่การยอมรับว่าไม่รู้และตั้งใจเรียนรู้เป็นจุดเริ่มของปัญญา ดีกว่าปล่อยให้ความไม่รู้ดำเนินชีวิตแทนตนต่อไป

---

29. ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งน้ำตา

พระสูตรกล่าวถึงบุคคลผู้ถูกทุกข์และโทมนัสกระทบ มีน้ำตานองหน้า ร้องไห้อยู่ แต่ยังประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ถ้อยคำนี้มิได้สอนให้ค้นหาความทุกข์หรือบังคับตนอย่างไร้ขอบเขต แต่แสดงว่า ผู้มีกิเลสแรงอาจต้องเผชิญแรงต้านภายในอย่างหนักเมื่อไม่ยอมทำตามกิเลส คุณค่าของการปฏิบัติอยู่ที่การรักษาทิศทางอันถูกต้อง แม้ความรู้สึกในระหว่างทางยังไม่สะดวกสบาย

---

30. เหตุใดข้อปฏิบัตินี้จึงเป็นทุกข์ในปัจจุบัน

ความทุกข์ในปัจจุบันมิได้เกิดเพราะศีลหรือพรหมจรรย์มีธรรมชาติเป็นเครื่องทรมาน แต่เกิดเพราะกิเลสเดิมยังมีกำลังและต่อต้านการฝึก เมื่อความอยากไม่ได้สิ่งที่ต้องการ เมื่อโทสะไม่ได้ระบาย หรือเมื่อความหลงถูกเรียกร้องให้รู้ชัด ใจที่ยังไม่ชำนาญย่อมรู้สึกอึดอัด ความลำบากเช่นนี้ต่างจากการทรมานตน เพราะมีจุดหมายอยู่ที่การละกิเลส มิใช่ทำร้ายร่างกายเพื่อแลกกับความบริสุทธิ์

---

31. ผลสุขในภายหน้า

บุคคลผู้รักษาพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ แม้ต้องฝืนกิเลสอย่างหนัก ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้อปฏิบัตินี้จึงทุกข์ในปัจจุบันแต่มีสุขเป็นผลในอนาคต ความสุขภายหน้าเกิดจากเหตุที่ถูกต้อง มิใช่รางวัลซึ่งมอบให้แก่ความทรมาน แต่เป็นผลของการไม่ทำตามกิเลสและการประพฤติชอบ

---

32. ประเภทที่ 4 สุขในปัจจุบันและสุขในอนาคต

ธรรมสมาทานประเภทที่ 4 ให้ความสุขในเวลาปฏิบัติ และมีสุขเป็นผลในภายหน้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุคคลผู้มิได้มีราคะ โทสะ หรือโมหะแรงกล้าเป็นปกติ จึงไม่เสวยทุกข์โทมนัสอันเกิดจากกิเลสเหล่านั้นบ่อยครั้ง บุคคลเช่นนี้สามารถสงัดจากกามและอกุศลธรรม แล้วเจริญฌานทั้ง 4 ได้โดยราบรื่นกว่า

---

33. พื้นฐานของผู้ปฏิบัติแตกต่างกัน

คน 2 คนอาจปฏิบัติหลักเดียวกัน แต่รู้สึกต่างกัน เพราะกิเลสเดิม ความเคยชิน และกำลังจิตไม่เท่ากัน ผู้มีกิเลสแรงอาจต้องต่อสู้อย่างหนัก ส่วนผู้มีกิเลสเบาบางอาจได้รับความสงบและความสุขจากการฝึกได้เร็วกว่า พระสูตรจึงมิได้ใช้ความลำบากเป็นเครื่องวัดคุณค่าของบุคคล แต่แสดงความแตกต่างของพื้นฐานพร้อมกับยืนยันว่า ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องให้ผลดีได้

---

34. ปฐมฌาน

บุคคลนั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจาร ปีติ และสุขเกิดแต่วิเวก สุขในปฐมฌานมิใช่สุขจากการเสพกาม แต่เป็นสุขที่เกิดเมื่อจิตแยกออกจากกามและอกุศลธรรม จึงเป็นตัวอย่างชัดเจนว่า พระพุทธศาสนามิได้ปฏิเสธความสุขทั้งหมด แต่แยกสุขที่ทำให้ติดข้องออกจากสุขที่เกิดจากความสงัดและสนับสนุนความบริสุทธิ์ของจิต

---

35. ทุติยฌาน

เมื่อวิตกและวิจารสงบ บุคคลนั้นเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากสมาธิ จิตไม่ต้องยกขึ้นสู่อารมณ์และประคองด้วยวิตกวิจารเช่นในปฐมฌาน ความตั้งมั่นจึงละเอียดและเป็นหนึ่งยิ่งขึ้น ปีติและสุขในขั้นนี้เกิดจากกำลังสมาธิโดยตรง

---

36. ตติยฌาน

เมื่อปีติคลายไป บุคคลนั้นมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย เข้าตติยฌาน พระอริยะทั้งหลายกล่าวถึงผู้ได้ตติยฌานว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ และอยู่เป็นสุข ความสงบในขั้นนี้ประณีตขึ้น เพราะจิตไม่หวั่นไหวด้วยปีติที่มีลักษณะตื่นตัว แต่ยังมีสุขอันละเอียดอยู่

---

37. จตุตถฌาน

บุคคลนั้นละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว จึงเข้าจตุตถฌาน จตุตถฌานไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ความสุขของข้อปฏิบัติประเภทที่ 4 จึงไม่จำกัดอยู่ที่ความรู้สึกสุขแบบหยาบ แต่ครอบคลุมความสงบ ประณีต และความบริสุทธิ์ของจิตซึ่งก้าวพ้นการแกว่งระหว่างสุขกับทุกข์

---

38. ผลสุขในภายหน้าของผู้เจริญฌาน

บุคคลผู้เจริญฌานทั้ง 4 ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ธรรมสมาทานประเภทนี้จึงสุขทั้ง 2 ด้าน คือ

- มีความสุขจากวิเวกและสมาธิในปัจจุบัน

- มีสุคติเป็นผลในภายหน้า

อย่างไรก็ตาม จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนามิได้หยุดที่สุคติหรือความสุขในสมาธิ แต่ใช้ศีลและสมาธิเป็นฐานให้ปัญญารู้ตามความเป็นจริงจนพ้นจากความยึดถือ

---

39. เปรียบเทียบธรรมสมาทานทั้ง 4

ธรรมสมาทานทั้ง 4 แสดงความเป็นไปได้ครบ 4 ด้าน คือ

1. สุขก่อน ทุกข์ภายหลัง - กามที่ปิดบังโทษ
2. ทุกข์ก่อน ทุกข์ภายหลัง - ข้อวัตรทรมานตนที่ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลส
3. ทุกข์ก่อน สุขภายหลัง - การฝึกสวนกิเลสของผู้มีกิเลสแรง
4. สุขก่อน สุขภายหลัง - การฝึกอันถูกต้องของผู้มีกิเลสไม่แรงและเจริญฌาน

ความรู้สึกในปัจจุบันจึงไม่เพียงพอสำหรับตัดสินคุณค่าของทางปฏิบัติ ต้องพิจารณาผลที่จะตามมาด้วย

---

40. ความสุขมิใช่ศัตรูของการปฏิบัติ

พระสูตรมิได้สอนว่า สิ่งใดเป็นสุขสิ่งนั้นผิด เพราะธรรมสมาทานประเภทที่ 4 สุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต สิ่งที่ต้องตรวจคือ แหล่งกำเนิดของสุข

- สุขจากกามอาจเพิ่มตัณหาและการยึดถือ
- สุขจากวิเวกและสมาธิช่วยให้จิตสงบและห่างจากอกุศล

จึงไม่ควรใช้ความสุขหรือความทุกข์เพียงลำพังเป็นมาตรวัด แต่ต้องดูว่ากิเลสเพิ่มขึ้นหรือลดลง

---

41. ความลำบากมิใช่หลักฐานของความถูกต้อง

ธรรมสมาทานประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3 ต่างมีความลำบากในปัจจุบัน แต่ให้ผลต่างกันโดยสิ้นเชิง ประเภทที่ 2 ลำบากเพราะถือข้อวัตรทรมานตนที่ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลส ส่วนประเภทที่ 3 ลำบากเพราะกำลังฝึกสวนกิเลสที่มีกำลัง

ผู้ศึกษาจึงไม่ควรสรรเสริญความลำบากโดยตัวมันเอง ต้องถามว่า ความลำบากนั้นเกิดจากปัญญาและนำไปสู่การลดกิเลส หรือเกิดจากความยึดมั่นและเพิ่มความสำคัญตน

---

42. การนำหลักธรรมสมาทานมาตรวจชีวิต

ก่อนเลือกทำสิ่งใด ผู้ศึกษาสามารถตรวจตนด้วยคำถามว่า

- สิ่งนี้ให้ความสุขหรือความลำบากอย่างไรในปัจจุบัน
- ความรู้สึกนั้นเกิดจากกุศลหรืออกุศล
- เมื่อทำซ้ำ จิตจะมีกิเลสมากขึ้นหรือน้อยลง

- การกระทำนี้กระทบตนเองและผู้อื่นอย่างไร
- ผลระยะยาวที่คาดได้คือความปลอดภัยหรือความเดือดร้อน
- หากความพอใจตรงหน้าหายไป เรายังเห็นว่าสิ่งนี้ควรทำหรือไม่

การตรวจเช่นนี้ช่วยให้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจความพอใจและไม่หลงยกย่องความทรมาน

---

43. แก่นธรรมและสรุป

แก่นสำคัญของจูฬธรรมสมาทานสูตรสรุปได้ว่า

1. ข้อปฏิบัติต้องพิจารณาทั้งความรู้สึกปัจจุบันและผลภายหน้า
2. ความสุขเฉพาะหน้าอาจซ่อนผลทุกข์
3. ความลำบากเฉพาะหน้าอาจนำไปสู่สุขหรือทุกข์ก็ได้
4. ความเห็นว่ากามไม่มีโทษทำให้บุคคลพ่ายแพ้แก่กาม
5. กิเลสอาจเริ่มเล็กและอ่อนนุ่มเหมือนเถาย่านทราย แต่เติบโตจนทำลายชีวิตได้
6. การทรมานร่างกายมิใช่การละกิเลสโดยตรง
7. ความเคร่งครัดและการทรมานตนโดยไม่เป็นไปเพื่อละกิเลสย่อมไม่ให้ผลแห่งความพ้นทุกข์
8. ผู้มีกิเลสแรงอาจต้องปฏิบัติด้วยความยากลำบาก แต่ยังสร้างเหตุแห่งผลดีได้
9. ผู้มีกิเลสไม่แรงอาจได้รับสุขจากวิเวกและสมาธิในเวลาปฏิบัติ
10. ฌานทั้ง 4 แสดงความสุขที่เกิดจากการสงัดจากกามและอกุศลธรรม
11. หลักตัดสินสำคัญคือข้อปฏิบัตินั้นทำให้กิเลสเพิ่มหรือลด
12. ผู้มีปัญญาไม่ตัดสินทางปฏิบัติจากความถูกใจหรือความลำบากเพียงชั่วขณะ

โดยสรุป พระสูตรเริ่มด้วยการแบ่งธรรมสมาทานเป็น 4 ประเภท แล้วทรงแจกแจงแต่ละประเภทด้วยตัวอย่างที่ชัดเจน

ผู้เห็นว่ากามไม่มีโทษย่อมเพลิดเพลินในปัจจุบัน แต่ได้รับทุกข์ภายหลัง เปรียบเหมือนเถาย่านทรายที่เริ่มจากสัมผัสอ่อนนุ่มแล้วเติบโตจนทำให้กิ่งสาละหักพัง ส่วนนักบวชผู้ถือข้อวัตรทรมานตนที่ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลสย่อมลำบากทั้งปัจจุบันและภายหน้า

ผู้มีกิเลสแรงแต่ยังประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ อาจทุกข์ในเวลาฝึกแต่มีสุขเป็นผล ส่วนผู้มีกิเลสไม่แรงและเจริญฌานย่อมมีสุขทั้งในปัจจุบันและภายหน้า

พระสูตรจึงสอนให้มองทางปฏิบัติด้วยปัญญา ไม่เลือกเพราะชอบ ไม่ปฏิเสธเพราะยาก และไม่ยกย่องความลำบากโดยปราศจากการตรวจเหตุผล แต่ให้พิจารณาว่า ทางนั้นกำลังเพิ่มกิเลส ลดกิเลส หรือทำให้จิตพ้นจากอำนาจของกิเลสเพียงใด เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีในพระภาษิต

---

44. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของจูฬธรรมสมาทานสูตร
- ธรรมสมาทาน 4 ประเภท
- การประเมินผลปัจจุบันกับผลภายหน้า
- ความสุขเฉพาะหน้ากับผลระยะยาว
- โทษแห่งกาม
- อุปมาเถาย่านทรายกับต้นสาละ
- การสะสมเหตุเล็กจนเป็นนิสัย
- อัตตกิลมถานุโยคและการทรมานตน
- ความแตกต่างระหว่างความเพียรกับการเบียดเบียนตน
- ราคจริต โทสจริต และโมหจริต
- การประพฤติพรหมจรรย์ของผู้มีกิเลสแรง
- สุขจากกามกับสุขจากวิเวก
- ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน
- สมาธิกับการลดกิเลส
- สุคติกับความหลุดพ้น
- ความสัมพันธ์ระหว่างจูฬธรรมสมาทานสูตรกับมหาธรรมสมาทานสูตร

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 46 : มหาธรรมสมาทานสูตร
เหตุใดมนุษย์ปรารถนาสุข แต่กลับได้รับทุกข์

มหาธรรมสมาทานสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 46 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระสูตรเริ่มจากความจริงที่พบได้ทั่วไปว่า สัตว์ทั้งหลายต่างปรารถนาให้สิ่งที่ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา และไม่น่าพอใจลดลง พร้อมกับหวังให้สิ่งที่น่ารัก น่าปรารถนา และน่าพอใจเพิ่มขึ้น แต่บ่อยครั้งผลกลับเกิดตรงกันข้าม

พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า เหตุสำคัญอยู่ที่การไม่รู้ว่าธรรมสมาทานใดควรเสพหรือไม่ควรเสพ แล้วทรงแจกแจงธรรมสมาทาน 4 ประเภทด้วยอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถ 10 พร้อมอุปมา 4 ชุดที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรสในปัจจุบันกับผลในภายหน้า

---

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับ แล้วพระองค์ทรงตั้งคำถามเกี่ยวกับความปรารถนาของสัตว์โลกและผลที่เกิดตรงข้ามกับความปรารถนานั้น

การแสดงธรรมครั้งนี้มิได้เริ่มด้วยข้อบัญญัติว่าควรทำอะไร แต่เริ่มจากปัญหาชีวิตที่ทุกคนเผชิญ คือเหตุใดผู้ต้องการสุขจึงยังสร้างเหตุแห่งทุกข์

---

2. ความหมายของชื่อมหาธรรมสมาทานสูตร

คำว่า “มหา” หมายถึง ใหญ่ ใช้แยกพระสูตรนี้ออกจากจูฬธรรมสมาทานสูตรซึ่งเป็นพระสูตรก่อนหน้า คำว่า “ธรรมสมาทาน” หมายถึงการถือปฏิบัติ การเลือกทำ หรือข้อประพฤติที่บุคคลนำเข้ามาดำเนินในชีวิต

พระสูตรนี้เรียกว่า “มหา” เพราะขยายหลักธรรมสมาทาน 4 อย่างละเอียด ทั้งในด้านความรู้ของผู้เลือกปฏิบัติ กรรมบถ 10 ผลแห่งกรรม และอุปมาที่ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจุบันกับอนาคต

---

3. ความปรารถนาร่วมกันของสัตว์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า โดยปกติสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความปรารถนา ความพอใจ และความหวังว่า

- ขอสิ่งที่ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา และไม่น่าพอใจจงลดลง
- ขอสิ่งที่น่ารัก น่าปรารถนา และน่าพอใจจงเพิ่มขึ้น

ไม่มีใครตั้งใจปรารถนาความเดือดร้อนแก่ตน ทุกคนต้องการความสุข ความปลอดภัย และสิ่งที่ตนเห็นว่าดี แต่ความปรารถนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ผลสำเร็จได้ หากการกระทำมิได้สร้างเหตุให้ตรงกับผลที่ต้องการ

---

4. ผลที่เกิดตรงข้ามกับความปรารถนา

แม้สัตว์ทั้งหลายต้องการให้ความทุกข์ลดลงและความสุขเพิ่มขึ้น แต่สิ่งที่ไม่น่ารักกลับเพิ่ม ส่วนสิ่งที่น่ารักกลับลดลง ปัญหานี้มิได้เกิดเพราะความปรารถนาสุขเป็นสิ่งผิด แต่เกิดเพราะบุคคลอาจเลือกเหตุผิด เข้าใจสิ่งที่เป็นโทษว่าเป็นคุณ และเข้าใจสิ่งที่เป็นคุณว่าเป็นโทษ เมื่อเหตุไม่ตรงกับผล ความหวังย่อมไม่สามารถเปลี่ยนทิศทางของเหตุและผลได้

---

5. พระพุทธเจ้าทรงถามถึงเหตุ

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุใดผลจึงเกิดตรงข้ามกับสิ่งที่สัตว์ปรารถนา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นรากฐาน มีพระองค์เป็นผู้นำ และมีพระองค์เป็นที่พึ่ง ขอพระองค์ทรงอธิบายความหมาย ภิกษุทั้งหลายจักทรงจำไว้

พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ตั้งใจฟังและใส่ใจให้ดี แล้วทรงเริ่มแสดงความต่างระหว่างปุถุชนผู้มิได้สดับกับอริยสาวกผู้ได้สดับ

---

6. ปุถุชนผู้มิได้สดับ

ปุถุชนผู้มิได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ และไม่ได้รับการฝึกในธรรมของสัตบุรุษ บุคคลเช่นนี้ไม่รู้ว่า

- ธรรมสมาทานใดควรเสพและควรเจริญ
- ธรรมสมาทานใดไม่ควรเสพและไม่ควรเจริญ

ความไม่รู้ทำให้เลือกทางโดยอาศัยความชอบ ความเคยชิน หรือความเห็นเฉพาะหน้าแทนปัญญา

---

7. การเสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ

เมื่อไม่รู้ ปุถุชนย่อมเสพและเจริญธรรมสมาทานที่ไม่ควรเสพ ขณะเดียวกันกลับไม่เสพและไม่เจริญธรรมสมาทานที่ควรเสพ ผลคือ สิ่งที่ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา และไม่น่าพอใจเพิ่มขึ้น ส่วนสิ่งที่น่ารัก น่าปรารถนา และน่าพอใจลดลง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผลเช่นนี้ย่อมเกิดแก่ผู้ไม่รู้ เพราะความไม่รู้มิได้อยู่เฉย ๆ แต่ทำหน้าที่บิดเบือนการเลือกเหตุของบุคคล

---

8. อริยสาวกผู้ได้สดับ

อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมได้เห็นพระอริยะ ฉลาดและได้รับการฝึกในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ และได้รับการฝึกในธรรมของสัตบุรุษ บุคคลเช่นนี้รู้ว่า

- ธรรมสมาทานใดควรเสพและควรเจริญ
- ธรรมสมาทานใดไม่ควรเสพและไม่ควรเจริญ

ความรู้มิได้หยุดอยู่ที่การจำชื่อธรรม แต่ปรากฏในการเลือกทำสิ่งที่ควรทำและเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ

---

9. การสร้างเหตุให้ตรงกับผล

อริยสาวกย่อมเสพและเจริญธรรมสมาทานที่ควรเสพ และไม่เสพไม่เจริญธรรมสมาทานที่ไม่ควรเสพ เมื่อสร้างเหตุถูกต้อง สิ่งที่ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา และไม่น่าพอใจย่อมลดลง ส่วนสิ่งที่น่ารัก น่าปรารถนา และน่าพอใจย่อมเพิ่มขึ้น ผลเช่นนี้เกิดแก่ผู้รู้ เพราะปัญญาทำให้มองพ้นรสเฉพาะหน้าไปถึงคุณ โทษ และผลที่จะติดตามมา

---

10. ธรรมสมาทาน 4 ประเภท

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสมาทาน 4 ประเภท คือ

1. ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต
2. สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต
3. ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต
4. สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

กรอบนี้แยกความรู้สึกขณะทำออกจากผลของการกระทำ ทำให้เห็นว่า สุขหรือทุกข์ในปัจจุบันเพียงด้านเดียวยังไม่เพียงพอสำหรับตัดสินข้อปฏิบัติ

---

11. ผู้ไม่รู้กับธรรมสมาทานประเภทที่ 1

ธรรมสมาทานประเภทที่ 1 ทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต คนพาลผู้ไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริงว่า ข้อปฏิบัตินี้ทุกข์ทั้งต้นและปลาย จึงไม่หลีกเลี่ยง กลับเสพและเจริญสิ่งนั้น เมื่อทำเช่นนี้ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนาย่อมเพิ่ม และสิ่งที่น่าปรารถนาย่อมลดลง เพราะไม่รู้ทั้งรสปัจจุบันและผลในภายหน้า

---

12. ผู้ไม่รู้กับธรรมสมาทานประเภทที่ 2

ธรรมสมาทานประเภทที่ 2 สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต ประเภทนี้ลวงคนพาลได้ง่าย เพราะความสุขที่กำลังได้รับทำให้ไม่พิจารณาผลปลายทาง เขาจึงเสพและเจริญข้อปฏิบัติที่ควรละ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนาย่อมเพิ่มขึ้นภายใต้ความพอใจเฉพาะหน้า

---

13. ผู้ไม่รู้กับธรรมสมาทานประเภทที่ 3

ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต คนพาลเห็นแต่ความลำบากตรงหน้า ไม่รู้ผลดีที่จะเกิดภายหลัง จึงไม่เสพและไม่เจริญข้อปฏิบัติที่ควรทำ การหลีกเลี่ยงความยากทุกชนิดทำให้เสียโอกาสสร้างเหตุแห่งความสุขที่มั่นคงกว่า

---

14. ผู้ไม่รู้กับธรรมสมาทานประเภทที่ 4

ธรรมสมาทานประเภทที่ 4 สุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นผลในอนาคต แม้ข้อปฏิบัตินี้ดีทั้งต้นและปลาย คนพาลก็อาจไม่รู้ ไม่เสพ และไม่เจริญ เพราะไม่รู้จักคุณค่าหรือไม่เคยฝึกให้เข้าถึงสุขที่เกิดจากกุศล ความไม่รู้จึงมิได้ทำให้เลือกเฉพาะสุขที่ซ่อนโทษ แต่ยังทำให้พลาดสุขที่ไม่มีโทษด้วย

---

15. ผู้มีปัญญารู้สิ่งที่ควรละ

ผู้มีปัญญารู้ตามความเป็นจริงว่า ธรรมสมาทานประเภทใดทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต จึงหลีกเลี่ยง ไม่เสพ และไม่เจริญ ผู้มีปัญญายังรู้ว่า สิ่งใดสุขในปัจจุบันแต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต จึงไม่ยอมให้ความพอใจเฉพาะหน้าปิดบังโทษ ปัญญาจึงมิใช่เพียงรู้ว่าอะไรผิด แต่ทำให้หยุดสร้างเหตุที่ผิดได้

---

16. ผู้มีปัญญารู้สิ่งที่ควรเจริญ

ผู้มีปัญญารู้ตามความเป็นจริงว่า ธรรมสมาทานใดแม้ทุกข์ในปัจจุบันแต่มีสุขเป็นผลในอนาคต จึงเสพและเจริญข้อปฏิบัตินั้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อรู้ว่าข้อปฏิบัติใดสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ย่อมไม่ละเลย แต่ทำให้เจริญยิ่งขึ้น ผลคือ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนาลดลง และสิ่งที่น่าปรารถนาเพิ่มขึ้น เพราะการเลือกเหตุเป็นไปด้วยความรู้

---

17. ธรรมสมาทานประเภทที่ 1 กับอกุศลกรรมบถ

ธรรมสมาทานประเภทที่ 1 คือ บุคคลทำอกุศลกรรมบถด้วยความทุกข์และโทมนัส และเพราะการกระทำนั้นจึงเสวยทุกข์โทมนัสในปัจจุบัน อกุศลกรรมบถมี 10 ประการ แบ่งเป็น

- ทางกาย 3
- ทางวาจา 4
- ทางใจ 3

ครั้นกายแตกตายไป บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต หรือนรก

---

18. อกุศลกรรมบถทางกาย 3

อกุศลกรรมบถทางกาย ได้แก่

1. ฆ่าสัตว์
2. ลักทรัพย์
3. ประพฤติผิดในกาม

ในธรรมสมาทานประเภทที่ 1 บุคคลทำกรรมเหล่านี้ด้วยความทุกข์และโทมนัส การไม่ชอบสิ่งที่กำลังทำมิได้ทำให้กรรมนั้นกลายเป็นกุศล หากยังมีเจตนาและลงมือทำความผิดสำเร็จ

---

19. อกุศลกรรมบถทางวาจา 4

อกุศลกรรมบถทางวาจา ได้แก่

1. พูดเท็จ
2. พูดส่อเสียด
3. พูดคำหยาบ
4. พูดเพ้อเจ้อ

แม้ผู้พูดจะรู้สึกอึดอัด เสียใจ หรือไม่สบายใจในขณะกล่าว วาจาที่ตั้งอยู่บนอกุศลย่อมยังสร้างความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น

---

20. อกุศลกรรมบถทางใจ 3

อกุศลกรรมบถทางใจ ได้แก่

1. เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
2. มีจิตพยาบาท
3. มีความเห็นผิด

ความคิดและความเห็นเป็นต้นทางสำคัญของการพูดและการกระทำ หากใจยังเพ่งเล็ง ทำร้าย และปฏิเสธเหตุผลของกรรม ชีวิตย่อมโน้มไปตามทิศทางนั้น

---

21. ทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

บุคคลในประเภทที่ 1 ทุกข์ขณะทำอกุศล และยังได้รับผลทุกข์ในภายหน้า ความทุกข์ขณะทำอาจเกิดจากความกลัว ความฝืนใจ ความขัดแย้ง หรือสภาพแวดล้อมที่กดดัน แต่ตราบใดที่บุคคลยังเลือกทำอกุศล เหตุแห่งผลทุกข์ก็ยังถูกสร้างขึ้น

พระสูตรจึงไม่ถือว่าความรู้สึกผิดหรือความไม่สบายใจเพียงอย่างเดียวลบล้างกรรม ต้องหยุดการกระทำและเปลี่ยนเหตุด้วย

---

22. ธรรมสมาทานประเภทที่ 2 กับอกุศลกรรมบถ

ธรรมสมาทานประเภทที่ 2 คือ บุคคลทำอกุศลกรรมบถ 10 ด้วยความสุขและโสมนัส และเพราะการกระทำนั้นจึงเสวยสุขโสมนัสในปัจจุบัน เขาอาจพอใจกับประโยชน์ที่ได้รับ ความสะใจ อำนาจ ชื่อเสียง หรือความได้เปรียบจากการเบียดเบียน แต่ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต หรือนรก ความสุขเฉพาะหน้าจึงมิได้เปลี่ยนอกุศลให้เป็นกุศล

---

23. เมื่อความผิดให้รสหวาน

อกุศลมิได้ให้แต่ความทุกข์ทันทีเสมอไป บางครั้งการฆ่า ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ หรือทำร้ายผู้อื่นอาจให้ผลประโยชน์และความพอใจชั่วคราว

ตรงนี้เป็นเหตุให้คนหลง เพราะใช้ความรู้สึกสุขเป็นหลักฐานว่าสิ่งนั้นถูกต้อง แต่รสหวานในปัจจุบันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการ ยังมีผลต่อจิต นิสัย ผู้อื่น และคติภายหน้าซึ่งต้องพิจารณาร่วมกัน

---

24. สุขปัจจุบันไม่ลบผลของอกุศล

การมีความสุขขณะทำผิดไม่ได้ทำให้ผลทุกข์หายไป ตรงกันข้าม ความยินดีในอกุศลอาจทำให้บุคคลทำซ้ำได้ง่ายขึ้น เมื่อทำซ้ำ ความเคยชินย่อมแข็งแรง ความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปลดลง และความเห็นอาจปรับตัวเพื่อปกป้องพฤติกรรมเดิม ธรรมสมาทานประเภทนี้จึงควรระวังอย่างยิ่ง เพราะโทษถูกซ่อนไว้หลังความพอใจ

---

25. ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 กับกุศลกรรมบถ

ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 คือ บุคคลงดเว้นอกุศลกรรมบถและประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ด้วยความทุกข์และโทมนัส แม้การรักษาความประพฤติชอบจะฝืนความเคยชินหรือทำให้เสียประโยชน์เฉพาะหน้า บุคคลนั้นยังไม่ยอมทำผิดทางกาย วาจา และใจ ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ จึงเป็นข้อปฏิบัติที่ทุกข์ในปัจจุบันแต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

---

26. กุศลกรรมบถทางกาย 3

กุศลกรรมบถทางกาย ได้แก่

1. เว้นจากการฆ่าสัตว์
2. เว้นจากการลักทรัพย์
3. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

บางสถานการณ์ การไม่เบียดเบียนอาจต้องเสียสละผลประโยชน์ เผชิญแรงกดดัน หรืออดทนต่อความอยาก แต่การเว้นเช่นนั้นย่อมไม่สร้างเหตุแห่งภัยให้แก่ชีวิต ทรัพย์ และความสัมพันธ์ของผู้อื่น

---

27. กุศลกรรมบถทางวาจา 4

กุศลกรรมบถทางวาจา ได้แก่

1. เว้นจากการพูดเท็จ
2. เว้นจากการพูดส่อเสียด
3. เว้นจากการพูดคำหยาบ
4. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

การพูดจริง รักษาความสามัคคี ใช้ถ้อยคำอ่อนโยน และกล่าวสิ่งที่มีประโยชน์ อาจทำได้ยากเมื่อใจอยากเอาชนะหรือปกป้องตน แต่เป็นเหตุแห่งความไว้วางใจและความไม่เดือดร้อน

---

28. กุศลกรรมบถทางใจ 3

กุศลกรรมบถทางใจ ได้แก่

1. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
2. มีจิตไม่พยาบาท
3. มีความเห็นชอบ

ความเห็นชอบในที่นี้รวมถึงการยอมรับว่าการกระทำมีผล บุคคลเป็นผู้รับผลของกรรมดีและกรรมชั่ว และควรรับผิดชอบต่อเจตนาของตน

---

29. เหตุใดกุศลอาจทำได้ด้วยความทุกข์

กุศลมิได้รู้สึกสบายทันทีสำหรับทุกคน ผู้มีความเคยชินกับอกุศลอาจรู้สึกฝืนใจเมื่อหยุดสิ่งที่ตนเคยได้ประโยชน์หรือความพอใจ บางคนต้องยอมรับความเสียเปรียบเพื่อรักษาความซื่อสัตย์ ต้องอดทนต่อคำยั่วยุเพื่อไม่ตอบโต้ หรือฝึกไม่เพ่งเล็งสิ่งที่ตนอยากได้ ความทุกข์ในกรณีนี้มิได้เกิดเพราะกุศลเป็นโทษ แต่เกิดจากแรงต้านของกิเลสและความเคยชินเดิม

---

30. ธรรมสมาทานประเภทที่ 4 กับกุศลกรรมบถ

ธรรมสมาทานประเภทที่ 4 คือ บุคคลงดเว้นอกุศลกรรมบถและประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ด้วยความสุขและโสมนัส เขายินดีในการไม่เบียดเบียน ซื่อสัตย์ รักษาความสัมพันธ์ กล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ ไม่เพ่งเล็ง ไม่พยาบาท และมีความเห็นชอบ ครั้นกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ จึงเป็นข้อปฏิบัติที่สุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต

---

31. เมื่อความดีเป็นธรรมชาติของใจ

ผู้ที่ฝึกกุศลสม่ำเสมอย่อมค่อย ๆ รู้สึกเป็นสุขกับสิ่งที่ถูกต้อง การไม่เบียดเบียนไม่ใช่ภาระ การพูดจริงไม่ใช่ความสูญเสีย และการยินดีกับความเจริญของผู้อื่นไม่ใช่การลดคุณค่าของตน ความสุขนี้

เกิดจากใจที่ไม่ต้องหลบซ่อน ไม่ต้องกังวลกับการทำร้ายผู้อื่น และไม่ขัดแย้งกับหลักที่ตนยอมรับ กุศลจึงสามารถพัฒนาจากสิ่งที่ต้องฝืนทำ ไปเป็นธรรมที่ใจยินดีและเลือกทำได้โดยง่ายขึ้น

---

32. กรรมเดียวกันอาจมีความรู้สึกต่างกัน

ธรรมสมาทานประเภทที่ 1 กับประเภทที่ 2 ต่างเป็นอกุศลกรรมบถ 10 แต่ผู้ทำอาจรู้สึกทุกข์หรือสุขต่างกัน ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 กับประเภทที่ 4 ต่างเป็นกุศลกรรมบถ 10 แต่ผู้ทำก็อาจรู้สึกทุกข์หรือสุขต่างกัน ดังนั้น ความรู้สึกขณะทำมิใช่ตัวกำหนดว่ากรรมนั้นเป็นกุศลหรืออกุศลทั้งหมด ต้องพิจารณาเจตนา ลักษณะการกระทำ และผลที่เป็นไปตามเหตุนั้นด้วย

---

33. อุปมาน้ำเต้าขมผสมยาพิษ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทที่ 1 กับน้ำเต้าขมที่ผสมยาพิษ มีบุรุษผู้รักชีวิต ไม่อยากตาย ปรารถนาสุข และเกลียดทุกข์ เขาได้รับคำบอกว่า น้ำเต้าขมนี้มีสี กลิ่น และรสไม่น่าพอใจ ทั้งยังทำให้ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย แต่เขาไม่วางภาชนะลง ไม่พิจารณา แล้วดื่มน้ำเต้าขมนั้น

---

34. ขมในปัจจุบันและมีพิษภายหลัง

เมื่อดื่ม น้ำเต้าขมให้สี กลิ่น และรสที่ไม่น่าพอใจ แล้วต่อมายังทำให้ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย อุปมานี้ตรงกับการทำอกุศลด้วยความทุกข์โทมนัส ผู้ทำไม่ได้รับความสุขแม้ในขณะทำ และยังได้รับผลทุกข์ในภายหน้า การไม่พิจารณาทำให้รับเอาสิ่งที่เสียทั้งต้นและปลาย ทั้งที่ได้รับคำเตือนแล้ว

---

35. อุปมาภาชนะสำริดใส่น้ำดื่มผสมยาพิษ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทที่ 2 กับภาชนะสำริดซึ่งบรรจุน้ำดื่มมีสี กลิ่น และรสดี แต่ผสมยาพิษ บุรุษผู้รักชีวิตได้รับคำบอกว่า น้ำดื่มนี้น่าพอใจเมื่อดื่ม แต่ภายหลังจะทำให้ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เขากลับไม่วางภาชนะลง ไม่พิจารณา แล้วดื่มน้ำผสมยาพิษนั้น

---

36. รสหวานที่ซ่อนความตาย

น้ำดื่มให้สี กลิ่น และรสที่น่าพอใจในปัจจุบัน แต่ยาพิษทำให้เกิดความตายหรือทุกข์ปางตายในภายหลัง อุปมานี้ตรงกับการทำอกุศลด้วยความสุขโสมนัส ความพอใจทำหน้าที่เหมือนรสดีที่ซ่อนพิษไว้ ผู้มีปัญญาจึงไม่ถามเพียงว่า “ชอบหรือไม่” แต่ถามต่อว่า “สิ่งที่ชอบนี้มีอะไรผสมอยู่ และจะให้ผลอย่างไร”

---

37. อุปมาน้ำมูตรเน่าผสมยา

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทที่ 3 กับน้ำมูตรเน่าซึ่งผสมยาหลายชนิด มีบุรุษเป็นโรคผอมเหลือง เขาได้รับคำบอกว่า ยานี้มีสี กลิ่น และรสไม่น่าพอใจ แต่เมื่อดื่มแล้วจะมีความสุข บุรุษนั้นไม่ปฏิเสธยา พิจารณาแล้วจึงดื่ม แม้รสปัจจุบันไม่น่าพอใจ แต่ผลภายหลังเป็นประโยชน์

---

38. ยาขมที่รักษาโรค

อุปมานี้ตรงกับการประพฤติกุศลด้วยความทุกข์โทมนัส การฝึกอาจฝืนใจและไม่ให้ความพอใจทันที แต่ทำหน้าที่รักษาเหตุแห่งความเดือดร้อน สิ่งสำคัญคือบุรุษนั้นพิจารณาก่อนดื่ม ต่างจากผู้ดื่มยาพิษโดยไม่พิจารณา ปัญญาทำให้ยอมรับความลำบากที่จำเป็น โดยไม่หลงยกย่องความลำบากทุกชนิดว่าเป็นสิ่งดี

---

39. อุปมานมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทที่ 4 กับส่วนผสมของนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย มีบุรุษเป็นโรคลงแดง เขาได้รับคำบอกว่า ส่วนผสมนี้มีสี กลิ่น และรสน่าพอใจ ทั้งเมื่อดื่มแล้วจะมีความสุข บุรุษนั้นไม่ปฏิเสธ พิจารณาแล้วจึงดื่ม ได้รับทั้งรสที่ดีในปัจจุบันและผลดีภายหลัง

---

40. สิ่งที่ดีทั้งรสและผล

ธรรมสมาทานประเภทที่ 4 มิได้บังคับให้เลือกระหว่างความสุขกับความถูกต้อง เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่ดีทั้งในเวลาทำและในผลที่จะเกิด กุศลที่ได้รับการฝึกจนมีกำลังย่อมเป็นสุขแก่ใจ ไม่ต้องอาศัยการบังคับตนทุกครั้ง และยังสร้างเหตุแห่งสุคติ พระสูตรจึงปฏิเสธความเข้าใจว่า ทางธรรมต้องขมและทรมานเสมอไป

---

41. การพิจารณาก่อนรับสิ่งใดเข้ามา

ในอุปมาทั้ง 4 ผู้ดื่มยาพิษรับสิ่งนั้นโดยไม่พิจารณา ส่วนผู้ดื่มยารักษาโรคพิจารณาก่อนดื่ม ความต่างจึงมิได้อยู่ที่รสเท่านั้น แต่อยู่ที่การรู้ส่วนประกอบและผลของสิ่งที่กำลังรับเข้ามา ในชีวิตจริง ความพอใจ ความกลัว ความเคยชิน หรือแรงกดดันอาจผลักให้บุคคลตัดสินใจทันที การหยุดพิจารณาช่วยให้มองเห็นพิษที่ซ่อนในรสหวานและยาที่ซ่อนในรสขม

---

42. อุปมาทั้ง 4 กับธรรมสมาทาน 4

อุปมาทั้ง 4 จับคู่กับธรรมสมาทานได้ดังนี้

1. น้ำเต้าขมผสมพิษ - ทุกข์ในปัจจุบันและทุกข์ในอนาคต

2. น้ำดื่มรสดีผสมพิษ - สุขในปัจจุบันแต่ทุกข์ในอนาคต
3. น้ำมูตรเน่าผสมยา - ทุกข์ในปัจจุบันแต่สุขในอนาคต
4. นมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย - สุขในปัจจุบันและสุขในอนาคต

รสเปรียบกับประสบการณ์ขณะปฏิบัติ ส่วนพิษหรือยาเปรียบกับผลที่ตามมา

---

43. อุปมาดวงอาทิตย์ในฤดูสารท

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมสมาทานประเภทที่ 4 กับปลายฤดูฝนในฤดูสารท เมื่อท้องฟ้าแจ่มใส ไม่มีเมฆ ดวงอาทิตย์ขึ้นสู่ท้องฟ้า ขจัดความมืดในอากาศทั้งหมด แล้วส่องแสง รุ่งเรือง และเจิดจ้า ในทำนองเดียวกัน ธรรมสมาทานที่สุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตย่อมขจัดวาทะของสมณพราหมณ์ลัทธิอื่น แล้วรุ่งเรืองและเจิดจ้าเหนือความเห็นเหล่านั้น

---

44. เหตุใดประเภทที่ 4 จึงรุ่งเรือง

ข้อปฏิบัติประเภทที่ 4 แสดงพร้อมกันว่า

- ความดีไม่จำเป็นต้องเป็นความทรมาน
- ความสุขไม่จำเป็นต้องเป็นกามหรืออกุศล
- ปัจจุบันที่ดีสามารถสอดคล้องกับอนาคตที่ดี
- การประพฤติชอบสามารถเป็นความยินดีของจิตได้

เมื่อกุศลให้ทั้งความสงบในปัจจุบันและผลดีภายหน้า ความเห็นที่แยกความดีออกจากความสุขโดยเด็ดขาดย่อมตั้งอยู่ไม่ได้

---

45. ความสัมพันธ์กับจูฬธรรมสมาทานสูตร

จูฬธรรมสมาทานสูตรและมหาธรรมสมาทานสูตรต่างแสดงธรรมสมาทาน 4 ประเภทเหมือนกัน แต่ใช้รายละเอียดต่างกัน จูฬธรรมสมาทานสูตรเน้นโทษแห่งกาม การทรมานตน ความแตกต่างของผู้มีกิเลสแรงหรือไม่แรง และฌาน 4 มหาธรรมสมาทานสูตรเน้นความรู้กับความไม่รู้ กรรมบถ 10 และอุปมาอาหารหรือยาที่มีรสและผลต่างกัน

พระสูตรทั้ง 2 จึงช่วยกันยืนยันว่า ต้องประเมินข้อปฏิบัติทั้งจากคุณภาพของเหตุ ความรู้สึกในปัจจุบัน และผลในภายหน้า

---

46. เจตนา ความรู้สึก และผลของกรรม

ความรู้สึกสุขหรือทุกข์ขณะทำเป็นองค์ประกอบหนึ่ง แต่ไม่ใช่เครื่องตัดสินกรรมทั้งหมด การกระทำอกุศลยังเป็นอกุศลไม่ว่าผู้ทำจะสุขหรือทุกข์ ส่วนการงดเว้นอกุศลและประพฤติกุศลยังเป็นเหตุที่ดี แม้ผู้ฝึกใหม่จะรู้สึกฝืนใจ

การพิจารณาจึงต้องดูทั้งเจตนา คุณภาพของการกระทำ และผลที่สัมพันธ์กับเหตุนั้น มิใช่อาศัยความรู้สึกชั่วขณะมาเปลี่ยนผิดให้เป็นถูกหรือถูกให้เป็นผิด

---

47. จากกุศลที่ต้องฝืนสู่กุศลที่ทำด้วยความยินดี

ธรรมสมาทานประเภทที่ 3 และประเภทที่ 4 แสดงพัฒนาการที่เป็นไปได้ของผู้ปฏิบัติ ในระยะแรก การละอกุศลอาจฝืนใจเพราะนิสัยเดิมยังมีกำลัง แต่เมื่ออบรมกุศลสม่ำเสมอ ใจย่อมเห็นคุณค่า เกิดความคุ้นเคย และมีความสุขกับการทำสิ่งที่ถูกต้อง ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรท้อเพราะกุศลยังทำได้ยาก และไม่ควรหยุดพัฒนาเพียงเพราะตนเริ่มทำดีได้อย่างสบายแล้ว แต่ควรใช้ศีลเป็นฐานของสมาธิและปัญญาต่อไป

---

48. การนำหลักธรรมสมาทานมาตรวจชีวิต

ก่อนเลือกทำสิ่งใด สามารถตรวจด้วยคำถามว่า

- สิ่งนี้เป็นกุศลหรืออกุศลทางกาย วาจา หรือใจ
- ความสุขหรือความทุกข์ที่เกิดทันทีมาจากเหตุใด
- หากทำซ้ำ กิเลสจะเพิ่มขึ้นหรือลดลง
- ผลต่อชีวิตของตนและผู้อื่นในระยะยาวคืออะไร
- กำลังดื่มสิ่งที่มีรสดีแต่ซ่อนพิษหรือไม่
- กำลังปฏิเสธยาที่เป็นประโยชน์เพียงเพราะรสไม่น่าพอใจหรือไม่
- มีทางที่เป็นกุศลและให้ผลดีทั้งปัจจุบันกับอนาคตหรือไม่

คำถามเหล่านี้ทำให้การเลือกไม่ถูกกำหนดด้วยความพอใจเฉพาะหน้าเพียงอย่างเดียว

---

49. แก่นธรรมและสรุป

แก่นสำคัญของมหาธรรมสมาทานสูตรสรุปได้ว่า

1. สัตว์ทั้งหลายปรารถนาสุขและไม่ปรารถนาทุกข์
2. ความปรารถนาไม่อาจให้ผลได้ หากไม่สร้างเหตุให้ตรงกับผล
3. ผู้ไม่รู้ย่อมเสพสิ่งที่ไม่ควรเสพและละสิ่งที่ควรเจริญ
4. ผู้รู้ย่อมละสิ่งที่ไม่ควรเสพและเจริญสิ่งที่ควรเจริญ
5. ธรรมสมาทานมี 4 แบบตามความรู้สึกปัจจุบันและผลในอนาคต
6. อกุศลกรรมบถ 10 อาจทำด้วยความทุกข์หรือความสุข แต่ยังมีทุกข์เป็นผล
7. กุศลกรรมบถ 10 อาจทำด้วยความทุกข์หรือความสุข แต่มีสุขเป็นผล
8. ความรู้สึกขณะทำมิใช่เครื่องตัดสินกรรมเพียงอย่างเดียว
9. น้ำเต้าขมผสมพิษเปรียบกับสิ่งที่เสียทั้งต้นและปลาย

10. น้ำดื่มรสดีผสมพิษเปรียบกับสุขเฉพาะหน้าที่ซ่อนผลทุกข์
11. น้ำมูตรเน่าผสมยาเปรียบกับความลำบากที่นำผลดีมาให้
12. นมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อยเปรียบกับสิ่งที่ดีทั้งรสและผล
13. การพิจารณาก่อนเลือกปฏิบัติเป็นความต่างสำคัญระหว่างผู้รู้กับผู้ไม่รู้
14. กุศลสามารถพัฒนาจากสิ่งที่ต้องฝืนไปเป็นสิ่งที่ทำด้วยความสุขและยินดี
15. ธรรมสมาทานที่สุขทั้งปัจจุบันและอนาคตย่อมรุ่งเรืองดุจดวงอาทิตย์ขจัดความมืด

โดยสรุป พระสูตรเริ่มจากคำถามว่า เหตุใดมนุษย์ปรารถนาให้สิ่งดีเพิ่มและสิ่งไม่ดีลด แต่ผลกลับตรงกันข้าม คำตอบคือความไม่รู้ว่าธรรมสมาทานใดควรเจริญหรือควรละ

พระพุทธเจ้าทรงนำหลักนี้มาแจกแจงผ่านกรรมบถ 10 ทำให้เห็นว่า อกุศลยังให้ผลทุกข์ไม่ว่าขณะทำจะรู้สึกสุขหรือทุกข์ และกุศลยังให้ผลสุขแม้ในระยะแรกผู้ปฏิบัติอาจรู้สึกฝืนใจ

อุปมา 4 ชุดทำให้หลักนี้ชัดยิ่งขึ้น สิ่งที่ขมอาจเป็นพิษหรือเป็นยา สิ่งที่หวานอาจซ่อนพิษหรือเป็นประโยชน์ จึงต้องรู้ทั้งส่วนประกอบและผล ไม่ตัดสินจากรสเพียงอย่างเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีในพระภาษิต

---

50. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของมหาธรรมสมาทานสูตร
- ความปรารถนากับเหตุแห่งผล
- ปุถุชนผู้มิได้สดับกับอริยสาวกผู้ได้สดับ
- ธรรมสมาทานที่ควรเสพและไม่ควรเสพ
- ธรรมสมาทาน 4 ประเภท
- อกุศลกรรมบถ 10
- กุศลกรรมบถ 10
- ความรู้สึกขณะทำกับคุณภาพของกรรม
- น้ำเต้าขมผสมยาพิษ
- น้ำดื่มรสดีผสมยาพิษ
- น้ำมูตรเน่าผสมยา
- นมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย
- การพิจารณาก่อนเลือกปฏิบัติ
- ความสุขเฉพาะหน้ากับผลระยะยาว
- การเปลี่ยนกุศลที่ต้องฝืนให้เป็นกุศลที่ทำด้วยความยินดี
- อุปมาดวงอาทิตย์ในฤดูสารท
- ความสัมพันธ์ระหว่างจูฬธรรมสมาทานสูตรกับมหาธรรมสมาทานสูตร

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 47 : วีมังสกสูตร
ศรัทธาที่เกิดจากการตรวจสอบและรู้ธรรมด้วยตนเอง
วีมังสกสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 47 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระสูตรนี้มีลักษณะเด่นอย่างยิ่ง เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุผู้ใคร่ตรวจสอบ แม้ไม่สามารถรู้วาระจิตของผู้อื่น ก็พึงตรวจสอบพระตถาคตว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงหรือไม่

การตรวจสอบเริ่มจากสิ่งที่เห็นและได้ยิน พิจารณาความบริสุทธิ์ ความสม่ำเสมอระยะยาว ผลของชื่อเสียงที่มีต่อผู้สอน และเหตุแท้จริงของการไม่เสพกาม จากนั้นจึงถามพระตถาคตโดยตรง ฟังธรรม และพิสูจน์คำสอนด้วยความรู้ยิ่งของตน จนเกิดศรัทธาที่มีเหตุ มีราก และไม่หวั่นไหว

---

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับ แล้วพระองค์ทรงตั้งหลักเรื่องการตรวจสอบพระตถาคต

เนื้อหาของพระสูตรมิได้เริ่มจากการเรียกร้องให้เชื่อ แต่เริ่มจากคำว่า “พึงตรวจสอบ” เพื่อให้ความเลื่อมใสตั้งอยู่บนการสังเกต การฟัง การพิจารณา และการรู้ธรรมตามที่ทรงสอน

---

2. ความหมายของชื่อวีมังสกสูตร

คำว่า “วีมังสกะ” หมายถึงผู้ตรวจสอบ ผู้พิจารณา หรือผู้ใคร่ครวญเพื่อให้รู้ความจริง วีมังสกสูตรจึงหมายถึงพระสูตรว่าด้วยผู้ตรวจสอบ มิใช่ผู้จับผิดด้วยอคติ และมิใช่ผู้เชื่อตามโดยไม่พิจารณา

การตรวจสอบในพระสูตรมีเป้าหมายชัด คือเพื่อรู้ว่า พระตถาคตเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ และคำสอนของพระองค์นำไปสู่ความรู้จริงได้หรือไม่

---

3. ผู้ไม่รู้วาระจิตก็ตรวจสอบได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้เป็นนักตรวจสอบ แม้ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น ก็ควรตรวจสอบพระตถาคต บุคคลทั่วไปไม่อาจอ่านใจผู้อื่นได้โดยตรง แต่สามารถพิจารณาสิ่งที่ปรากฏผ่านการกระทำ คำพูด ความต่อเนื่อง และผลของการปฏิบัติ การไม่รู้ใจจึงมิใช่เหตุให้ต้องเชื่อโดยปราศจากหลักฐาน พระสูตรเสนอวิธีตรวจสอบจากสิ่งที่บุคคลสามารถเข้าถึงได้จริง

---

4. จุดมุ่งหมายของการตรวจสอบ

จุดมุ่งหมายคือรู้ให้ได้ว่า พระตถาคตเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ คำถามนี้มิใช่เรื่องเล็ก เพราะหากบุคคลจะมอบความไว้วางใจต่อครูและนำคำสอนไปกำหนดทิศทางชีวิต ย่อมควรตรวจสอบทั้งผู้สอน คำสอน และผลของการปฏิบัติ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงห้ามคำถามนี้ แต่ทรงวางกระบวนการตรวจสอบไว้อย่างเป็นลำดับ

---

5. ภิกษุขอให้พระองค์ทรงอธิบาย

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นรากฐาน มีพระองค์เป็นผู้นำ และมีพระองค์เป็นที่พึ่ง พวกเขาขอให้พระพุทธองค์ทรงอธิบายความหมายของพระดำรัส ภิกษุทั้งหลายจักฟังและทรงจำไว้ พระองค์จึงตรัสให้ตั้งใจฟังและใส่ใจให้ดี แล้วทรงแจกแจงสิ่งที่ควรตรวจสอบทีละขั้น

---

6. เริ่มจากสิ่งที่รู้ได้ทางตาและหู

ผู้ตรวจสอบซึ่งไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น พึงตรวจสอบพระตถาคตในธรรม 2 ด้าน คือ

1. ธรรมที่พึงรู้ได้ทางตา
2. ธรรมที่พึงรู้ได้ทางหู

กล่าวคือ พิจารณาการประพฤติที่มองเห็นและถ้อยคำที่ได้ยิน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นช่องทางที่เจตนา คุณธรรม และความสม่ำเสมอของบุคคลปรากฏออกมาให้ตรวจสอบได้

---

7. ตรวจธรรมที่เศร้าหมอง

ขั้นแรก ผู้ตรวจสอบพิจารณาว่า ธรรมที่เศร้าหมองซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูมีอยู่ในพระตถาคตหรือไม่ เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ว่า ธรรมที่เศร้าหมองซึ่งปรากฏผ่านการกระทำและคำพูดไม่มีอยู่ในพระตถาคต การไม่มีพฤติกรรมชั่วอย่างเปิดเผยเป็นจุดเริ่มของการตรวจ มิใช่ข้อสรุปทั้งหมด เพราะบุคคลบางคนอาจควบคุมภาพภายนอกไว้ได้ชั่วคราว

---

8. ตรวจธรรมที่เจือกัน

เมื่อไม่พบธรรมเศร้าหมอง ผู้ตรวจสอบพึงตรวจต่อว่า ธรรมที่เจือกันระหว่างดีและไม่ดีซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูมีอยู่หรือไม่ เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ว่า ธรรมที่เจือกันเช่นนั้นไม่มีอยู่ในพระตถาคต ขั้นนี้ลึกกว่าการตรวจความผิดชัดเจน เพราะมองหาความไม่บริสุทธิ์ที่อาจซ่อนอยู่ภายใต้การกระทำซึ่งดูดี หรือความดีที่ยังปะปนด้วยความต้องการส่วนตน

---

9. ตรวจธรรมที่ผ่องแผ้ว

เมื่อไม่พบธรรมเศร้าหมองและธรรมที่เจือกัน ผู้ตรวจสอบพึงพิจารณาว่า ธรรมที่ผ่องแผ้วซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูมีอยู่หรือไม่ เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ว่า ธรรมที่ผ่องแผ้วมีอยู่ในพระตถาคต การตรวจจึงมิได้มุ่งเพียงหาความผิด แต่ต้องเห็นคุณธรรมที่ปรากฏจริง ทั้งในสิ่งที่ทำและสิ่งที่กล่าว

---

10. ความบริสุทธิ์ต้องตรวจทั้ง 3 ชั้น

ลำดับการตรวจมี 3 ชั้น คือ

1. ไม่มีธรรมเศร้าหมอง
2. ไม่มีธรรมที่ดีและชั่วเจือกัน
3. มีธรรมที่ผ่องแผ้วปรากฏ

การไม่พบความผิดยังไม่เท่ากับพบคุณธรรม การตรวจที่สมบูรณ์จึงต้องเห็นทั้งการปราศจากสิ่งที่ควรละและการมีอยู่ของสิ่งที่ควรเจริญ

---

11. ตรวจความสม่ำเสมอระยะยาว

เมื่อเห็นธรรมที่ผ่องแผ้ว ผู้ตรวจสอบพึงถามต่อว่า ท่านผู้นี้เข้าถึงกุศลธรรมนี้มานานแล้ว หรือเพิ่งเข้าถึงชั่วคราว เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ว่า พระตถาคตทรงเข้าถึงกุศลธรรมมานาน มิใช่เพิ่งมีในระยะสั้น เวลาเป็นเครื่องทดสอบสำคัญ เพราะการแสดงพฤติกรรมดีชั่วครั้งอาจจัดฉากได้ แต่ความสม่ำเสมอในสถานการณ์ต่าง ๆ ย่อมเปิดเผยคุณภาพที่หยั่งรากลึกกว่า

---

12. เหตุใดต้องตรวจความต่อเนื่อง

บุคคลอาจประพฤติดีเมื่อมีผู้มอง เมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่เอื้อ หรือเมื่อยังต้องการสร้างความไว้วางใจ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความเหนื่อย ความขัดแย้ง ผลประโยชน์ และความคุ้นเคยย่อมทำให้สิ่งที่ปกปิดไว้ปรากฏได้ พระสูตรจึงไม่ให้สรุปจากภาพระยะสั้น แต่ให้พิจารณาว่ากุศลธรรมดำรงอยู่อย่างมั่นคงมานานหรือไม่

---

13. ตรวจเมื่อมีชื่อเสียงและยศ

ผู้ตรวจสอบพึงพิจารณาต่อว่า เมื่อภิกษุรูปนี้เป็นผู้มีชื่อเสียงและมียศแล้ว โทษบางอย่างเกิดขึ้นแก่ท่านหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตราบใดที่ภิกษุยังไม่มีชื่อเสียงและยศ โทษบางประการอาจยังไม่ปรากฏ แต่เมื่อมีชื่อเสียงและยศ โทษเหล่านั้นอาจปรากฏขึ้น

ดังนั้น การตรวจผู้สอนในขณะที่ยังไม่มีอำนาจเพียงอย่างเดียวยังไม่พอ ต้องดูด้วยว่าเมื่อได้รับความนิยม ความเคารพ และบริวารแล้ว จิตเปลี่ยนไปหรือไม่

---

14. ชื่อเสียงเปิดเผยสิ่งที่ซ่อนอยู่

ชื่อเสียงนำมาซึ่งการยกย่อง ลาภ ความสะดวก อิทธิพล และผู้คนที่พร้อมทำตาม สิ่งเหล่านี้อาจไม่สร้างกิเลสขึ้นใหม่ทั้งหมด แต่ทำให้กิเลสที่ยังซ่อนอยู่มีโอกาสแสดงตัว ผู้ที่เคยอ่อนน้อมเมื่อยังไม่มีอำนาจอาจกลายเป็นผู้ถือตัว ผู้ที่เคยโปร่งใสอาจเริ่มปกป้องผลประโยชน์ และผู้ที่เคยรับฟังอาจไม่ยอมให้ใครตรวจสอบ

---

15. พระตถาคตไม่ถูกยศครอบงำ

เมื่อพิจารณาพระตถาคต ผู้ตรวจสอบย่อมรู้ว่า แม้พระองค์ทรงมีชื่อเสียงและยศ โทษอันเกิดจากชื่อเสียงและยศก็ไม่ปรากฏในพระองค์ ความเคารพจากผู้คนมิได้ทำให้พระองค์ทรงแสวงหาลาภ ยกตน ข่มผู้อื่น หรือเปลี่ยนหลักธรรมเพื่อรักษาความนิยม คุณธรรมที่ผ่านการทดสอบด้วยชื่อเสียงย่อมมีน้ำหนักกว่าคุณธรรมที่ยังไม่เคยเผชิญสิ่งล่อใจ

---

16. ตรวจเหตุแห่งการไม่เสพกาม

ผู้ตรวจสอบพึงพิจารณาต่อว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้สงบระงับโดยไม่ต้องอาศัยความกลัว มิใช่ทรงสงบระงับเพราะความกลัวใช่หรือไม่ และเหตุที่พระองค์ไม่เสพกาม เป็นเพราะสิ้นราคะและปราศจากราคะจริงหรือไม่ เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ว่า พระตถาคตมิได้ทรงสงบระงับเพราะความกลัว และไม่เสพกามเพราะทรงปราศจากราคะ เนื่องจากราคะสิ้นแล้ว

---

17. การกดไว้กับการสิ้นเหตุแตกต่างกัน

บุคคลอาจไม่ทำสิ่งหนึ่งเพราะกลัวกฎหมาย กลัวเสียชื่อเสียง กลัวผลกรรม หรือยังไม่มีโอกาส แม้ความอยากภายในยังคงอยู่ การงดเว้นเช่นนั้นมีประโยชน์ในระดับหนึ่ง แต่ยังต่างจากการไม่ทำเพราะความอยากสิ้นกำลังและไม่ครอบงำจิตอีก พระสูตรจึงให้ตรวจถึงเหตุของความสงบ มิใช่พิจารณาเพียงภาพภายนอกว่าไม่ทำเหมือนกัน

---

18. หลักฐานที่ใช้ตอบผู้อื่น

หากมีผู้ถามภิกษุผู้ตรวจสอบว่า มีเหตุและหลักฐานอะไรจึงกล่าวว่า พระตถาคตทรงสงบระงับโดยไม่ต้องอาศัยความกลัว และไม่เสพกามเพราะสิ้นราคะ ภิกษุควรตอบด้วยสิ่งที่ตนสังเกตและสิ่งที่ได้ฟังจากพระพุทธเจ้าโดยตรง คำตอบจึงไม่ตั้งอยู่บนคำเล่าลอย ๆ แต่มีทั้งหลักฐานจากพฤติกรรมและพระดำรัสของผู้ถูกตรวจสอบ

---

19. ทรงสม่ำเสมอทั้งในหมู่คณะและที่ลับ

ไม่ว่าพระตถาคตจะประทับอยู่ในหมู่สงฆ์หรือประทับลำพัง พระจริยาก็ไม่เปลี่ยนไปตามผู้ที่กำลังมองเห็น ความสม่ำเสมอระหว่างที่สาธารณะกับที่ลับเป็นหลักฐานสำคัญ เพราะผู้เสแสร้งย่อมต้องอาศัยผู้ชม แต่ผู้บริสุทธิ์ย่อมไม่ต้องปรับพฤติกรรมเพื่อรักษาภาพ ผู้ตรวจสอบจึงพิจารณาความต่อเนื่องของการประพฤติในบริบทต่าง ๆ ไม่ยึดเพียงการแสดงต่อหน้าชุมชน

---

20. ทรงพบคนหลากหลายประเภท

ในหมู่บุคคลที่พระตถาคตทรงเกี่ยวข้อง มีทั้งผู้ดำเนินดีและผู้ดำเนินผิด ผู้สั่งสอนหมู่คณะ ผู้ยังติดอยู่ในอามิส และผู้ไม่แปดเปื้อนด้วยอามิส พระองค์ทรงเห็นความแตกต่างเหล่านั้น แต่ไม่ทรงดูหมิ่นบุคคลเพราะเหตุนั้น การไม่ดูหมิ่นมิใช่การรับรองความผิด แต่เป็นการไม่ใช้อัตตาและความถือตัวไปเหยียบย่ำผู้ที่ยังมีข้อบกพร่อง

---

21. ความบริสุทธิ์ไม่ทำให้ดูหมิ่นผู้อื่น

บางคนเมื่อเห็นข้อดีของตน อาจใช้ความดีนั้นสร้างความสำคัญตนและดูถูกผู้ที่ยังทำไม่ได้ แต่หากคุณธรรมยังผลิตความถือตัวและความดูหมิ่น คุณธรรมนั้นย่อมยังเจือด้วยกิเลส พระตถาคตทรงบริสุทธิ์โดยไม่ใช้ความบริสุทธิ์แบ่งแยกตนออกจากผู้อื่นด้วยความเหยียดหยาม

---

22. พระดำรัสที่ได้ฟังโดยตรง

ภิกษุผู้ตรวจสอบยังได้ฟังและรับไว้เฉพาะพระพักตร์ว่า พระตถาคตทรงสงบระงับโดยไม่ต้องอาศัยความกลัว มิใช่ทรงสงบระงับเพราะความกลัว และไม่เสพกามเพราะสิ้นราคะ สิ่งที่สังเกตจากพฤติกรรมจึงสอดคล้องกับคำอธิบายที่พระองค์ตรัสถึงเหตุภายใน เมื่อคำพูดกับการกระทำสอดคล้องกัน ความน่าเชื่อถือย่อมเพิ่มขึ้น

---

23. พึงถามพระตถาคตโดยตรง

หลังจากตรวจสอบด้วยการสังเกตแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้ถามพระตถาคตโดยตรงต่อไปว่า

- ธรรมที่เศร้าหมองซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูมีอยู่ในพระองค์หรือไม่
- ธรรมที่เจือกันมีอยู่หรือไม่
- ธรรมที่ผ่องแผ้วมีอยู่หรือไม่

การตรวจสอบจึงมิใช่แอบตัดสินอยู่ฝ่ายเดียว แต่เปิดโอกาสให้ผู้ถูกตรวจตอบคำถามและอธิบายตนเอง

---

24. คำตอบเรื่องธรรมที่เศร้าหมอง

พระตถาคตจะตรัสตอบว่า ธรรมที่เศร้าหมองซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูไม่มีอยู่ในพระองค์ คำตอบนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ผู้ตรวจสอบพบจากการพิจารณาพระจริยาและพระวาจา หลักฐานภายนอกกับคำรับรองโดยตรงจึงสนับสนุนกัน มิใช่ขัดแย้งกัน

---

25. คำตอบเรื่องธรรมที่เจือกัน

พระตถาคตจะตรัสตอบว่า ธรรมที่เจือกันซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูไม่มีอยู่ในพระองค์ พระจริยามิใช่ความดีที่ยังปะปนด้วยความโลภ ความต้องการยศ หรือความมุ่งหมายส่วนตน ผู้ตรวจสอบจึงไม่พบช่องว่างระหว่างหลักที่ทรงสอนกับวิธีที่ทรงดำเนินพระชนม์

---

26. คำตอบเรื่องธรรมที่ผ่องแผ้ว

พระตถาคตจะตรัสตอบว่า ธรรมที่ผ่องแผ้วซึ่งพึงรู้ได้ทางตาและหูมีอยู่ในพระองค์ พระองค์ตรัสต่อว่า ธรรมผ่องแผ้วนั้นเป็นทางและเป็นโคจรของพระองค์ แต่พระองค์ไม่ทรงมีธรรมนั้นเป็นตัวตน ความหมายสำคัญคือ แม้ทรงดำรงอยู่ในธรรมที่ผ่องแผ้ว พระองค์ก็มิได้ทรงสำคัญธรรมนั้นว่าเป็นตัวตน

---

27. ไม่ยึดแม้ความผ่องแผ้ว

บุคคลอาจละความชั่วแล้วกลับยึดความดีว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นเหตุให้ตนสูงกว่าผู้อื่น แต่การยึดความดียังเป็นการสร้างตัวตนบนสิ่งที่ตนถือว่าประณีต ข้อความนี้อธิบายได้ว่า แม้ธรรมผ่องแผ้วเป็นทางดำเนินและเป็นขอบเขตแห่งพระจริยา พระองค์ก็มิได้ทรงสำคัญธรรมนั้นว่าเป็นตัวตน

---

28. ศิษย์ควรเข้าไปหาครูเช่นนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ศิษย์ควรเข้าไปหาครูผู้กล่าวและประพฤติเช่นนี้เพื่อฟังธรรม เมื่อผู้สอนได้รับการตรวจสอบแล้วว่าไม่มีธรรมเศร้าหมอง ไม่มีธรรมเจือกัน มีธรรมผ่องแผ้วอย่างสม่ำเสมอ ไม่ถูกยศครอบงำ และไม่เสพกามเพราะสิ้นราคะ การเข้าไปฟังคำสอนย่อมมีฐานแห่งความไว้วางใจ อย่างไรก็ตาม กระบวนการยังไม่จบที่ความน่าเชื่อถือของครู เพราะผู้ฟังต้องตรวจผลของคำสอนในประสบการณ์ของตนต่อไป

---

29. ทรงแสดงธรรมสูงยิ่งขึ้นตามลำดับ

พระตถาคตทรงแสดงธรรมแก่ศิษย์โดยสูงยิ่งขึ้น ประณีตยิ่งขึ้นตามลำดับ คำสอนไม่หยุดอยู่ที่หลักเบื้องต้น แต่พาผู้ปฏิบัติพัฒนาจากการละสิ่งหยาบ ไปสู่การอบรมจิตและความรู้ที่ละเอียดขึ้น ความเป็นลำดับทำให้ผู้ฟังสามารถเรียนรู้ตามกำลัง มิใช่รับข้อสรุปสูงสุดโดยไม่มีฐานรองรับ

---

30. ธรรมมีทั้งด้านดำและด้านขาว

พระองค์ทรงแสดงธรรมที่มีธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาวเป็นคู่เทียบ ผู้ฟังจึงเห็นว่า สิ่งใดควรละ สิ่งใดควรเจริญ เหตุใดสิ่งหนึ่งจึงนำทุกข์มาให้ และเหตุใดอีกสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ การเห็นคู่เทียบช่วยให้ไม่เรียนธรรมเป็นเพียงชื่อ แต่เข้าใจทิศทางของกิเลสและกุศลในชีวิตจริง

---

31. จากการฟังสู่ความรู้ยิ่ง

เมื่อครูแสดงธรรมสูงและประณีตขึ้นตามลำดับ ศิษย์ย่อมรู้ยิ่งธรรมบางอย่างในธรรมนั้นตามที่ทรงสอน คำว่า “รู้ยิ่ง” ชี้ว่าผู้ฟังมิได้หยุดอยู่ที่การเชื่อหรือการจำ แต่รู้ชัดธรรมบางประการตามที่พระศาสดาทรงแสดง ตรงนี้เป็นจุดเชื่อมจากหลักฐานเกี่ยวกับผู้สอน ไปสู่หลักฐานที่เกิดในใจของผู้ปฏิบัติเอง

---

32. ถึงความตกลงใจในธรรม

เมื่อรู้ยิ่งธรรมตามที่ทรงสอน ภิกษุย่อมถึงความตกลงใจในธรรม ความตกลงใจนี้มิใช่การด่วนสรุป แต่เกิดหลังจากตรวจสอบผู้สอน ฟังคำสอนตามลำดับ และรู้ยิ่งธรรมบางประการในธรรมนั้น ความสงสัยจึงคลายลงเพราะมีความรู้รองรับ มิใช่เพราะถูกห้ามตั้งคำถาม

---

33. ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

เมื่อรู้ธรรมด้วยตนเอง ภิกษุย่อมเลื่อมใสในพระศาสดาว่า

1. พระผู้มีพระภาคเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว
3. พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

ความเลื่อมใสทั้ง 3 ประการเชื่อมโยงกัน เพราะความเป็นพระพุทธเจ้าปรากฏผ่านธรรมที่ตรัสดี และความจริงของธรรมนั้นปรากฏผ่านผู้ปฏิบัติดีซึ่งรู้ผลตามคำสอน

---

34. เหตุและหลักฐานของความเลื่อมใส

หากมีผู้ถามว่า ภิกษุมีเหตุและหลักฐานอะไรจึงกล่าวเช่นนั้น ภิกษุควรตอบว่า ตนเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมที่สูงยิ่งขึ้น ประณีตยิ่งขึ้น และมีฝ่ายดำฝ่ายขาวเป็นคู่เทียบ เมื่อภิกษุรู้ยิ่งธรรมบางประการตามที่ทรงสอน จึงถึงความตกลงใจในธรรมและเลื่อมใสในพระศาสดา

---

35. ศรัทธาที่มีเหตุ มิใช่ศรัทธาที่เลื่อนลอย

ศรัทธาในพระสูตรนี้มีลำดับของเหตุรองรับ คือ

1. สังเกตพระจริยาและพระวาจา
2. ตรวจความสม่ำเสมอเป็นเวลานาน
3. ตรวจผลของชื่อเสียงและยศ
4. ตรวจเหตุแห่งการไม่เสพกาม
5. ถามพระตถาคตโดยตรง
6. ฟังธรรมตามลำดับ
7. รู้ยิ่งธรรมบางประการตามที่ทรงแสดง

ศรัทธาจึงเกิดภายหลังการตรวจและได้รับการยืนยันด้วยผลของการปฏิบัติ

---

36. อาการวตีศรัทธา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ศรัทธาที่หยั่งลง มีรากเกิดแล้ว และตั้งมั่นในพระตถาคตด้วยอาการ บท และพยัญชนะเช่นนี้ เรียกว่า “อาการวตีศรัทธา” หมายถึงศรัทธาที่มีเหตุหรือมีหลักฐานจากการเห็น มิใช่ความเชื่อที่เกิดจากความนิยม การบอกต่อ หรือความรู้สึกประทับใจชั่วคราว ศรัทธาประเภทนี้เติบโตจากการพิจารณาและการรู้จริง จึงมีความมั่นคงกว่าความเชื่อที่ยังไม่ผ่านการทดสอบ

---

37. ศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูล

อาการวตีศรัทธามีการเห็นเป็นมูล หมายถึงมีความรู้และประสบการณ์เป็นรากฐาน การเห็นในที่นี้ไม่จำกัดเพียงการมองด้วยตา แต่รวมถึงการเห็นความสอดคล้องของคำสอนกับการปฏิบัติ และการรู้ผลบางประการด้วยตนเอง เมื่อศรัทธาอาศัยการเห็น ย่อมไม่ต้องคอยปกป้องด้วยการปฏิเสธคำถาม เพราะคำถามที่ถูกต้องกลับช่วยให้รากของศรัทธาชัดขึ้น

---

38. ศรัทธาอันมั่นคงไม่ถูกใครชักนำไปได้

ศรัทธาที่ตั้งมั่นเช่นนี้ย่อมแข็งแรง ไม่ถูกสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกชักนำให้เคลื่อนไปได้ ความไม่หวั่นไหวมิได้เกิดจากการปิดใจไม่รับฟัง แต่เกิดจากการตรวจสอบแล้วรู้ผลแล้ว และมีประสบการณ์ตรงรองรับ ผู้ที่รู้สิ่งหนึ่งด้วยตนเองย่อมไม่ถูกคำกล่าวที่ไม่มีหลักฐานทำให้ละทิ้งสิ่งที่ตนรู้ตามความเป็นจริงได้ง่าย

---

39. พระตถาคตทรงรับการตรวจสอบโดยธรรม

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า การตรวจสอบพระตถาคตโดยธรรมย่อมมีได้ด้วยวิธีเช่นนี้ และพระตถาคตย่อมได้รับการตรวจสอบโดยชอบแล้ว

พระองค์มิได้ทรงวางพระฐานะไว้นอกการพิจารณา แต่ทรงเปิดให้ตรวจทั้งความประพฤติ

คำพูด ความต่อเนื่อง แรงจูงใจ และผลของคำสอน ความโปร่งใสนี้เป็นส่วนหนึ่งของความน่าเชื่อถือ มิใช่อุปสรรคต่อศรัทธา

---

40. การตรวจสอบไม่ใช่การจับผิด

การจับผิดเริ่มจากความต้องการให้ผู้อื่นผิด แล้วเลือกมองเฉพาะสิ่งที่สนับสนุนอคติ การตรวจสอบตามพระสูตรเริ่มจากความต้องการรู้ความจริง จึงพิจารณาทั้งสิ่งเศร้าหมอง สิ่งเจือกัน และสิ่งผ่องแผ้ว พร้อมตรวจเวลา สถานการณ์ และผลของคำสอน ผู้ตรวจสอบที่ดีจึงต้องตรวจทั้งผู้ถูกตรวจและอคติของตนเอง

---

41. ไม่ควรสรุปจากภาพลักษณ์เพียงอย่างเดียว

การพูดดี แต่งกายเรียบร้อย วางตนสงบ หรือมีผู้ติดตามมาก ยังไม่เพียงพอสำหรับสรุปว่าผู้หนึ่งรู้ธรรมจริง ต้องพิจารณาว่าความประพฤติดีนั้นต่อเนื่องหรือไม่ เปลี่ยนไปเมื่อได้ลาภยศหรือไม่ เกิดจากการสิ้นกิเลสหรือจากความกลัวและการควบคุมภาพลักษณ์ ภาพภายนอกเป็นข้อมูลส่วนหนึ่ง แต่ต้องตรวจร่วมกับเวลา เหตุจูงใจ และผลที่คำสอนสร้างแก่ผู้ปฏิบัติ

---

42. คำสอนต้องพิสูจน์ได้ในการปฏิบัติ

แม้ผู้สอนจะดูน่าเชื่อถือ ขั้นสุดท้ายของการตรวจมิได้หยุดอยู่ที่บุคลิกของผู้สอน ศิษย์ต้องฟังธรรม นำไปปฏิบัติ และรู้ยิ่งธรรมบางประการตามที่สอน จึงถึงความตกลงใจได้อย่างมั่นคง ถ้าคำสอนมีเพียงถ้อยคำไพเราะแต่ไม่ช่วยให้รู้และละกิเลสตามลำดับ กระบวนการตรวจสอบยังไม่สมบูรณ์

---

43. ขอบเขตของการตรวจสอบจากภายนอก

การสังเกตพฤติกรรมและถ้อยคำช่วยคัดกรองความน่าเชื่อถือ แต่ไม่ทำให้บุคคลรู้จิตของผู้อื่นทั้งหมด เพราะเหตุนี้ พระสูตรจึงไม่หยุดที่การคาดเดาแรงจูงใจ แต่ให้ถามพระตถาคตโดยตรง และตรวจคำตอบด้วยผลจากการปฏิบัติของตน ความรอบคอบอยู่ระหว่าง 2 ด้าน คือไม่เชื่อง่ายจากภาพภายนอก และไม่กล่าวหาเกินสิ่งที่มีหลักฐาน

---

44. การนำหลักวีมังสกะมาตรวจผู้สอน

เมื่อต้องพิจารณาผู้สอนธรรม สามารถใช้คำถามว่า

- การกระทำและคำพูดมีสิ่งเศร้าหมองหรือไม่
- ความดีนั้นยังเจือด้วยผลประโยชน์ส่วนตนหรือไม่
- ความประพฤติสม่ำเสมอมาเป็นเวลานานหรือไม่
- เมื่อได้รับชื่อเสียง ลาภ และอำนาจ พฤติกรรมเปลี่ยนไปหรือไม่

- การงดเว้นเกิดจากการละกิเลสหรือเพียงกลัวผลเสีย
- คำพูดกับการกระทำสอดคล้องกันหรือไม่
- คำสอนมีลำดับและแยกสิ่งที่ควรละกับสิ่งที่ควรเจริญชัดหรือไม่
- เมื่อนำไปปฏิบัติแล้ว กิเลสลดลงและความรู้ตามความเป็นจริงเพิ่มขึ้นหรือไม่

หลักนี้ช่วยให้ความเคารพอยู่ร่วมกับความรอบคอบได้

---

45. แก่นธรรมและสรุป

แก่นสำคัญของวีมังสกสูตรสรุปได้ว่า

1. พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตและทรงสอนวิธีตรวจสอบพระตถาคต
2. ผู้ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่นสามารถตรวจจากสิ่งที่เห็นและได้ยิน
3. ต้องตรวจทั้งธรรมเศร้าหมอง ธรรมที่เจือกัน และธรรมผ่องแผ้ว
4. คุณธรรมต้องมีความสม่ำเสมอระยะยาว มิใช่เกิดชั่วคราว
5. ชื่อเสียงและยศเป็นสถานการณ์สำคัญที่เปิดเผยโทษซึ่งอาจซ่อนอยู่
6. ต้องตรวจเหตุแห่งการงดเว้นว่าเกิดจากความกลัวหรือจากการสิ้นราคะ
7. พระตถาคตทรงสม่ำเสมอทั้งเมื่ออยู่ในหมู่คณะและอยู่ลำพัง
8. พระองค์ไม่ทรงดูหมิ่นผู้ที่ยังมีความแตกต่างด้านการปฏิบัติ
9. ผู้ตรวจสอบควรถามพระตถาคตโดยตรง มิใช่อาศัยการคาดเดาเพียงฝ่ายเดียว
10. พระตถาคตทรงมีธรรมผ่องแผ้วเป็นทางและเป็นโคจร แต่ไม่ทรงยึดธรรมนั้นเป็นตัวตน
11. คำสอนมีลำดับสูงและประณีตขึ้น พร้อมทั้งแสดงฝ่ายดำและฝ่ายขาว
12. ศิษย์ต้องรู้ยิ่งธรรมบางประการตามที่ทรงสอน จึงถึงความตกลงใจ
13. ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์มีการตรวจสอบและความรู้ยิ่งในธรรมรองรับ
14. อาการวตีศรัทธาเป็นศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูล มีราก และตั้งมั่น
15. ศรัทธาที่ผ่านการตรวจสอบแล้วไม่ถูกใครในโลกชักนำให้หวั่นไหวได้ง่าย

โดยสรุป วีมังสกสูตรแสดงว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องเริ่มและจบที่การเชื่อตาม พระพุทธเจ้าทรงเปิดให้ตรวจพระองค์จากการกระทำ คำพูด เวลา ชื่อเสียง และเหตุแห่งความสงบ เมื่อหลักฐานภายนอกสอดคล้องกัน ผู้ศึกษายังต้องเข้าไปฟังธรรมที่สูงและประณีตขึ้นตามลำดับ จนรู้ยิ่งธรรมบางประการในธรรมนั้น

ศรัทธาที่เกิดจากกระบวนการเช่นนี้มิใช่ความเชื่ออันเปราะบาง แต่เป็นศรัทธาที่หยั่งรากในความรู้และการเห็น จึงมั่นคงโดยไม่ต้องกลัวการถามหรือการตรวจสอบ
เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีในพระภาษิต

---

46. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของวีมังสกสูตร
- วีมังสกะหรือผู้ตรวจสอบ
- การตรวจสอบเมื่อไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น
- ธรรมที่พึงรู้ได้ทางตาและหู
- ธรรมเศร้าหมอง ธรรมเจือกัน และธรรมผ่องแผ้ว
- ความสม่ำเสมอของคุณธรรมระยะยาว
- ชื่อเสียง ยศ และอันตรายของอำนาจ
- การงดเว้นเพราะความกลัวกับการไม่เสพเพราะสิ้นราคะ
- ความประพฤติในหมู่คณะและในที่ลับ
- การไม่ดูหมิ่นผู้ที่ยังมีกิเลส
- การถามพระตถาคตโดยตรง
- ธรรมสูงยิ่งและประณีตยิ่งขึ้นตามลำดับ
- ธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว
- การรู้ยิ่งธรรมตามที่ทรงแสดง
- ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย
- อาการวตีศรัทธา
- ศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูล
- ศรัทธาที่มั่นคงและไม่หวั่นไหว
- การตรวจสอบผู้สอนธรรมในปัจจุบัน

---

1. ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเมื่อพลาด ย่อมรีบเปิดเผยความผิดและสำรวมต่อไป
2. แม้ทำกิจของหมู่คณะ ก็ยังใฝ่ใจอย่างแรงกล้าในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา
3. ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิย่อมฟังธรรมอย่างเต็มที่ และได้ความซาบซึ้งในอรรถ ในธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม
4. ญาณทั้ง 7 เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน
5. พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ 7 เป็นผู้ประกอบด้วยโสดาปัตติผล

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 48 : โกสัมพิยสูตร
จากความขัดแย้งสู่ความสามัคคีด้วยสาราณียธรรมและทิฏฐิอันประเสริฐ

โกสัมพิยสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 48 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ณ โฆสิตาราม เหตุเริ่มต้นของพระสูตรคือภิกษุในเมืองโกสัมพีเกิดการทะเลาะ วิวาท และทิ่มแทงกันด้วยถ้อยคำ ไม่สามารถทำความเข้าใจกันหรือยอมรับความเข้าใจของกันและกันได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้ให้เห็นว่า ขณะวิวาทกันนั้น เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมย่อมไม่ปรากฏ

จากนั้นทรงแสดงสาราณียธรรม 6 ประการ อันทำให้ระลึกถึงกัน เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์ ความไม่วิวาท ความสามัคคี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยทรงยกทิฏฐิอันเป็นอริยะและนำออกจากทุกข์ให้เป็นยอด เป็นเครื่องรวบรวม และเป็นเครื่องประสานธรรมทั้ง 6

ช่วงท้ายทรงอธิบายการตรวจสอบทิฏฐิด้วยญาณ 7 ประการ ซึ่งเป็นธรรมของพระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยโสดาปัตติผล พระสูตรจึงมิได้หยุดอยู่ที่การระงับการทะเลาะภายนอก แต่พาไปถึงรากภายใน คือการตรวจเครื่องครอบงำจิต การยอมรับและแก้ไขความผิด ความใฝ่ในการศึกษา และความเห็นที่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์

---

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตเมืองโกสัมพี โฆสิตารามเป็นอารามสำคัญแห่งหนึ่งในเมืองโกสัมพี และเป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้กำลังแตกแยก โดยชี้ให้เห็นทั้งเหตุแห่งการวิวาทและธรรมที่นำไปสู่ความสามัคคี ชื่อ “โกสัมพิยสูตร” จึงหมายถึงพระสูตรที่ทรงแสดงเกี่ยวกับภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

---

2. ภิกษุชาวโกสัมพีเกิดการทะเลาะวิวาท

สมัยนั้น ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีเกิดการบาดหมาง ทะเลาะ และวิวาทกัน ต่างฝ่ายต่างทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก คำว่า “หอกคือปาก” แสดงอำนาจทำร้ายของวาจา แม้ถ้อยคำไม่มีคมเหล็ก แต่สามารถแทงใจ ทำลายความไว้วางใจ และทำให้ผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์แยกออกเป็นฝ่ายได้ ความขัดแย้งจึงมิใช่เพียงการมีความเห็นต่าง แต่เป็นสภาพที่ความเห็นต่างถูกกิเลสครอบงำจนแสดงออกเป็นการทำร้ายกัน

---

3. ต่างฝ่ายไม่อาจทำความเข้าใจกัน

ภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน และไม่ยอมเข้าสู่ความเข้าใจของกันและกัน ทั้งไม่อาจทำให้อีกฝ่ายยอมรับเหตุผล และไม่ยอมรับการชี้แจงของอีกฝ่าย เมื่อแต่ละฝ่ายต้องการเพียงรักษาความเห็นของตน การฟังย่อมกลายเป็นการรอจับผิด มิใช่การเปิดใจเพื่อเข้าใจ ความขัดแย้งจึงหมุนซ้ำและรุนแรงขึ้น

---

4. ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลเหตุการณ์

ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายอภิวาท แล้วกราบทูลว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีกำลังบาดหมาง ทะเลาะ วิวาท และทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก

ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจทำความเข้าใจกัน ไม่ยอมรับความเข้าใจ ไม่อาจทำให้อีกฝ่ายยอมรับ และไม่ยอมรับคำชี้แจงของกันและกัน การกราบทูลนี้ทำให้ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ได้รับการนำเข้าสู่กระบวนการแก้ไขโดยธรรม

---

5. พระพุทธเจ้าทรงเรียกภิกษุผู้วิวาทมาเฝ้า

พระพุทธเจ้าทรงใช้ภิกษุรูปหนึ่งไปแจ้งแก่ภิกษุผู้กำลังวิวาทว่า พระศาสดารับสั่งให้เข้าเฝ้า ภิกษุเหล่านั้นจึงไปเฝ้า ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระพุทธองค์ตรัสถามว่า เรื่องที่พวกเธอบาดหมาง ทะเลาะ วิวาท และทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปากนั้นเป็นความจริงหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลยอมรับว่าเป็นความจริง

---

6. ขณะวิวาท เมตตากายกรรมมีอยู่หรือไม่

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ในเวลาที่ภิกษุเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกัน เมตตากายกรรมต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลังยังตั้งอยู่หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่มี เมื่อจิตถูกความโกรธและความยึดฝ่ายครอบงำ การกระทำทางกายย่อมไม่ตั้งอยู่บนความปรารถนาดี แม้ยังไม่ถึงขั้นทำร้ายร่างกาย ท่าที การหลีกเลี่ยง และการปฏิบัติต่อกันก็อาจแสดงความเป็นปฏิปักษ์ได้

---

7. เมตตาวจีกรรมและเมตตามโนกรรมย่อมหายไป

พระองค์ตรัสถามต่อถึงเมตตาวจีกรรมและเมตตามโนกรรมต่อเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าไม่มีเช่นกัน ในขณะวิวาท เมตตาย่อมไม่ปรากฏครบทั้ง 3 ทาง คือ

1. การกระทำทางกายไม่ประกอบด้วยเมตตา
2. การกล่าวทางวาจาไม่ประกอบด้วยเมตตา
3. ความคิดในใจไม่ประกอบด้วยเมตตา

เมื่อใจไม่หวังดี วาจาย่อมทิ่มแทง และการกระทำย่อมไม่เกื้อกูลกัน

---

8. ทรงตำหนิความวิวาทอันไม่มีประโยชน์

พระพุทธเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นว่า “โมฆบุรุษ” แล้วตรัสถามว่า พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร จึงพากันทะเลาะ วิวาท ทิ่มแทงกันด้วยถ้อยคำ และไม่ยอมทำความเข้าใจกัน

พระองค์ตรัสว่า การกระทำเช่นนั้นจักเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และเพื่อความทุกข์แก่ภิกษุเหล่านั้นตลอดกาลนาน คำตำหนินี้ชี้ว่า ความรู้หรือความเห็นที่ทำให้เมตตาหายไปและทำลายหมู่คณะ ย่อมยังมิใช่ความรู้ที่นำออกจากทุกข์

---

9. ความขัดแย้งภายนอกมีรากอยู่ในจิต

การทะเลาะปรากฏทางวาจา แต่เริ่มจากจิตที่ถูกความยึด ความโกรธ และความสำคัญตนครอบงำ เมื่อบุคคลต้องการให้อีกฝ่ายแพ้มากกว่าต้องการให้ความจริงปรากฏ เหตุผลย่อมกลายเป็นอาวุธ เมตตากลายเป็นสิ่งที่ถูกละไว้ และผู้ร่วมทางกลายเป็นคู่ต่อสู้

เพราะเหตุนี้ การแก้ความแตกแยกจึงต้องฟื้นทั้งความประพฤติ ความเอื้อเฟื้อ ศีล และความเห็นที่ถูกต้อง มิใช่เพียงสั่งให้หยุดพูด

---

10. สาราณียธรรม 6 ประการ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสาราณียธรรม 6 ประการ ได้แก่

1. ตั้งเมตตากายกรรมต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
2. ตั้งเมตตาวจีกรรมต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
3. ตั้งเมตตามโนกรรมต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
4. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยธรรมแก่เพื่อนพรหมจารีผู้มีศีล
5. มีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
6. มีทิฏฐิอันเป็นอริยะและนำออกจากทุกข์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ธรรมทั้ง 6 นี้มิใช่ข้อปฏิบัติที่แยกขาดจากกัน แต่ร่วมกันสร้างความไว้วางใจ ความเคารพ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

---

11. ผลของสาราณียธรรม

สาราณียธรรมแต่ละประการเป็นไปเพื่อผล 6 อย่าง คือ

1. ทำให้ระลึกถึงกัน
2. ทำให้เป็นที่รักกัน
3. ทำให้เคารพกัน
4. เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน

5. เป็นไปเพื่อความไม่วิวาท

6. เป็นไปเพื่อความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความสามัคคีตามพระสูตรจึงมิใช่เพียงการไม่ส่งเสียงขัดแย้ง แต่เกิดจากเหตุที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยเมตตา การแบ่งปัน มาตรฐานความประพฤติ และทิศทางแห่งความเห็นร่วมกัน

---

12. เมตตากายกรรม

สาราณียธรรมประการแรก คือภิกษุตั้งเมตตากายกรรมไว้ในเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตากายกรรมหมายถึงการกระทำทางกายที่มีความปรารถนาดีเป็นฐาน เช่น ช่วยเหลือ ดูแล ไม่เบียดเบียน และไม่ใช้กำลังหรืออำนาจกดผู้อื่น การปฏิบัติต่อหน้าและลับหลังให้สอดคล้องกันทำให้ความไว้วางใจไม่ขึ้นอยู่กับการแสดงภาพเฉพาะเมื่อมีผู้เห็น

---

13. เมตตาวจีกรรม

สาราณียธรรมประการที่ 2 คือภิกษุตั้งเมตตาวจีกรรมไว้ในเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตาวจีกรรมมิได้หมายถึงการพูดอ่อนหวานโดยหลีกเลี่ยงความจริง แต่หมายถึงการกล่าวสิ่งจริงและเป็นประโยชน์ด้วยเจตนาเกื้อกูล แม้จำเป็นต้องตักเตือน ก็ไม่ใช้ถ้อยคำเพื่อระบายโทสะ ลดคุณค่าของอีกฝ่าย หรือชักให้ผู้อื่นเกลียดชังกัน

---

14. เมตตามโนกรรม

สาราณียธรรมประการที่ 3 คือภิกษุตั้งเมตตามโนกรรมไว้ในเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตาที่ใจเป็นฐานของกายและวาจา หากใจยังปรารถนาให้อีกฝ่ายเสื่อมเสีย แม้ถ้อยคำจะสุภาพความสัมพันธ์ก็ยังไม่มั่นคง เมตตามโนกรรมจึงเป็นการรักษาความหวังดี ไม่ยินดีในความพินาศของผู้อื่น และไม่เลี้ยงความพยาบาทไว้ภายใน

---

15. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยธรรม

สาราณียธรรมประการที่ 4 คือภิกษุแบ่งปันลาภอันชอบธรรมและได้มาโดยธรรมแก่เพื่อนพรหมจารีผู้มีศีล ไม่บริโภคโดยแบ่งแยกไว้เฉพาะตน แม้เป็นเพียงอาหารที่ได้มาในบาตร ก็พึงแบ่งปันและใช้ร่วมกัน ความหวงแหนปัจจัยทำให้เกิดความเปรียบเทียบและความระแวง ส่วนการแบ่งปันแสดงว่า บุคคลเห็นความสำคัญของหมู่คณะมากกว่าความสะดวกส่วนตน

---

16. ศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ และไม่ด่างพร้อย

สาราณียธรรมประการที่ 5 คือภิกษุมีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง พระสูตรกล่าวถึงศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดถือ และเป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่อสมาชิกยึดมาตรฐานความประพฤติร่วมกัน ย่อมไว้วางใจกันได้ เพราะไม่มีฝ่ายหนึ่งเรียกร้องให้ผู้อื่นรักษาหลักที่ตนเองไม่ยอมรักษา

---

17. ทิฏฐิอันเป็นอริยะและนำออกจากทุกข์

สาราณียธรรมประการที่ 6 คือภิกษุมีทิฏฐิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทิฏฐินั้นเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก และนำผู้ปฏิบัติตามไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ความเห็นร่วมในที่นี้มิใช่การบังคับให้ทุกคนคิดเหมือนกันในเรื่องทั่วไป แต่เป็นความเห็นที่ตรงต่อความจริงและมีจุดหมายเดียวกัน คือการปฏิบัติเพื่อละเหตุแห่งทุกข์

---

18. ต่อหน้าและลับหลังต้องเป็นมาตรฐานเดียวกัน

พระสูตรย้ำคำว่า “ทั้งต่อหน้าและลับหลัง” ในเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ศีล และทิฏฐิ หากต่อหน้าสามัคคีแต่ลับหลังกล่าวร้าย หากต่อหน้ารักษาศีลแต่ลับหลังละเมิด หรือแสดงว่ามีความเห็นร่วมเพียงเพื่อหลีกเลี่ยงแรงกดดัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันย่อมเป็นเพียงภาพภายนอก ความสม่ำเสมอทั้งในที่เปิดเผยและที่ลับจึงเป็นฐานของความไว้วางใจอย่างแท้จริง

---

19. ธรรมทั้ง 6 ประสานชีวิตหมู่คณะ

สาราณียธรรม 6 ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญของการอยู่ร่วมกัน ได้แก่

- กาย วาจา และใจที่ประกอบด้วยเมตตา
- การใช้ปัจจัยด้วยการแบ่งปัน
- ความประพฤติที่มีศีลเป็นมาตรฐานร่วม
- ความเห็นที่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์เป็นทิศทางร่วม

หากมีเพียงความรู้สึกดีแต่ไม่มีศีล ความไว้วางใจย่อมไม่มั่นคง หากมีศีลแต่หวงแหนและพูดทำร้ายกัน ความสัมพันธ์ย่อมแตกร้าว และหากมีทุกอย่างแต่ขาดทิฏฐิที่นำออกจากทุกข์ หมู่คณะอาจสามัคคีกันโดยไม่ไปถึงจุดหมายของพรหมจรรย์

---

20. ทิฏฐิอันเป็นอริยะเป็นยอดของสาราณียธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในสาราณียธรรม 6 ประการ ทิฏฐิอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก และนำผู้ปฏิบัติตามไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นธรรมสูงสุด เป็นเครื่องรวบรวม และเป็นเครื่องประสานธรรมทั้งหมด ทิฏฐิที่ถูกต้องกำหนดทิศทางของเมตตา การแบ่งปัน และศีล มิให้กลายเป็นเพียงระเบียบ

เพื่อรักษาความสงบชั่วคราว เมื่อเห็นตรงกันว่ากิเลสเป็นเหตุแห่งทุกข์ การชนะกันย่อมมีความสำคัญน้อยกว่าการชนะกิเลสที่ทำให้ทะเลาะกัน

---

21. อุปมายอดเรือน

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบทิฏฐิอันเป็นอริยะกับยอดของเรือนยอด ยอดเรือนเป็นส่วนสูงสุด เป็นเครื่องรวบรวมและยึดส่วนต่าง ๆ ของเรือนให้สัมพันธ์กัน ฉันใด ทิฏฐิอันเป็นอริยะก็เป็นยอด เป็นเครื่องรวบรวม และเป็นเครื่องประสานสาราณียธรรมทั้ง 6 ฉันนั้น อุปมานี้มิได้ลดความสำคัญของธรรมอีก 5 ประการ แต่แสดงว่า ธรรมเหล่านั้นต้องมีทิศทางร่วมจึงประสานกันเป็นระบบเดียว

---

22. ความสามัคคีต้องมีทิศทางที่ถูกต้อง

คนจำนวนหนึ่งอาจร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้นเพื่อผลประโยชน์หรือเพื่อทำสิ่งที่เบียดเบียนผู้อื่นได้ ความร่วมมือเช่นนั้นจึงยังไม่ใช่ความสามัคคีตามธรรม

โกสัมพิยสูตรวางทิฏฐิที่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์ไว้เป็นยอด เพื่อให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ใต้ปัญญาและความรับผิดชอบต่อธรรม

จุดหมายจึงมิใช่ให้ทุกคนยอมกันโดยไม่พิจารณา แต่ให้ละกิเลส ฟังเหตุผล ยอมรับความผิด และกลับสู่ทางที่นำออกจากทุกข์ร่วมกัน

---

23. ทิฏฐิอันเป็นอริยะตรวจสอบได้อย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ทิฏฐิอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก และนำผู้ปฏิบัติตามไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นอย่างไรพระองค์มิได้ทรงให้ถือว่าทิฏฐิถูกต้องเพียงเพราะบุคคลประกาศความเชื่อเหมือนกัน แต่ทรงแสดงวิธีตรวจด้วยผลที่เกิดในจิต ความประพฤติ การศึกษา และการรับฟังธรรม การตรวจนี้ปรากฏเป็นญาณ 7 ประการของพระอริยสาวก

---

24. เข้าไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง

ภิกษุไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง แล้วพิจารณาตนว่า ยังมีเครื่องครอบงำใดภายในซึ่งยังละไม่ได้หรือไม่ ถ้าจิตถูกเครื่องครอบงำนั้นครอบงำ บุคคลย่อมไม่อาจรู้และเห็นตามความเป็นจริง การอยู่ในที่สงัดช่วยให้ตรวจจิตโดยไม่ถูกเสียงของการโต้เถียงและแรงสนับสนุนจากฝ่ายของตนกลบสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายใน

---

25. กามราคะครอบงำการรู้เห็น

หากภิกษุถูกกามราคะครอบงำ จิตย่อมเป็นจิตที่ถูกครอบงำ เมื่อความอยากได้สิ่งที่ตนพอใจมีกำลัง การพิจารณาย่อมเอนเข้าหาผลที่ตนต้องการ บุคคลอาจเรียกสิ่งที่สนับสนุนตนว่าถูก และเรียกสิ่ง

ที่ขัดประโยชน์ของตนว่าผิด การรู้ตามความเป็นจริงจึงต้องอาศัยจิตที่ไม่ถูกความกำหนัดยึดพื้นที่การพิจารณา

---

26. พยาบาททำให้จิตไม่เห็นตามจริง

หากภิกษุถูกพยาบาทครอบงำ จิตย่อมเป็นจิตที่ถูกครอบงำ ความพยาบาททำให้บุคคลมองอีกฝ่ายผ่านความไม่พอใจ จดจำเฉพาะความผิด ลดคุณค่าของข้อดี และตีความการกระทำทุกอย่างไปในทางร้าย แม้ข้อโต้แย้งจะดูเป็นเหตุเป็นผล แต่หากพยาบาทเป็นผู้กำหนดทิศทาง จิตก็ยังไม่พร้อมรู้และเห็นตามความเป็นจริง

---

27. ถีนมิทธะปิดกำลังแห่งการพิจารณา

หากภิกษุถูกถีนมิทธะ คือความหดหู่และเซื่องซึมครอบงำ จิตย่อมเป็นจิตที่ถูกครอบงำ จิตที่ไม่ตื่นตัวไม่สามารถพิจารณาเหตุ ผล และสภาพที่เกิดขึ้นได้ชัด แม้ไม่มีความโกรธหรือความอยากอย่างรุนแรง ก็อาจปล่อยความผิดพลาดให้ดำเนินต่อไปเพราะขาดกำลังตรวจสอบ ความตื่นรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของการคลี่คลายความขัดแย้ง

---

28. อุทธัจจกุกกุจจะทำให้จิตกระสับกระส่าย

หากภิกษุถูกอุทธัจจกุกกุจจะ คือความฟุ้งซ่านและรำคาญใจครอบงำ จิตย่อมไม่ตั้งมั่นพอที่จะเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามจริง จิตอาจย้อนคิดถึงคำพูดเดิม คาดการณ์การตอบโต้ หรือกระโดดจากเรื่องหนึ่งไปอีกเรื่องหนึ่ง จนไม่สามารถอยู่กับข้อเท็จจริงที่กำลังพิจารณา ความสงบตั้งมั่นจึงมิใช่การหลีกหนีปัญหา แต่ทำให้จิตมีฐานสำหรับเห็นปัญหาโดยไม่ถูกความกระสับกระส่ายพาไป

---

29. วิจิกิจฉาทำให้จิตไม่ลงสู่การรู้

หากภิกษุถูกวิจิกิจฉา คือความลังเลสงสัยครอบงำ จิตย่อมเป็นจิตที่ถูกครอบงำ ความสงสัยที่นำไปสู่การค้นคว้ายังมีประโยชน์ แต่ความลังเลที่ไม่ยอมพิจารณาให้ถึงข้อยุติทำให้จิตวนอยู่กับความไม่แน่ใจ และไม่ลงมือปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ธรรม การละวิจิกิจฉาจึงมิใช่การห้ามถาม แต่เป็นการข้ามพ้นความลังเลด้วยความรู้และการเห็น

---

30. ความคิดหมกมุ่นในโลกนี้และโลกหน้า

หากภิกษุหมกมุ่นอยู่กับความคิดเรื่องโลกนี้ จิตย่อมถูกครอบงำ หากหมกมุ่นอยู่กับความคิดเรื่องโลกหน้า จิตก็ย่อมถูกครอบงำเช่นกัน ปัญหามิใช่เพียงหัวข้อที่คิด แต่อยู่ที่จิตถูกความคิดนั้นยึดครองจนไม่สามารถรู้และเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง แม้เรื่องที่ดูสูงหรือเกี่ยวกับอนาคต หากกลายเป็นความฟุ้งคิดไม่รู้จบ ก็อาจขวางการรู้ธรรมในปัจจุบันได้

---

31. การวิวาทและทิ่มแทงกันด้วยวาจาเป็นเครื่องครอบงำ

พระพุทธเจ้าทรงรวมการบาดหมาง ทะเลาะ วิวาท และทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปากไว้ในสิ่งที่แสดงว่าจิตกำลังถูกครอบงำ ข้อนี้เชื่อมเหตุการณ์ต้นพระสูตรเข้ากับการตรวจทิฏฐิในตอนท้ายโดยตรง ผู้ที่กำลังวิวาทด้วยกิเลสไม่ควรด่วนถือว่า ตนเห็นถูกเพียงเพราะมีเหตุผลสนับสนุนฝ่ายตน

ก่อนตัดสินอีกฝ่าย บุคคลต้องตรวจว่า ในขณะนั้นจิตของตนกำลังถูกความกำหนัด พยาบาท ความหดหู่ ความฟุ้งซ่าน ความสงสัย ความหมกมุ่น หรือความต้องการเอาชนะครอบงำอยู่หรือไม่

---

32. จิตที่ตั้งไว้ดีเพื่อรู้แจ้งสัจจะ

เมื่อพิจารณาแล้ว พระอริยสาวกรู้ว่า ไม่มีเครื่องครอบงำภายในที่ยังละไม่ได้ ซึ่งจะทำให้จิตไม่รู้และไม่เห็นตามความเป็นจริง เขารู้ว่า จิตของตนตั้งไว้ดีแล้วเพื่อรู้แจ้งสัจจะทั้งหลาย ความพร้อมของจิตจึงมิได้วัดเพียงความสามารถในการโต้แย้ง แต่ดูว่าจิตเป็นอิสระจากสิ่งที่บิดเบือนการรู้เห็นหรือไม่

---

33. ญาณประการที่ 1 : รู้ว่าจิตไม่ถูกเครื่องครอบงำ

ความรู้ว่า ไม่มีเครื่องครอบงำภายในที่ยังละไม่ได้อันจะขัดขวางการรู้เห็นตามจริง และจิตตั้งไว้ดีเพื่อรู้แจ้งสัจจะ เป็นญาณประการที่ 1 พระสูตรเรียกญาณนี้ว่าเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

คำว่าไม่ทั่วไปแก่ปุถุชนชี้ว่า ญาณทั้ง 7 ในบริบทนี้มิใช่เพียงรายการสำหรับประเมินตนตามความพอใจ แต่สัมพันธ์กับความสมบูรณ์แห่งทิฏฐิของพระอริยสาวก

---

34. ญาณประการที่ 2 : ทิฏฐินำมาซึ่งความสงบและความดับเย็น

พระอริยสาวกพิจารณาว่า เมื่อเสพ เจริญ และทำทิฏฐินี้ให้มาก ตนได้ความสงบเฉพาะตนและได้ความดับเย็นเฉพาะตนหรือไม่ เมื่อรู้ว่า ทิฏฐินี้นำมาซึ่งความสงบและความดับเย็นได้จริง ความรู้นั้นเป็นญาณประการที่ 2 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน ทิฏฐิที่ถูกต้องจึงต้องให้ผลในทางลดการเร่าร้อน มิใช่เพิ่มความถือตัว ความแข็งกระด้าง หรือความต้องการชนะผู้อื่น

---

35. ญาณประการที่ 3 : ทิฏฐิเช่นนี้ไม่มีภายนอกธรรมวินัยนี้

พระอริยสาวกพิจารณาว่า มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกธรรมวินัยนี้ผู้ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นเดียวกับตนหรือไม่ เขารู้ว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกธรรมวินัยนี้ผู้ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น ความรู้นี้เป็นญาณประการที่ 3 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

ข้อความนี้กล่าวถึงทิฏฐิอันนำออกจากทุกข์ซึ่งได้รับการรู้แจ้ง มิใช่เหตุให้บุคคลใช้ชื่อสังกัดสร้างความถือตนหรือดูหมิ่นผู้อื่น

---

36. ญาณประการที่ 4 : ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิรีบเปิดเผยความผิด

พระอริยสาวกพิจารณาว่า ตนมีธรรมดาเช่นเดียวกับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิหรือไม่ ธรรมดาประการหนึ่งของผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ แม้อาจต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีทางออกจากอาบัตินั้น ก็รีบแสดง เปิดเผย และทำให้ชัดต่อพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ ครั้นเปิดเผยแล้ว ย่อมสำรวมระวังต่อไป การเห็นว่าตนมีธรรมดาเช่นนี้เป็นญาณประการที่ 4 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

---

37. อุปมาเด็กอ่อนสัมผัสถ่านไฟ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิไว้กับเด็กอ่อนที่นอนหงาย เมื่อมือหรือเท้าสัมผัสถ่านไฟ ย่อมรีบชักกลับทันที ฉันใด ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแม้พลาดต้องอาบัติที่มีทางออก ก็ไม่ปกปิด ไม่หาเหตุเข้าข้างตน และไม่ปล่อยความผิดไว้ให้เนิ่นนาน แต่รีบเปิดเผยและตั้งความสำรวมต่อไป ฉันนั้น เครื่องหมายสำคัญจึงมิใช่การอ้างว่าตนไม่เคยผิด แต่คือความรวดเร็วและตรงไปตรงมาในการแก้ไขเมื่อรู้ว่าผิด

---

38. การยอมรับผิดเป็นกำลัง มิใช่ความพ่ายแพ้

จิตที่ยึดตนย่อมเห็นการยอมรับผิดเป็นการเสียหน้า จึงพยายามปกป้องภาพของตนแม้ต้องบิดเบือนข้อเท็จจริง แต่ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นความผิดเป็นสิ่งที่ควรละ มิใช่เป็นตัวตนที่ต้องป้องกัน การเปิดเผยความผิดจึงเป็นการปกป้องธรรมและการฝึกของตน ในชุมชน การยอมรับและแก้ไขความผิดอย่างรวดเร็วช่วยหยุดวงจรของการกล่าวหา การปกปิด และการตอบโต้

---

39. ญาณประการที่ 5 : ทำกิจส่วนรวมโดยไม่ละการศึกษาชั้นสูง

ธรรมดาอีกประการหนึ่งของผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ แม้ขวนขวายในกิจน้อยใหญ่ของเพื่อนพรหมจารี ก็ยังมีความใฝ่ใจอย่างแรงกล้าในอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เขาไม่ใช้กิจส่วนรวมเป็นเหตุละเลยการฝึกตน และไม่ใช้การฝึกส่วนตนเป็นเหตุทอดทิ้งหน้าที่ต่อหมู่คณะ การรู้ว่าตนมีธรรมดาเช่นนี้เป็นญาณประการที่ 5 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

---

40. อุปมาแม่โคเล็มหญ้าและดูแลลูกอ่อน

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิกับแม่โคที่มีลูกอ่อน แม่โคเล็มหญ้าไปพร้อมกับเหลียวดูแลลูกของตนไปด้วย ฉันใด พระอริยสาวกทำกิจน้อยใหญ่ของเพื่อนพรหมจารี แต่ในขณะเดียวกันก็มีความใฝ่ใจอย่างแรงกล้าในการฝึกอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา ฉันนั้น อุปมานี้แสดงความสมดุลระหว่างการรับผิดชอบส่วนรวมกับการไม่ละทิ้งจุดหมายของการฝึกภายใน

---

41. อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา

การศึกษาชั้นสูง 3 ประการ คือ

1. อธิศีลสิกขา การฝึกศีลยิ่ง
2. อธิจิตตสิกขา การฝึกจิตยิ่ง
3. อธิปัญญาสิกขา การฝึกปัญญายิ่ง

ศีลทำให้ความประพฤติไม่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน จิตที่ได้รับการฝึกย่อมตั้งมั่นและไม่ถูกอารมณ์ครอบงำง่าย ปัญญาย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริงและนำไปสู่การละเหตุแห่งทุกข์
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิจึงไม่หยุดอยู่เพียงการทำงานเพื่อส่วนรวม แต่รักษาทิศทางของชีวิตไว้ที่การศึกษาเพื่อความพ้นทุกข์

---

42. ญาณประการที่ 6 : ตั้งใจฟังธรรมอย่างเต็มที่

กำลังประการหนึ่งของผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ เมื่อมีการแสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศ เขาย่อมฟังโดยทำให้เป็นเรื่องสำคัญ ใส่ใจอย่างเต็มที่ ประมวลจิตทั้งหมดมา และเงี่ยโสตลงฟังธรรม

การฟังเช่นนี้มิใช่ฟังเพื่อหาคำโต้แย้งหรือเลือกเฉพาะสิ่งที่สนับสนุนความเห็นเดิม แต่เป็นการให้โอกาสธรรมเข้าสู่การพิจารณาอย่างครบถ้วน การรู้ว่าตนมีกำลังเช่นนี้เป็นญาณประการที่ 6 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

---

43. ญาณประการที่ 7 : ได้ความรู้สึกซาบซึ้งในอรรถและธรรม

กำลังอีกประการหนึ่งของผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ เมื่อมีการแสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศ เขาย่อมได้ความซาบซึ้งในอรรถ ได้ความซาบซึ้งในธรรม และได้ความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม

ธรรมมิได้ผ่านเข้ามาเป็นเพียงข้อมูล แต่สัมผัสความเข้าใจและทำให้จิตเบิกบานในสิ่งที่ถูกต้อง การรู้ว่าตนมีกำลังเช่นนี้เป็นญาณประการที่ 7 ซึ่งเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน

---

44. ญาณทั้ง 7 ตรวจทั้งจิต ความประพฤติ และกำลังแห่งธรรม

ญาณทั้ง 7 สามารถเห็นเป็น 3 กลุ่มได้ คือ

1. ตรวจผลในจิต ได้แก่ จิตไม่ถูกเครื่องครอบงำ และทิฏฐินำมาซึ่งความสงบและความดับเย็น
2. ตรวจความมั่นคงของทิฏฐิและความประพฤติ ได้แก่ รู้ลักษณะเฉพาะของทิฏฐิ รีบแก้ไขความผิด และใฝ่ในการศึกษาชั้นสูงแม้มีภารกิจส่วนรวม

3. ตรวจกำลังในการรับธรรม ได้แก่ ฟังธรรมอย่างเต็มที่ และได้ความซาบซึ้งในอรรถ ในธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม

การตรวจจึงไม่อาศัยความรู้สึกอย่างเดียว แต่ดูความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในชีวิตและจิตใจอย่างสัมพันธ์กัน

---

45. ญาณ 7 ประการสัมพันธ์กับโสดาปัตติผล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ 7 อย่างนี้ ย่อมมีธรรมดาอันตรวจสอบดีแล้วเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ 7 อย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยโสดาปัตติผล

ดังนั้น ญาณทั้ง 7 ในพระสูตรมิใช่เพียงคุณสมบัติทั่วไปของผู้ชอบคิดอย่างมีเหตุผล แต่เป็นการตรวจความสมบูรณ์แห่งทิฏฐิและผลที่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกผู้ถึงกระแสแห่งธรรม

---

46. การนำโกสัมพิยสูตรมาตรวจชุมชน

เมื่อชุมชนเกิดความขัดแย้ง สามารถใช้หลักจากพระสูตรตรวจได้ว่า

- กาย วาจา และใจยังมีเมตตาต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลังหรือไม่
- สมาชิกแบ่งปันสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรมหรือหวงไว้เฉพาะฝ่ายตน
- ทุกฝ่ายยอมอยู่ใต้ศีลและกติกาที่ถูกต้องอย่างเสมอกันหรือไม่
- ความเห็นที่ยึดถือกำลังนำไปสู่การลดกิเลสและความสิ้นทุกข์ หรือเพิ่มความถือตัวและการแบ่งฝ่าย
- เมื่อผิดแล้วสามารถเปิดเผย แก้ไข และสำรวมต่อไปหรือไม่
- ระหว่างทำหน้าที่ส่วนรวม ยังรักษาการฝึกศีล จิต และปัญญาหรือไม่
- ฟังธรรมและฟังกันด้วยความตั้งใจเข้าใจ หรือฟังเพียงเพื่อโต้กลับ

คำถามเหล่านี้ช่วยพาความสนใจจากการหาว่าใครแพ้ใครชนะ กลับมาสู่การตรวจเหตุที่ทำให้ความสามัคคีเกิดขึ้นได้จริง

---

47. แก่นธรรมและสรุป

แก่นสำคัญของโกสัมพิยสูตรสรุปได้ว่า

1. การวิวาทที่เต็มด้วยถ้อยคำทิ่มแทงแสดงว่าเมตตาทางกาย วาจา และใจไม่ตั้งอยู่
2. ผู้ไม่ยอมทำความเข้าใจและไม่ยอมรับคำชี้แจงของกันและกัน ย่อมสร้างสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และความทุกข์แก่ตนตลอดกาลนาน
3. สาราณียธรรม 6 ทำให้ระลึกถึงกัน เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ สงเคราะห์กัน ไม่วิวาท สามัคคี และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

4. เมตตาต้องปรากฏทั้งทางกาย วาจา และใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
5. ลาภอันได้มาโดยธรรมพึงแบ่งปันแก่เพื่อนพรหมจารีผู้มีศีล
6. สมาชิกพึงมีศีลอันบริสุทธิ์และมีมาตรฐานความประพฤติเสมอกัน
7. ทิฏฐิอันเป็นอริยะและนำไปสู่ความสิ้นทุกข์เป็นยอดและเครื่องประสานสาราณียธรรมทั้งหมด
8. ผู้ตรวจทิฏฐิต้องพิจารณาว่า ยังมีเครื่องครอบงำภายในที่ละไม่ได้จนขัดขวางการรู้เห็นตามจริงหรือไม่
9. การวิวาทและทิ่มแทงกันด้วยวาจาเป็นอาการหนึ่งของจิตที่ถูกครอบงำ
10. ทิฏฐิที่ถูกต้องย่อมนำมาซึ่งความสงบและความดับเย็นเฉพาะตน
11. ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเมื่อพลาด ย่อมรีบเปิดเผยความผิดและสำรวมต่อไป
12. แม้ทำกิจของหมู่คณะ ก็ยังใฝ่ใจอย่างแรงกล้าในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา
13. ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิย่อมฟังธรรมอย่างเต็มที่ และได้ความซาบซึ้งในอรรถ ในธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม
14. ญาณทั้ง 7 เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ และไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน
15. พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ 7 เป็นผู้ประกอบด้วยโสดาปัตติผล

โกสัมพิยสูตรเริ่มจากความแตกแยกที่มองเห็นได้ คือการทะเลาะและใช้วาจาทิ่มแทงกัน แล้วทรงชี้ย้อนเข้าไปยังสภาพจิตที่ปราศจากเมตตา จากนั้นทรงวางสาราณียธรรม 6 เพื่อฟื้นความสัมพันธ์ การแบ่งปัน ศีล และความเห็นที่ถูกต้อง

แต่พระสูตรมิได้ให้ความสามัคคีเป็นจุดหมายสูงสุดในตัวเอง ทรงวางทิฏฐิอันนำออกจากทุกข์ไว้เป็นยอดของธรรมทั้งหมด และทรงแสดงญาณ 7 ประการเพื่อยืนยันว่า ทิฏฐินั้นต้องปรากฏผลทั้งในจิตที่ไม่ถูกกิเลสครอบงำ ความพร้อมยอมรับและแก้ไขความผิด ความใฝ่ในการศึกษา และกำลังในการฟังธรรม

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามพระสูตรจึงเกิดจากบุคคลที่มิได้เพียงหันหน้าเข้าหากัน แต่พร้อมหันเข้าสู่ธรรมร่วมกัน เมื่อธรรมเป็นใหญ่ การยอมรับผิดไม่ใช่ความพ่ายแพ้ การฟังไม่ใช่การเสียเปรียบ และความสามัคคีไม่ใช่การปิดบังปัญหา แต่เป็นการร่วมกันละเหตุแห่งทุกข์
เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีในพระภาษิต

---

48. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของโกสัมพิยสูตร
- เหตุแห่งความขัดแย้งของภิกษุชาวโกสัมพี
- หอกคือปากและโทษของวาจาทิ่มแทง
- เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม

- สาราณียธรรม 6
- การแบ่งปันลาภที่ได้มาโดยธรรม
- ศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง และไม่พร้อย
- ทิฏฐิอันเป็นอริยะและนำออกจากทุกข์
- อุปมายอดเรือน
- เครื่องครอบงำที่ขัดขวางการรู้เห็นตามจริง
- นิวรณ์ 5 กับการตรวจจิต
- ความคิดหมกมุ่นในโลกนี้และโลกหน้า
- การวิวาทในฐานะเครื่องครอบงำจิต
- ญาณ 7 ประการของพระอริยสาวก
- อุปมาเด็กอ่อนสัมผัสถ่านไฟ
- การเปิดเผยความผิดและการสำรวมต่อไป
- อุปมาแม่โคมีลูกอ่อน
- อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา
- การฟังธรรมอย่างเต็มที่
- ความซาบซึ้งในอรรถและธรรม
- โสดาปัตติผล
- การนำสาราณียธรรมมาใช้ในชุมชน

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 49 : พรหมนิมันตนิกสูตร
ความหลงว่าโลกเที่ยง อำนาจของมาร และความรู้ที่ไม่ยึดมั่นในภพ

พรหมนิมันตนิกสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 49 - ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงเล่าเหตุการณ์ครั้งหนึ่งเมื่อประทับอยู่ ณ สุภควัน โคนต้นสาละใหญ่ เขตเมืองอุกกัฏฐา เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นเมื่อพกพรหมมีความเห็นผิดว่า พรหมโลกที่ตนอาศัยอยู่นั้นเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย และไม่มีทางออกที่สูงกว่านั้น

พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของพกพรหม จึงเสด็จไปยังพรหมโลกและทรงแสดงข้อจำกัดของความรู้และอำนาจในภพนั้น

มารผู้มีบาปเข้าครอบงำพรหมปาริสัชชะแล้วกล่าวข่มขู่พระพุทธองค์ถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกพยายามให้ทรงยอมรับอำนาจและคำสอนของพกพรหม ครั้งที่ 2 พยายามมิให้ทรงแสดงธรรมแก่สาวก เพราะเกรงว่าผู้ฟังธรรมจะก้าวพ้นอำนาจของมาร

พระสูตรนี้จึงเปิดเผยความหลงสำคัญ 3 ชั้น คือ ความหลงว่าสิ่งไม่เที่ยงเป็นของเที่ยง ความหลงว่าอำนาจในภพคือความรู้สูงสุด และความหลงว่าการไม่สอนธรรมเป็นความสงบที่ดีกว่า ขณะเดียวกันทรงชี้ว่า ความหลุดพ้นมิได้เกิดจากการยึดแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม เทวดา พรหม หรือสิ่งทั้งปวง แต่เกิดจากความรู้ยิ่งโดยไม่สำคัญมั่นหมายและไม่ยินดีในภพ

---

1. พระพุทธเจ้าทรงเล่าเหตุการณ์แก่ภิกษุ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับ แล้วพระองค์ทรงเล่าเหตุการณ์ซึ่งเคยเกิดขึ้นเมื่อประทับอยู่ ณ สุภควัน โคนต้นสาละใหญ่ เขตเมืองอุกกัฏฐา

เนื้อหาจึงเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงเล่าด้วยพระองค์เองเกี่ยวกับการสนทนากับพกพรหมและมารในพรหมโลก

---

2. ความเห็นผิดของพกพรหม

ในครั้งนั้น พกพรหมเกิดความเห็นอันชั่วร้ายว่า “พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และทางสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ไม่มี”

ความเห็นนี้เกิดจากการนำประสบการณ์อันยาวนานและประณีตในพรหมโลกมาตัดสินว่า ภพของตนพ้นจากความเปลี่ยนแปลงและเป็นจุดสูงสุดของความมีอยู่

3. อายุยืนมิได้แปลว่าเที่ยง

พรหมโลกมีอายุยาวและละเอียดกว่ามนุษยโลก ความเปลี่ยนแปลงจึงไม่ปรากฏรวดเร็วเหมือนสิ่งที่มนุษย์พบเห็น เมื่ออยู่ในสภาพหนึ่งเป็นเวลานานมาก บุคคลอาจหลงถือว่า สภาพนั้นไม่มีวันสิ้นสุด ทั้งที่ยังอยู่ภายใต้เหตุปัจจัยและยังมีความเคลื่อนไปจากภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่ง

พระสูตรจึงเตือนว่า ความยาวนานเป็นเรื่องของเวลา ส่วนความเที่ยงเป็นเรื่องของการไม่เปลี่ยนแปลง ทั้ง 2 อย่างไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

---

4. พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของพกพรหม

พระพุทธเจ้าทรงกำหนดรู้ความคิดในใจของพกพรหมว่า กำลังเกิดความเห็นว่าพรหมสถานนั้นเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา และไม่มีทางสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไปกว่า

พระองค์จึงเสด็จจากสุภควันไปปรากฏในพรหมโลกอย่างรวดเร็ว เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออก หรือคู้แขนที่เหยียดเข้า การเสด็จไปมิใช่เพื่อแสดงอำนาจแข่งขัน แต่เพื่อแก้ความเห็นผิดซึ่งพกพรหมกำลังยึดถือและเผยแพร่แก่พรหมบริษัท

---

5. พกพรหมกล่าวต้อนรับ

พกพรหมเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงกล่าวต้อนรับและบอกว่า นานแล้วที่พระองค์ได้มีโอกาสเสด็จมายังพรหมโลกนี้

จากนั้นพกพรหมย้ำความเห็นเดิมว่า พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และไม่มีทางสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไปกว่านี้

คำต้อนรับจึงแฝงการเชื้อเชิญให้พระพุทธองค์ทรงยอมรับโลกทัศน์ของพกพรหม

---

6. พระพุทธเจ้าตรัสว่าพกพรหมตกอยู่ในอวิชชา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พกพรหมตกอยู่ในอวิชชาอย่างแท้จริง เหตุที่ตรัสเช่นนั้น เพราะพกพรหมกล่าวสิ่งไม่เที่ยงว่าเที่ยง กล่าวสิ่งไม่ยั่งยืนว่ายั่งยืน กล่าวสิ่งไม่มั่นคงว่ามั่นคง กล่าวสิ่งไม่แข็งแรงว่าแข็งแรง และกล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนไปเป็นธรรมดาว่าไม่มีความเคลื่อนไปเป็นธรรมดา อวิชชาในที่นี้มิใช่เพียงไม่มีข้อมูล แต่คือการรู้และตีความสภาวะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

---

7. สิ่งที่ยังเกิด แก่ ตาย และอุบัติใหม่

พระพุทธองค์ตรัสว่า ในพรหมโลกนั้นยังมีการเกิด แก่ ตาย เคลื่อน และอุบัติ แต่พกพรหมกลับกล่าวว่า ที่นี่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน และไม่อุบัติ พกพรหมยังกล่าวว่า ไม่มีทางออกอื่นที่สูงกว่า

ทั้งที่มีทางออกที่สูงยิ่งกว่านั้นอยู่ ความเห็นผิดจึงประกอบด้วยทั้งการเข้าใจภพของตนเกินความจริง และการปฏิเสธสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตความรู้ของตน

---

8. มารเข้าครอบงำพรหมปาริสัชชะ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสโต้แย้งความเห็นของพกพรหม มารผู้มีบาปเข้าครอบงำพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่ง แล้วใช้พรหมนั้นกล่าวกับพระพุทธองค์

มารเรียกพระองค์ว่า “ภิกษุ” และสั่งว่า อย่ารุกรานพกพรหม อย่ารุกรานพกพรหม การปรากฏของมารทำให้เห็นว่า ความเห็นผิดเรื่องภพและความเที่ยงมิได้เป็นเพียงความเข้าใจคลาดเคลื่อนส่วนบุคคล แต่เป็นเครื่องรักษาสัตว์ไว้ในขอบเขตแห่งวัฏฏะ

---

9. มารยกย่องพกพรหมว่าเป็นผู้สร้าง

มารกล่าวยกย่องพกพรหมว่า เป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ครอบงำ ไม่มีใครครอบงำ เป็นผู้เห็นสิ่งทั้งปวง เป็นผู้มีอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้จัดสรร เป็นผู้ทรงอำนาจ และเป็นบิดาของสัตว์ทั้งที่เกิดแล้วและที่จะเกิด

ถ้อยคำนี้สะท้อนความสำคัญผิดของผู้มีอำนาจในภพว่า ตนเป็นต้นกำเนิดและผู้ควบคุมสรรพสิ่ง แต่ความมีอำนาจภายในขอบเขตหนึ่งไม่เท่ากับความรู้ทั่วถึงเหตุปัจจัยทั้งหมด และไม่ทำให้บุคคลพ้นจากความเกิดและความดับ

---

10. มารอ้างผลร้ายของผู้ตำหนิธาตุและพรหม

มารกล่าวว่า ในอดีตมีสมณะและพราหมณ์ที่ตำหนิและรังเกียจแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี และพรหม บุคคลเหล่านั้นเมื่อกายแตกและสิ้นชีวิตแล้ว ได้ตั้งอยู่ในกายอันต่ำ มารใช้เรื่องผลหลังความตายเป็นเครื่องข่มขู่ มิให้พระพุทธองค์ทรงโต้แย้งความเห็นของพกพรหมและระบบอำนาจของพรหมโลก

---

11. มารอ้างผลดีของผู้สรรเสริญภพ

มารกล่าวต่อว่า สมณะและพราหมณ์ผู้สรรเสริญและยินดีในแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี และพรหม เมื่อกายแตกและสิ้นชีวิตแล้ว ได้ตั้งอยู่ในกายอันประณีต

คำกล่าวนี้พยายามทำให้การยินดีในภพดูเป็นหนทางแห่งความเจริญ และทำให้การรู้เท่าทันภพดูเป็นอันตราย แต่การได้กายอันประณีตยังเป็นการตั้งอยู่ในภพ มิใช่ความสิ้นเหตุแห่งการเกิด

---

12. มารขู่มิให้ล่วงคำของพรหม

มารบอกพระพุทธเจ้าว่า จงทำตามสิ่งที่พกพรหมกล่าว และอย่าล่วงคำของพรหม หากล่วงคำของพรหม จะเปรียบเหมือนบุรุษใช้ไม้ผลักสิริที่กำลังมาถึงให้ถอยกลับ หรือเหมือนบุรุษตกลงในเหวแล้วมือและเท้าไม่อาจยึดพื้นไว้ได้ มารยังชี้ให้ทอดพระเนตรพรหมบริษัทซึ่งประชุมอยู่ เพื่อใช้อำนาจของคนหมู่มากยืนยันว่าคำของพกพรหมควรได้รับการยอมรับ

---

13. พระพุทธเจ้าทรงรู้จักมาร

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า พระองค์ทรงรู้จักมาร อย่าเข้าใจว่าพระองค์ไม่ทรงรู้ พระองค์ตรัสว่า พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะทั้งหลายตกอยู่ในเงื้อมมือและอำนาจของมาร

มารหวังว่า พระพุทธองค์จะตกอยู่ในอำนาจเช่นเดียวกัน แต่พระองค์ตรัสชัดว่า มิได้ตกอยู่ในเงื้อมมือและมิได้อยู่ใต้อำนาจของมาร

---

14. อำนาจของมารอยู่ที่ความยึดติดในภพ

มารมิได้ครอบงำสัตว์ด้วยการบังคับภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ผ่านความยินดี ความยึดมั่น และความสำคัญว่าสิ่งในภพเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นที่พึ่งถาวร เมื่อสัตว์ยินดีในภพ ย่อมไม่ต้องการเห็นความไม่เที่ยงของภพ และอาจต่อต้านคำสอนที่ชี้ทางออกจากการเกิด พระพุทธองค์พ้นจากอำนาจของมาร เพราะอาสวะและความยึดมั่นที่ทำให้เวียนกลับเข้าสู่ภพถูกละแล้ว

---

15. พกพรหมยืนยันความเห็นของตน

พกพรหมกล่าวตอบว่า สิ่งที่ตนเรียกว่าเที่ยงนั้นเที่ยงจริง สิ่งที่เรียกว่ายั่งยืนก็ยั่งยืนจริง สิ่งที่เรียกว่ามั่นคงก็มั่นคงจริง และสิ่งที่เรียกว่าแข็งแรงก็แข็งแรงจริง

พกพรหมยืนยันว่า ที่นั้นไม่มีการเกิด แก่ ตาย เคลื่อน หรืออุบัติ และไม่มีทางออกอื่นที่สูงกว่าแม้ได้รับการชี้แล้ว พกพรหมยังถือประสบการณ์และขอบเขตความรู้ของตนเป็นมาตรวัดความจริงทั้งหมด

---

16. พกพรหมอ้างสมณะพราหมณ์ในอดีต

พกพรหมกล่าวว่า สมณะและพราหมณ์ในอดีตบางพวกบำเพ็ญตบะยาวนานเท่าอายุทั้งหมดของพระพุทธองค์ บุคคลเหล่านั้นย่อมรู้ว่า หากมีทางออกอื่นที่สูงกว่าก็มี และหากไม่มีก็ไม่มี

พกพรหมจึงอาศัยความเก่าแก่ ระยะเวลาแห่งการปฏิบัติ และคำรับรองของผู้ในอดีตเพื่อสนับสนุนความเห็นของตน แต่ระยะเวลายาวนานมิใช่หลักประกันว่าความเห็นนั้นพ้นจากอวิชชา

---

17. พกพรหมกล่าวว่าจะไม่พบทางออกอื่น

พกพรหมบอกพระพุทธเจ้าว่า พระองค์จักไม่เห็นทางออกอื่นที่สูงกว่า และจะได้รับเพียงความเหน็ดเหนื่อยและความลำบาก จากนั้นกล่าวว่า หากพระองค์ทรงยึดติดแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี หรือพรหม ก็จักเป็นผู้อยู่ใกล้ อยู่ในเขต อยู่ใต้อำนาจ และเป็นผู้ที่พกพรหมสามารถจัดการหรือขับไล่ได้ตามต้องการ คำกล่าวนี้เปิดเผยว่า อำนาจของพกพรหมมีขอบเขตอยู่ภายในสิ่งที่ผู้ใดเข้าไปยึดถือ

---

18. การยึดสิ่งใดย่อมอยู่ใต้อำนาจสิ่งนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงทราบเช่นกันว่า หากทรงยึดติดแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี หรือพรหม ก็จักอยู่ใกล้ อยู่ในเขต และอยู่ใต้อำนาจของพกพรหม การยอมรับข้อนี้มิใช่การยอมรับว่าพกพรหมเป็นผู้สูงสุด แต่แสดงหลักว่า เมื่อจิตเข้าไปยึดสิ่งใด ย่อมถูกขอบเขตของสิ่งนั้นกำหนด ความหลุดพ้นจึงมิใช่เปลี่ยนไปยึดสิ่งที่สูงกว่า แต่เป็นการรู้สิ่งทั้งหลายโดยไม่เข้าไปสำคัญมั่นหมาย

---

19. พระพุทธเจ้าทรงรู้ขอบเขตอำนาจของพกพรหม

พระพุทธองค์ตรัสว่า ทรงรู้คติ รู้ความรุ่งเรือง รู้ว่าพกพรหมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก และมีศักดิ์มากเพียงใด พกพรหมจึงทูลถามว่า พระองค์ทรงรู้ขอบเขตและความรุ่งเรืองของตนอย่างไร คำตอบที่ตามมาแสดงว่า พระพุทธองค์มิได้ปฏิเสธอำนาจของพกพรหม แต่ทรงรู้ทั้งอำนาจนั้นและขอบเขตซึ่งอำนาจนั้นไปไม่ถึง

---

20. โลกพันหนึ่งอยู่ในอำนาจของพกพรหม

พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคาถาว่า ตราบเท่าที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจร ส่องสว่างไปทั่วทิศ โลกจำนวนพันหนึ่งมีอยู่เพียงใด อำนาจของพกพรหมย่อมแผ่ไปเพียงนั้น

พกพรหมรู้สัตว์ที่สูงและต่ำ รู้ผู้มีราคะและปราศจากราคะ รู้การมาและการไปของสัตว์ และรู้ความเป็นอย่างนี้หรือความเป็นอย่างอื่นของสัตว์ นี่เป็นอำนาจอันกว้างใหญ่ แต่ยังมีขอบเขต มิใช่ความรู้ไม่มีประมาณและมิใช่ความพ้นจากวัฏฏะ

---

21. ยังมีหมู่พรหมที่พกพรหมไม่รู้ไม่เห็น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยังมีหมู่สัตว์อื่นซึ่งพกพรหมไม่รู้และไม่เห็น แต่พระองค์ทรงรู้และทรงเห็น พกพรหมจึงมิใช่ผู้รู้ทุกสิ่ง แม้จะมีอำนาจเหนือโลกจำนวนมากก็ตาม การไม่รู้สิ่งที่อยู่นอกขอบเขตของตน แต่กลับสรุปว่าไม่มีสิ่งนั้น เป็นรากสำคัญของความเห็นผิดในพระสูตรนี้

---

22. พกพรหมเคลื่อนจากอาภัสสรพรหม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีหมู่พรหมชื่ออาภัสสรพรหม ซึ่งเป็นภูมิที่พกพรหมเคลื่อนจากมาอุบัติในพรหมโลกปัจจุบัน เพราะพกพรหมอยู่ในพรหมโลกนี้เป็นเวลานานเกินไป ความระลึกถึงอดีตนั้นจึงเลือนหาย ทำให้ไม่รู้ไม่เห็นแหล่งที่ตนเคลื่อนจากมา พระพุทธองค์ทรงรู้และทรงเห็นสิ่งที่พกพรหมลืมไป จึงทรงมีความรู้ยิ่งกว่า มิใช่เสมอกันหรือต่ำกว่า

---

23. ความทรงจำที่ขาดหายทำให้เข้าใจว่าตนเป็นเบื้องต้น

เมื่อบุคคลไม่ระลึกถึงภพก่อน อาจสำคัญว่าภพปัจจุบันเป็นจุดเริ่มต้นและตนอยู่มานานโดยไม่มีที่มา อายุอันยาวนานของพกพรหมทำให้ความจำเกี่ยวกับการเคลื่อนจากอาภัสสรพรหมเลือนหาย จึงเข้าใจพรหมโลกปัจจุบันว่าไม่เกิดและไม่เคลื่อนไป

พระสูตรจึงแสดงว่า ความจำกัดของความทรงจำอาจถูกเข้าใจผิดว่าเป็นความจำกัดของความจริง

---

24. สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม และอภิภู

พระพุทธเจ้าตรัสถึงหมู่พรหมอื่น ได้แก่ สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม และอภิภู ซึ่งพกพรหมไม่รู้ไม่เห็น แต่พระองค์ทรงรู้และทรงเห็น แต่ละครั้งพระองค์ตรัสว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์มิได้มีความรู้ยิ่งเสมอกับพกพรหม จะทรงต่ำกว่าได้อย่างไร พระองค์ย่อมทรงรู้ยิ่งกว่า ความประณีตของภพหนึ่งจึงไม่อาจใช้ปิดกั้นความจริงที่อยู่นอกขอบเขตของภพนั้น

---

25. ทรงรู้แผ่นดินโดยไม่สำคัญมั่นหมายในแผ่นดิน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงรู้ยิ่งแผ่นดินโดยความเป็นแผ่นดิน และทรงรู้จักนิพพานอันสัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่แผ่นดินเป็นแผ่นดิน เมื่อทรงรู้ยิ่งแล้ว พระองค์มิได้ทรงสำคัญแผ่นดิน มิได้ทรงสำคัญในแผ่นดิน มิได้ทรงสำคัญจากแผ่นดิน มิได้ทรงสำคัญว่าแผ่นดินเป็นของเรา และมิได้ทรงยินดีแผ่นดิน การรู้ยิ่งจึงตรงข้ามกับการเข้าไปยึด มิใช่รู้เพื่อสร้างความเป็นตัวตนเหนือสิ่งที่รู้

---

26. ทรงรู้สิ่งทั้งหลายโดยไม่ยึดถือ

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักเดียวกันต่อ

- น้ำ
- ไฟ
- ลม
- สัตว์
- เทวดา
- ปชาบดี

- พรหม
- อาภัสสรพรหม
- สุภกิณหพรหม
- เวหัปผลพรหม
- อภิภู

พระองค์ทรงรู้ยิ่งสิ่งเหล่านั้นตามความเป็นจริง แต่ไม่ทรงสำคัญสิ่งนั้น ไม่ทรงสำคัญในสิ่งนั้น ไม่ทรงสำคัญจากสิ่งนั้น ไม่ทรงสำคัญว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา และไม่ทรงยินดีสิ่งนั้น

---

27. ทรงรู้สิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสิ่งทั้งปวง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงรู้ยิ่งสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสิ่งทั้งปวง และทรงรู้จักนิพพานอันสัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง

เมื่อทรงรู้ยิ่งแล้ว พระองค์มิได้ทรงสำคัญสิ่งทั้งปวง มิได้ทรงสำคัญในสิ่งทั้งปวง มิได้ทรงสำคัญจากสิ่งทั้งปวง มิได้ทรงสำคัญว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของเรา และมิได้ทรงยินดีสิ่งทั้งปวง การไม่สำคัญมั่นหมายนี้เป็นความต่างสำคัญระหว่างความรู้ที่ยังสร้างตัวตนกับความรู้ที่พ้นจากการยึดถือ

---

28. ความรู้กับความยึดเป็นคนละเรื่อง

การรู้ชื่อ คุณสมบัติ และอำนาจของสิ่งหนึ่ง มิได้แปลว่าจิตพ้นจากสิ่งนั้น บุคคลอาจรู้มากแต่ยังสำคัญว่า “เรารู้” “เราเหนือกว่า” หรือ “สิ่งนี้เป็นของเรา”

พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม เทวดา หรือพรหม แต่ทรงรู้สิ่งเหล่านั้นโดยไม่สร้างความสำคัญมั่นหมายขึ้นบนสิ่งที่รู้

ความหลุดพ้นจึงไม่ใช่ความว่างเปล่าจากความรู้ แต่เป็นความรู้ตามจริงซึ่งไม่กลายเป็นเชื้อให้ความยึดและภพดำเนินต่อ

---

29. พกพรหมท้าทายมิให้ความรู้นั้นว่างเปล่า

พกพรหมกล่าวว่า หากพระพุทธเจ้าทรงรู้จักนิพพานอันสัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง ก็ขออย่าให้พระดำรัสนั้นว่างเปล่าหรือไม่มีสาระเลย

คำท้าทายนี้นำไปสู่พระดำรัสสำคัญว่า “วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภํ” ข้อความต่อจากนี้ต้องอ่านร่วมกับหลักที่พระองค์เพิ่งทรงแสดง คือการรู้ยิ่งโดยไม่สำคัญ ไม่ยึดว่าเป็นของเรา และไม่ยินดีในสิ่งทั้งปวง

---

30. พระดำรัสว่า “วิญฺญาณ์ อนิทสฺสนำ”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า **“วิญฺญาณ์ อนิทสฺสนำ อนนฺตำ สพฺพโตปภำ”** พระไตรปิฎกฉบับแปลไทย อธิบายเนื้อความตอนนี้ถึง **นิพพานอันผู้บรรลุพึงรู้แจ้งได้** ว่าเป็นอนิทัสสนะ คือไม่เห็นได้ด้วยจักขุ วิญญาณ เป็นอนันตะ คือไม่มีที่สุด และมีรัศมีในที่ทั้งปวง

พระดำรัสต่อมาระบุว่า นิพพานนั้นอันสัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่แผ่นดินเป็นแผ่นดิน ความที่น้ำเป็นน้ำ ความที่ไฟเป็นไฟ ความที่ลมเป็นลม ตลอดถึงความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง

---

31. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระดำรัสนี้

แม้ข้อความบาลีขึ้นต้นด้วยคำว่า “วิญฺญาณ์” แต่ไม่ควรแยกคำนี้ออกจากบริบท แล้วอธิบายให้เป็นตัวตนถาวร วิญญาณสากล หรือภาวะอมตะที่บุคคลเข้าไปยึดถือได้ ต้นฉบับนี้จึงยึดแกนคำแปลพระไตรปิฎกไทยซึ่งอธิบายข้อความตอนนี้ถึงนิพพานอันผู้บรรลุพึงรู้แจ้ง

ก่อนหน้านี้พระพุทธองค์ทรงย้ำว่า มิได้ทรงสำคัญสิ่งทั้งปวง มิได้ทรงสำคัญว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของเรา และมิได้ทรงยินดีสิ่งทั้งปวง ดังนั้น การอ่านที่ทำให้ข้อความนี้กลายเป็น “ตัวเราอันถาวร” ย่อมย้อนขัดกับกระบวนคำซึ่งกำลังรื้อความสำคัญมั่นหมายและความยึดถือทั้งหมด

---

32. มิใช่สิ่งที่ความเป็นธาตุหรือภพเข้าถึงได้

พระดำรัสแจกแจงว่า นิพพานนั้นอันสัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่แผ่นดินเป็นแผ่นดิน น้ำเป็นน้ำ ไฟเป็นไฟ ลมเป็นลม สัตว์เป็นสัตว์ เทวดาเป็นเทวดา ปชาบดีเป็นปชาบดี พรหมเป็นพรหม อาภัสสรพรหมเป็นอาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหมเป็นสุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหมเป็นเวหัปผลพรหม อภิภูเป็นอภิภู หรือสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง

สาระสำคัญในบริบทคือ ความจริงที่พระพุทธองค์ทรงรู้มิได้ถูกจำกัดด้วยหมวดของภพซึ่งพกพรหมรู้จัก และมิใช่สิ่งที่ได้มาด้วยการเข้าไปยึดภพใดภพหนึ่ง
ถ้อยคำนี้จึงควรได้รับการรักษาอย่างระมัดระวัง โดยไม่เติมแนวคิดเรื่องตัวตนที่พระสูตรมิได้กล่าวไว้

---

33. พกพรหมขอแสดงฤทธิ์หายตัว

หลังการสนทนา พกพรหมกล่าวว่าจะหายตัวไปจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสให้พกพรหมหายตัวไป หากสามารถทำได้ พกพรหมพยายามหายตัวจากพระสมณโคดมหลายครั้ง แต่ไม่สามารถทำได้ แสดงว่า แม้พกพรหมมีอำนาจมาก อำนาจนั้นก็ยังมีขอบเขต

---

34. พระพุทธเจ้าทรงหายพระองค์จากการมองเห็น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์จะทรงหายไปจากพกพรหม พระองค์ทรงอธิษฐานฤทธิ์ให้พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะได้ยินพระสุรเสียง แต่ไม่สามารถมองเห็นพระองค์

การแสดงฤทธิ์นี้มิใช่แก่นแห่งความหลุดพ้น แต่ใช้เปิดเผยข้อจำกัดของอำนาจที่พกพรหมถือว่าไม่มีสิ่งใดสูงกว่า

---

35. ทรงเห็นภัยในภพ

ขณะทรงหายพระองค์ พระพุทธเจ้าตรัสคาถาว่า **“เราเห็นภัยในภพ และเห็นภพของผู้แสวงหาวิภพ จึงมิได้กล่าวยกย่องภพใด ๆ และมิได้ยึดถือความเพลิดเพลิน”** พระองค์มิได้ทรงแสวงหาภพใหม่เพื่อหลีกหนีภพเดิม และมิได้ทรงแสวงหาความขาดสูญด้วยความยึดถือ แต่ทรงไม่ยินดีและไม่เข้าไปถือมั่นในภพ

---

36. ความต้องการมีและความต้องการไม่มี

ตัณหาอาจแสดงออกเป็นความอยากมี อยากเป็น และอยากดำรงอยู่ หรือแสดงออกเป็นความอยากให้สิ่งหนึ่งหายไปและอยากไม่เป็น ทั้งความติดในภพและความดิ้นรนหาวิภพยังตั้งอยู่บนความอยากและการสำคัญตัวตน พระพุทธองค์ทรงเห็นภัยทั้งในภพและการแสวงหาวิภพ จึงไม่ทรงกล่าวยกย่องภพและไม่ทรงยึดความเพลิดเพลินไว้

---

37. พรหมบริษัทเกิดความอัศจรรย์ใจ

พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะเกิดความอัศจรรย์ใจว่า พระสมณโคดมผู้เป็นศากยบุตรมีฤทธิ์และอานุภาพมากอย่างไม่เคยเห็นหรือได้ยินจากสมณะหรือพราหมณ์อื่นมาก่อน พวกพรหมเห็นว่า ในหมู่สัตว์ผู้ยินดีในภพ เพลิดเพลินในภพ และชื่นชมภพ พระพุทธองค์ทรงถอนภพขึ้นได้พร้อมทั้งราก ความอัศจรรย์ที่แท้จึงมิใช่เพียงทรงหายพระองค์ได้ แต่คือทรงถอนเหตุแห่งภพได้ถึงราก

---

38. สัตว์ทั่วไปยินดีในภพ

สัตว์ผู้ยังมีตัณหาย่อมหาความมั่นคงด้วยการได้เป็น การได้อยู่ และการได้สืบต่อภพ แม้ภพนั้นไม่เที่ยง ก็ยังยินดีเพราะไม่เห็นทางอื่น การยินดีในภพทำให้ความเกิดดูน่าปรารถนา และทำให้ความสิ้นเหตุแห่งความเกิดดูเป็นสิ่งที่เข้าใจยาก
พระพุทธองค์มิได้เพียงเปลี่ยนจากภพต่ำไปสู่ภพสูง แต่ทรงถอนความยินดีซึ่งเป็นรากให้ภพเกิดขึ้นต่อไป

---

39. มารเข้าครอบงำพรหมปาริสัชชะอีกครั้ง

เมื่อพรหมบริษัทอัศจรรย์ใจ มารผู้มีบาปเข้าครอบงำพรหมปาริสัชชะอีกองค์หนึ่ง แล้วกล่าวกับพระพุทธเจ้าอีกครั้ง

ครั้งแรกมารพยายามให้พระองค์ยอมรับอำนาจของพรหม ครั้งนี้มารเปลี่ยนวิธี โดยพยายามมิให้พระองค์นำสาวกและบรรพชิตเข้ามาใกล้ มิให้แสดงธรรม และมิให้ทรงผูกพันกับผู้ฟัง มารมิได้ห้ามเพราะหวังดี แต่เพราะการแสดงธรรมเปิดทางให้สัตว์ก้าวพ้นเขตอำนาจของตน

---

40. มารอ้างผู้ประกาศตนเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต

มารกล่าวว่า ในอดีตมีสมณะและพราหมณ์ผู้ประกาศตนว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่นำสาวกและบรรพชิตเข้ามาใกล้ แสดงธรรม และมีจิตผูกพันในสาวก เมื่อกายแตกและสิ้นชีวิตแล้วกลับตั้งอยู่ในกายอันต่ำ

ส่วนผู้ที่ไม่นำสาวกเข้ามาใกล้ ไม่แสดงธรรม และไม่ผูกพันในสาวก กลับตั้งอยู่ในกายอันประณีต มารใช้ตัวอย่างของผู้ประกาศตนผิด ๆ มาทำให้การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าดูเป็นภัย

---

41. มารชวนให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

มารแนะนำพระพุทธเจ้าว่า จงเป็นผู้ขวนขวายน้อย อยู่ประกอบความสุขในปัจจุบัน เพราะการไม่ประกาศสอนเป็นสิ่งที่ดี และไม่ควรพร่ำสอนผู้อื่น ถ้อยคำนี้ฟังคล้ายการแนะนำให้สงบและไม่แบกรับภาระ แต่ซ่อนเจตนาที่ต้องการปิดทางแห่งการฟังธรรมของสัตว์โลก ความสงบส่วนตนหากเกิดจากการละหน้าที่ด้วยความไม่กรุณา ย่อมไม่ใช่ความสงบแบบพระตถาคต

---

42. พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่ามารมิได้หวังดี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงรู้จักมาร อย่าเข้าใจว่าพระองค์ไม่ทรงรู้ มารมิได้กล่าวด้วยความเกื้อกูลหรืออนุเคราะห์ แต่กล่าวด้วยความไม่เกื้อกูล เพราะคิดว่า ผู้ใดได้ฟังธรรมจากพระสมณโคดม ผู้นั้นจักก้าวล่วงเขตอำนาจของมาร พระองค์จึงทรงเปิดเผยเจตนาที่ซ่อนอยู่หลังคำแนะนำอันดูเหมือนหวังดี

---

43. ผู้ประกาศตนผิดกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณะและพราหมณ์ที่มารกล่าวถึงนั้น มิได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ประกาศตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนพระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริง จึงทรงประกาศตามความจริงว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความต่างมิได้อยู่ที่ถ้อยคำประกาศอย่างเดียว แต่อยู่ที่อาสวะอันเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง การเกิดใหม่ และทุกข์ ถูกละได้เด็ดขาดแล้วหรือไม่

---

44. แสดงธรรมหรือไม่แสดง พระตถาคตก็ทรงเป็นเช่นเดิม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระตถาคตเมื่อแสดงธรรมแก่สาวกก็ทรงเป็นเช่นนั้น เมื่อไม่แสดงธรรมก็ทรงเป็นเช่นนั้น เมื่อนำสาวกเข้ามาใกล้ก็ทรงเป็นเช่นนั้น เมื่อไม่นำเข้ามาใกล้ก็ทรงเป็นเช่นนั้น

การกระทำหรือไม่กระทำมิได้เปลี่ยนพระองค์ให้กลายเป็นผู้มีกิเลส เพราะการแสดงธรรมไม่ได้เกิดจากความอยากได้สาวก ชื่อเสียง หรือภพเป็นผลตอบแทน

---

45. พระตถาคตไม่ยึดสาวกเป็นของตน

มารพยายามตีความการสอนธรรมว่าเป็นความติดใจหรือความผูกพันในสาวก แต่พระตถาคตทรงแสดงธรรมด้วยพระมหากรุณา มิใช่ด้วยตัณหาที่ต้องการครอบครองผู้ฟังหรือเพิ่มจำนวนผู้ยอมรับพระองค์

เพราะฉะนั้น จะมีผู้ฟังหรือไม่มีผู้ฟัง จะแสดงธรรมหรือไม่แสดง พระองค์ก็มิได้เปลี่ยนจากความหลุดพ้นที่ทรงบรรลุแล้ว

---

46. อาสวะถูกถอนรากแล้ว

พระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่พระตถาคตไม่เปลี่ยนแปลงตามการสอนหรือไม่สอนว่า อาสวะซึ่งก่อความเศร้าหมอง นำไปสู่ภพใหม่ มีความกระวนกระวาย ให้ผลเป็นทุกข์ และเป็นเหตุแห่งความเกิด แก่ และตายในอนาคต ถูกละแล้ว

อาสวะเหล่านั้นถูกตัดราก ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี และไม่อาจเกิดขึ้นอีกในอนาคต เมื่อเหตุแห่งการยึดและภพสิ้นแล้ว การแสดงธรรมจึงไม่กลายเป็นเครื่องสร้างตัวตนหรือความผูกพันใหม่แก่พระตถาคต

---

47. อุปมาตาลยอดด้วน

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบอาสวะที่ถูกละแล้วกับต้นตาลที่ถูกตัดยอด ต้นตาลเมื่อยอดถูกตัดย่อมไม่สามารถงอกขึ้นใหม่ได้ ฉันใด อาสวะของพระตถาคตก็ถูกละ ตัดราก ทำให้ไม่มี และไม่เกิดขึ้นอีก ฉันนั้น คำว่า “ละแล้ว” ในที่นี้จึงมิใช่เพียงกดไว้ชั่วคราว แต่เป็นความสิ้นเหตุซึ่งจะทำให้อาสวะกลับเกิดในอนาคต

---

48. เหตุที่พระสูตรชื่อพรหมนิมันตนิกสูตร

ตอนท้ายพระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะมารไม่สามารถโต้ตอบพระองค์ได้ และเพราะพรหมได้กล่าวเชื้อเชิญ จึงเรียกพระธรรมบรรยายนี้ว่า “พรหมนิมันตนิกสูตร”

คำว่า “พรหมนิมันตนิกะ” หมายถึงการเชื้อเชิญของพรหม คือการที่พกพรหมเชื้อเชิญให้พระพุทธองค์ทรงยอมรับพรหมโลกว่าเที่ยงและไม่มีทางออกที่สูงกว่า แต่เหตุการณ์กลับกลายเป็นการเปิดเผยว่า พรหมโลกนั้นยังไม่เที่ยง อำนาจของพรหมยังมีขอบเขต และยังมีทางออกที่สูงกว่าภพทั้งหมด

---

49. แก่นธรรมและสรุป

แก่นสำคัญของพรหมนิมันตนิกสูตรสรุปได้ว่า

1. พกพรหมเห็นพรหมโลกอันไม่เที่ยงว่าเที่ยง เห็นสิ่งไม่ยั่งยืนว่ายั่งยืน และเห็นภพที่ยังมีความเคลื่อนไปว่าไม่มีความเคลื่อนไป
2. อายุอันยาวนานและความประณีตของภพ มิได้ทำให้ภพนั้นเป็นนิรันดร์
3. การไม่รู้สิ่งที่อยู่นอกขอบเขตของตน มิใช่หลักฐานว่าสิ่งนั้นไม่มี
4. มารส่งเสริมความยินดีและความยึดมั่นในภพ เพราะภพเป็นเขตที่สัตว์ยังอยู่ใต้อำนาจของมาร
5. อำนาจอันกว้างใหญ่ของพกพรหมยังมีขอบเขตอยู่เพียงโลกจำนวนพันหนึ่ง
6. พกพรหมเคลื่อนจากอาภัสสรพรหม แต่ลืมอดีตนั้นเพราะอยู่ในภพปัจจุบันนานเกินไป
7. ยังมีอาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม และอภิภู ซึ่งพกพรหมไม่รู้ไม่เห็น
8. พระพุทธเจ้าทรงรู้แผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี พรหม และสิ่งทั้งปวงโดยไม่ทรงสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตนหรือของตน
9. การรู้ยิ่งมิใช่การสร้างตัวตนของผู้รู้ แต่เป็นความรู้ที่ไม่ยึดถือและไม่ยินดีในสิ่งที่รู้
10. พระดำรัส “วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภํ” ในพระไตรปิฎกฉบับแปลไทย อธิบายถึงนิพพานอันผู้บรรลุพึงรู้แจ้ง ต้องอ่านในบริบทแห่งการไม่สำคัญมั่นหมาย ไม่ควรนำไปสร้างแนวคิดเรื่องตัวตนถาวร
11. พกพรหมไม่สามารถหายไปจากพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรงทำให้พรหมทั้งหลายได้ยินพระสุรเสียงโดยไม่เห็นพระองค์
12. พระพุทธองค์ทรงเห็นภัยในภพและมิได้ทรงยึดถือความเพลิดเพลิน
13. ความอัศจรรย์สูงสุดมิใช่เพียงฤทธิ์ แต่คือการถอนภพขึ้นได้พร้อมทั้งราก
14. มารพยายามขัดขวางมิให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม เพราะผู้ฟังธรรมอาจก้าวพ้นเขตอำนาจของมาร
15. พระตถาคตทรงแสดงธรรมโดยไม่ยึดติดในสาวก และการแสดงหรือไม่แสดงมิได้ทำให้อาสวะเกิดขึ้นอีก
16. อาสวะของพระตถาคตถูกละ ตัดราก และไม่สามารถเกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนตาลยอดด้วน

พรหมนิมันตนิกสูตรแสดงว่า ความเห็นผิดมิได้เกิดเฉพาะในภพที่หยาบหรือในผู้มีความรู้น้อย แม้ผู้มีอายุยืน มีฤทธิ์ มีอำนาจ และอยู่ในภพอันประณีต ก็อาจสำคัญสิ่งไม่เที่ยงว่าเที่ยง และถือขอบเขตประสบการณ์ของตนว่าเป็นขอบเขตของความจริงทั้งหมด

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงปฏิเสธอำนาจของพกพรหม แต่ทรงแสดงว่าอำนาจนั้นมีขอบเขต ทรงรู้ภพที่พกพรหมไม่รู้ ทรงรู้ที่มาซึ่งพกพรหมลืม และที่สำคัญคือทรงรู้สิ่งทั้งหลายโดยไม่เข้าไปยึดถือ ความรู้

เช่นนี้จึงไม่สร้างภพใหม่ขึ้นจากผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้

มารเข้าขัดขวางทั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงเปิดเผยความไม่เที่ยงของพรหมโลก และเมื่อทรงจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น เพราะตราบใดที่สัตว์ยินดีในภพและไม่ได้ฟังทางออกจากภพ สัตว์นั้นยังไม่ล่วงอำนาจของมาร

พระสูตรจึงนำจากการเห็นความไม่เที่ยงของภพ ไปสู่การไม่สำคัญมั่นหมายในสิ่งทั้งปวง และจบลงที่ความสิ้นอาสวะอันเป็นรากของการเกิดใหม่ แก่นของเรื่องมิใช่การเอาชนะพรหมด้วยฤทธิ์ แต่คือความรู้ที่พ้นจากความยึดและความกรุณาที่แสดงทางพ้นแก่สัตว์โลกโดยไม่ยึดผู้ฟังเป็นของตน

---

50. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของพรหมนิมันตนิกสูตร
- พกพรหมและความเห็นว่าพรหมโลกเที่ยง
- ความต่างระหว่างอายุยืนกับความเป็นนิรันดร์
- อวิชชาในภพอันประณีต
- มารกับอำนาจแห่งภพ
- พรหม มหาพรหม และความสำคัญว่าเป็นผู้สร้าง
- แผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา ปชาบดี และพรหม
- ขอบเขตอำนาจของพกพรหม
- โลกจำนวนพันหนึ่ง
- อาภัสสรพรหม
- สุภกิณหพรหม
- เวหัปผลพรหม
- อภิภู
- การรู้ยิ่งโดยไม่สำคัญมั่นหมาย
- การไม่ยึดสิ่งทั้งปวงว่าเป็นตนหรือของตน
- “วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภ”
- ข้อควรระวังในการอธิบาย “วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ” มิให้เป็นตัวตนถาวร
- การเห็นภัยในภพและการไม่ยึดความเพลิดเพลิน
- ความยินดีในภพกับเขตอำนาจของมาร
- การแสดงธรรมโดยไม่ยึดติดในสาวก
- อาสวะอันนำไปสู่ภพใหม่
- อุปมาตาลยอดด้วน
- เหตุแห่งชื่อพรหมนิมันตนิกสูตร

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 50 : มารตัชชนียสูตร
ว่าด้วยการรู้เท่าทันและคุกคามมาร

---

1. บทนำ

มารตัชชนียสูตร เป็นพระสูตรลำดับที่ 50 แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ และเป็นพระสูตรสุดท้ายของพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4

พระสูตรนี้มีลักษณะพิเศษ เพราะผู้แสดงธรรมหลักมิใช่พระพุทธเจ้า แต่เป็น **พระมหาโมคคัลลานะ** ผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย และเป็นผู้เลิศทางฤทธิ์

เหตุการณ์เริ่มขึ้นเมื่อมารเข้ามารบกวนพระมหาโมคคัลลานะ แต่ท่านรู้เท่าทัน และกล่าวเตือนมารด้วยเรื่องราวในอดีตว่า การเบียดเบียนผู้บริสุทธิ์มิใช่เรื่องเล็กน้อย เพราะการกระทำทุกอย่างย่อมมีเหตุและผลของมัน แก่นสำคัญจึงมิใช่เรื่องอิทธิฤทธิ์หรือการต่อสู้กับมาร หากอยู่ที่ **เมื่อจิตมีสติ มีสมาธิ และมีปัญญารู้เท่าทัน สิ่งที่เข้ามารบกวนจิตย่อมไม่สามารถครอบงำจิตได้ง่าย**

---

2. สถานที่เกิดเหตุ

สมัยหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะพักอยู่ ณ เภสกฬาวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ ขณะที่ท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง มารได้เข้ามารบกวนท่าน พระมหาโมคคัลลานะรู้สึกผิดปกติภายในร่างกาย ประหนึ่งมีของหนักอยู่ในท้อง ท่านจึงหยุดเดินจงกรม เข้าไปในที่พัก นั่งลง แล้วกำหนดพิจารณาอย่างมีสติ

---

3. จากความรู้สึกทางกายสู่การรู้เหตุ

จุดนี้มีความสำคัญมาก เมื่อความผิดปกติเกิดขึ้น พระมหาโมคคัลลานะมิได้รีบหวาดกลัวหรือฟุ้งซ่านไปตามความรู้สึกนั้น แต่ท่านกลับมาพิจารณาอย่างสงบ นี่แสดงหลักสำคัญของการปฏิบัติว่า **เมื่อมีสิ่งผิดปกติเกิดขึ้น สิ่งแรกมิใช่การปรุงแต่งต่อ แต่คือการตั้งสติและรู้สิ่งที่กำลังเกิดขึ้น** เมื่อจิตตั้งมั่น การเห็นเหตุย่อมชัดขึ้น

---

4. พระมหาโมคคัลลานะรู้ว่ามารเข้ามารบกวน

เมื่อพิจารณาแล้ว พระมหาโมคคัลลานะรู้ว่า สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับมาร ท่านจึงกล่าวเรียกมารออกมา มารกลับคิดว่า พระมหาโมคคัลลานะคงไม่รู้จักตนจริง

แต่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวยืนยันว่า **ท่านรู้ว่ามารกำลังทำอะไรอยู่** ตรงนี้แสดงความแตกต่างระหว่าง **สิ่งที่ซ่อนอยู่** กับ **จิตที่รู้เท่าทันสิ่งนั้น** เมื่อความไม่รู้ยังมีอยู่ สิ่งที่ซ่อนอยู่ย่อมมีอำนาจ แต่เมื่อปัญญารู้ตามความเป็นจริง สิ่งนั้นย่อมไม่สามารถหลอกจิตได้เช่นเดิม

5. มารในความหมายของพระสูตร

ในเนื้อเรื่อง มารปรากฏในฐานะบุคคลผู้เข้ามารบกวนพระมหาโมคคัลลานะ แต่ในการนำมาศึกษาเพื่อการปฏิบัติ เราสามารถพิจารณาเพิ่มเติมได้ว่า สิ่งใดก็ตามที่ทำให้จิตออกจากความรู้ ความสงบ และความไม่ประมาท สิ่งนั้นมีลักษณะเป็นเครื่องขัดขวางจิตได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความกลัว ความฟุ้งซ่าน ความท้อแท้ ความยินดีติดอยู่ในอารมณ์ อย่างไรก็ตาม ส่วนนี้เป็น **การอธิบายเพื่อการปฏิบัติ** มิใช่การเปลี่ยนมารในเนื้อพระสูตรให้หมายถึงกิเลสเพียงอย่างเดียว

---

6. การรู้ว่ามารมีอยู่ไม่เท่ากับการพ้นจากมาร

การรู้ชื่อกิเลส หรือรู้ว่าจิตกำลังถูกรบกวน ยังไม่เพียงพอ คนอาจรู้ว่า “กำลังโกรธ” แต่ยังถูกความโกรธครอบงำ รู้ว่า “กำลังโลภ” แต่ยังทำตามความโลภ รู้ว่า “กำลังหลง” แต่ยังออกจากความหลงไม่ได้

ดังนั้น ความรู้ที่แท้จริงต้องพัฒนาไปถึงขั้นที่ **รู้แล้วไม่ถูกสิ่งที่รู้ครอบงำ** นี่คือความแตกต่างระหว่างการรู้ด้วยความคิด กับการรู้ที่มีกำลังของจิตรองรับ

---

7. พระมหาโมคคัลลานะกล่าวถึงอดีต

เพื่อเตือนมาร พระมหาโมคคัลลานะจึงเล่าเรื่องในอดีต ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า **กกุสันธะ** มีมารตนหนึ่งชื่อ **ทูสี** ทูสีมารพยายามหาทางรบกวนพระสาวกของพระพุทธเจ้ากกุสันธะ-เรื่องราวนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระมหาโมคคัลลานะเปิดเผยว่า **ทูสีมารในอดีตนั้น คืออดีตชาติของท่านเอง**

---

8. จากผู้เคยเป็นมารสู่พระอรหันต์

ประเด็นนี้ทำให้พระสูตรมีความลึกขึ้นอย่างมาก ผู้ที่กำลังกล่าวเตือนมาร มิใช่ผู้ที่ไม่เคยเกี่ยวข้องกับอกุศลเลย แต่เป็นผู้ที่เคยดำเนินอยู่ในทางที่ผิด แล้วในที่สุดสามารถพัฒนาจิตจนถึงความหลุดพ้น จึงทำให้เห็นว่า **อดีตมิใช่สิ่งกำหนดจิตให้เป็นเช่นนั้นตลอดไป** สิ่งสำคัญคือการเปลี่ยนเหตุที่กำลังสร้างอยู่ในปัจจุบัน

---

9. ทูสีมารคิดรบกวนพระสาวก

ทูสีมารต้องการหาช่องทางที่จะทำให้พระสาวกเกิดความเปลี่ยนแปลงทางจิต จึงพยายามใช้อารมณ์ต่าง ๆ เข้ารบกวน หลักสำคัญตรงนี้คือ **มารต้องการ “ช่อง”** เมื่อจิตเผลอ ช่องย่อมเกิด เมื่อจิตขาดสติ ช่องย่อมเกิด เมื่อจิตติดอารมณ์ ช่องย่อมเกิด แต่เมื่อจิตตั้งมั่นและรู้เท่าทัน ช่องนั้นย่อมแคบลง

---

10. การกระตุ้นให้เกิดความโกรธ

ทูสีมารพยายามทำให้ผู้คนประทุษร้ายและด่าว่าพระภิกษุ เป้าหมายมิได้อยู่เพียงการทำร้ายทางกายหรือวาจา แต่ต้องการดูว่า **เมื่อถูกกระทบแล้ว จิตของผู้ปฏิบัติจะเปลี่ยนไปหรือไม่** นี่เป็นหลักที่ใช้ตรวจการปฏิบัติได้อย่างดี เราอาจสงบเมื่อไม่มีใครรบกวน แต่เมื่อถูกตำหนิ ถูกดูหมิ่น หรือถูกทำร้าย สิ่งที่ซ่อนอยู่ภายในจิตจึงเริ่มปรากฏ

---

11. อารมณ์กระทบเป็นเครื่องทดสอบจิต

ความสงบในสถานที่สงบเป็นสิ่งหนึ่ง ความสงบเมื่อถูกกระทบเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรวัดความก้าวหน้าจากความสงบเพียงอย่างเดียว แต่ควรสังเกตด้วยว่า เมื่อถูกกระทบ โลภะเพิ่มขึ้นหรือไม่ โทสะเพิ่มขึ้นหรือไม่ โมหะเพิ่มขึ้นหรือไม่ หากกิเลสลดกำลังลง แสดงว่าการฝึกกำลังทำหน้าที่

---

12. พระพุทธเจ้ากกุสันธะทรงรู้เหตุ

พระพุทธเจ้ากกุสันธะทรงทราบว่ามารกำลังใช้วิธีทำให้ผู้คนประทุษร้ายพระภิกษุ พระองค์จึงทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายให้พัฒนาจิตด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปโดยไม่มีประมาณ หลักนี้สำคัญมาก เพราะพระองค์มิได้ทรงสอนให้ตอบโต้ความเกลียดด้วยความเกลียด แต่ให้เปลี่ยนสภาพของจิตผู้ถูกกระทบ

---

13. เมตตาไม่ใช่ความอ่อนแอ

เมตตาในที่นี้มิใช่การยอมให้ผู้อื่นทำสิ่งผิดตามใจ แต่เป็นการรักษาจิตของตนไม่ให้กลายเป็นความเกลียด อาจกล่าวในทางปฏิบัติได้ว่า

เมตตา – ไม่ขัดขวางความเจริญของเขา แม้เขาจะกระทำไม่ถูกต้อง เราก็ไม่จำเป็นต้องสร้างความพยาบาทขึ้นในใจ เมตตาจึงเป็นกำลังของจิต มิใช่ความอ่อนแอของจิต

---

14. กรุณาไม่ซ้ำเติม

กรุณาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ ในทางปฏิบัติอาจอธิบายได้ว่า

กรุณา – ไม่ซ้ำเติมเขา เมื่อเห็นผู้ใดกำลังตกอยู่ในความผิด ความทุกข์ หรือความหลง ผู้มีกรุณาไม่เพิ่มความทุกข์ให้เขาโดยไม่จำเป็น แต่ขณะเดียวกัน กรุณาก็มิได้หมายถึงการเห็นผิดเป็นถูก

---

15. มารเปลี่ยนวิธี

เมื่อการทำให้คนด่าว่าหรือทำร้ายพระภิกษุไม่สามารถทำลายจิตของผู้ปฏิบัติได้ มารจึงเปลี่ยนวิธีจากการทำให้คนเกลียดชัง มาเป็นการทำให้คนเคารพ ยกย่อง และถวายลาภสักการะ ตรงนี้เป็นข้อเตือนที่ลึกมาก เพราะผู้ปฏิบัติอาจผ่านความลำบากได้ แต่กลับพ่ายแพ้ต่อความสำเร็จ

16. คำตำหนิกับคำสรรเสริญ

คำตำหนิสามารถทำให้เกิดโทสะ คำสรรเสริญสามารถทำให้เกิดความหลงตน ทั้งสองจึงเป็นอารมณ์ที่ต้องรู้เท่าทัน ผู้ปฏิบัติจึงไม่เพียงฝึกทนต่อสิ่งที่ไม่ชอบ แต่ต้องฝึกไม่หลงติดอยู่ในสิ่งที่ชอบด้วย

17. ลาภสักการะก็เป็นเครื่องทดสอบ

บางครั้งความทุกข์ทำให้คนตื่น แต่ความสุขกลับทำให้คนหลับ ความขาดแคลนอาจทำให้ระมัดระวัง แต่ความสมบูรณ์อาจทำให้ประมาท ดังนั้น **สิ่งที่น่ากลัวมิใช่เพียงอุปสรรค แต่รวมถึงสิ่งที่ทำให้เราหลงคิดว่าไม่มีอุปสรรคแล้ว**

18. พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เห็นความไม่น่ายินดี

เมื่อมารใช้ลาภสักการะเป็นเครื่องล่อ พระพุทธเจ้ากกุสันธะทรงแนะนำภิกษุให้พิจารณาในทางที่จะไม่ติดอยู่ในโลกและอารมณ์ ได้แก่ พิจารณากายว่าไม่งาม พิจารณาอาหารว่าเป็นของปฏิกูล พิจารณาโลกว่าไม่น่ายินดี พิจารณาสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง ทั้งหมดนี้มีจุดหมายเดียวกัน คือ **ถอนความยึดติด**

19. เห็นกายตามความเป็นจริง

การพิจารณากายมิใช่การเกลียดกาย แต่เป็นการไม่หลงกาย กายเป็นสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัย เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง เสื่อม และแตกสลาย เมื่อเห็นเช่นนี้ ความยึดมั่นในกายย่อมลดลง

20. อาหารมีหน้าที่เลี้ยงกาย

การพิจารณาอาหารมิใช่การรังเกียจอาหาร แต่เพื่อไม่ให้อาหารกลายเป็นเครื่องเพิ่มความหลงติด อาหารมีหน้าที่รักษากายให้ดำรงอยู่เพื่อดำเนินชีวิตและปฏิบัติธรรม เมื่อรู้หน้าที่ของอาหาร การบริโภคจึงเปลี่ยนจาก **กินเพราะอยาก** ไปสู่ **กินเพราะรู้หน้าที่**

21. โลกไม่น่ายึดติด

คำว่าโลกไม่น่ายินดี มิได้หมายความว่าเราต้องเกลียดโลก แต่หมายถึงการรู้ว่า สิ่งที่โลกเสนอให้เรา ไม่ว่าจะเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ล้วนเปลี่ยนแปลงได้ หากฝากความสุขทั้งหมดไว้กับสิ่งเหล่านี้ จิตย่อมเปลี่ยนตามโลกอยู่ตลอดเวลา

22. สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

ตรงนี้เชื่อมกับความหมายของสังขารอย่างกว้าง สิ่งทั้งหลายที่อาศัยเหตุปัจจัยรวมตัวกันขึ้น ย่อมมีความเปลี่ยนแปลง ทั้งสิ่งที่มีใจครอง และสิ่งที่ไม่มีใจครอง เมื่อเหตุเปลี่ยน ผลย่อมเปลี่ยน เมื่อส่วนประกอบเปลี่ยน สิ่งที่รวมตัวกันอยู่ย่อมเปลี่ยน ดังนั้น **สิ่งใดอาศัยเหตุปัจจัย สิ่งนั้นไม่ควรถูกยึดว่าเป็นของเที่ยงแท้ถาวร**

---

23. มารยังไม่หยุด

แม้พระสาวกได้รับการฝึกให้รับมือกับทั้งการถูกตำหนิและการได้รับสรรเสริญ ทูสีมารก็ยังไม่ยอมเลิก นี่แสดงลักษณะสำคัญของกิเลสในทางปฏิบัติว่า เมื่อเข้าทางหนึ่งไม่ได้ มันอาจเปลี่ยนไปอีกทางหนึ่ง ความประมาทจึงเกิดขึ้นไม่ได้

---

24. การทำร้ายพระวิธุระ

ในเหตุการณ์ต่อมา ทูสีมารทำให้เกิดการประทุษร้ายพระสาวกผู้สำคัญองค์หนึ่ง คือ **พระวิธุระ** การกระทำนี้มีผลร้ายแรง เพราะมิใช่เพียงความคิดชั่วที่เกิดขึ้นแล้วดับไป แต่เป็นเจตนาที่พัฒนาไปสู่การเบียดเบียนจริง ตรงนี้จึงแสดงลำดับที่ควรสังเกตว่า ความคิด ⟶ เจตนา ⟶ การกระทำ ⟶ ผลของการกระทำ

---

25. กรรมเริ่มที่เจตนา

การกระทำทางกายและวาจามิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว ก่อนการกระทำย่อมมีสภาพจิตเป็นพื้นฐาน เมื่อจิตถูกโลภะ โทสะ หรือโมหะครอบงำ หากไม่รู้เท่าทัน สภาพจิตนั้นอาจพัฒนาเป็นการกระทำ ดังนั้น การฝึกจิตจึงเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ

---

26. การหยุดก่อนลงมือ

เมื่อความโกรธเกิดขึ้น หากรู้ทันตั้งแต่เป็นเพียงความโกรธ เรื่องอาจหยุดอยู่ตรงนั้น แต่หากปล่อยให้ความโกรธพัฒนา มันอาจกลายเป็นคำพูด จากคำพูดกลายเป็นการกระทำ จากการกระทำกลายเป็นผลที่ต้องรับต่อไป สติจึงทำหน้าที่สำคัญตรงช่องว่างระหว่าง **อารมณ์ที่เกิด** กับ **การกระทำที่จะตามมา**

---

27. ผลของการเบียดเบียน

พระมหาโมคคัลลานะเล่าถึงผลอันหนักของการกระทำของทูสีมาร สาระสำคัญมิใช่เพื่อสร้างความหวาดกลัว แต่เพื่อให้เห็นหลักว่า **การกระทำที่มีเจตนาย่อมมีผล** เหตุและผลไม่สูญหายเพียงเพราะผู้กระทำไม่ต้องการรับผลนั้น

---

28. ทำไมพระมหาโมคคัลลานะจึงเล่าอดีต

พระมหาโมคคัลลานะมิได้เล่าอดีตเพื่ออวดว่าท่านรู้เรื่องในอดีต แต่ใช้ประสบการณ์นั้นเป็นคำเตือนแก่มาร ความหมายคือ “เราเคยเดินทางนี้มาแล้ว และเรารู้ว่าปลายทางของการเบียดเบียนเป็นอย่างไร” คำเตือนจึงมาจากผู้ที่รู้ผลของเส้นทางนั้นโดยตรง

---

29. ผู้เตือนมิได้อยู่เหนืออดีตของตนด้วยการปฏิเสธ

พระมหาโมคคัลลานะมิได้ปฏิเสธอดีต แต่แสดงให้เห็นว่า อดีตสามารถกลายเป็นบทเรียนได้ ผู้ที่เคยผิด เมื่อเห็นความผิดอย่างแท้จริง สามารถหยุดเหตุแห่งความผิดนั้นได้ นี่เป็นความหมายสำคัญของการพัฒนาจิต

---

30. จากทูสีมารสู่พระมหาโมคคัลลานะ

หากมองตลอดเส้นเรื่อง จะเห็นความแตกต่างอย่างมาก อดีต – เป็นผู้รบกวนผู้อื่น ปัจจุบัน – เป็นพระอรหันต์ผู้ไม่ถูกมารครอบงำ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า **จิตสามารถฝึกได้** หากจิตเปลี่ยน เหตุที่สร้างชีวิตก็เปลี่ยน

---

31. จุดสำคัญมิใช่ว่าเราเคยเป็นอะไร

ในทางปฏิบัติ สิ่งสำคัญจึงไม่ใช่เพียงถามว่า “เมื่อก่อนเราเป็นอย่างไร” แต่ควรถามว่า **“ขณะนี้จิตกำลังสร้างเหตุอะไร”** เพราะอดีตแก้ไม่ได้ แต่เหตุในปัจจุบันยังเปลี่ยนได้

---

32. มารภายนอกกับกิเลสภายใน

พระสูตรกล่าวถึงมารในฐานะบุคคลอย่างชัดเจน แต่เมื่อนำมาใช้ในการฝึกตน เรายังสามารถใช้เหตุการณ์ในพระสูตรเป็นกระจกส่องจิตได้ เมื่อใดโลภะเกิด – รู้โลภะ เมื่อใดโทสะเกิด - รู้โทสะ เมื่อใดโมหะเกิด — รู้โมหะ ไม่จำเป็นต้องเรียกกิเลสเหล่านี้ว่า “มาร” ในความหมายเดียวกับบุคคลในพระสูตร แต่สามารถเห็นได้ว่า กิเลสเหล่านี้มีผลเป็นเครื่องขัดขวางความรู้ตามความเป็นจริง

---

33. ความไม่รู้เปิดช่องให้กิเลสครอบงำ

สิ่งใดเกิดขึ้นแล้วเราไม่รู้ สิ่งนั้นมีโอกาสครอบงำเรา แต่สิ่งใดเกิดขึ้นแล้วเรารู้ตามความเป็นจริง อำนาจของสิ่งนั้นย่อมเปลี่ยนไป เพราะฉะนั้น การปฏิบัติจึงมิใช่การต่อสู้กับอารมณ์ทุกอย่าง แต่เป็นการพัฒนาจิตให้ **รู้**

---

34. รู้ด้วยสัญญากับรู้ด้วยปัญญา

การจำได้ว่า “ความโกรธไม่ดี” เป็นความรู้ระดับหนึ่ง การคิดวิเคราะห์ว่า “ความโกรธมีโทษ” เป็นอีกระดับหนึ่ง แต่เมื่อความโกรธเกิดขึ้นจริง แล้วจิตเห็นมันโดยไม่ถูกมันลากไป นี่เป็นความรู้ที่ลึกกว่า จึงอาจอธิบายเพื่อให้เข้าใจง่ายตามแนวที่ใช้ในชุดนี้ว่า ระดับหู ฟังและจำ ระดับสมอง – คิดและเข้าใจ ระดับใจ - **ภาวนามยปัญญา** ซึ่งเกิดจากการอบรมจิต และมีสมาธิเป็นฐานสำคัญ

---

35. สมาธิทำให้จิตมีฐาน

เมื่อจิตไม่มีสมาธิ อารมณ์มากระทบครั้งหนึ่ง จิตก็วิ่งตามไปครั้งหนึ่ง แต่เมื่อจิตตั้งมั่น อารมณ์ยังเกิดได้ สิ่งกระทบยังมีได้ แต่จิตมีฐานที่จะเห็นสิ่งเหล่านั้น ดังนั้นสมาธิจึงมิใช่เพียงการทำให้สงบ แต่เป็นการทำจิตให้พร้อมต่อการรู้ตามความเป็นจริง

---

36. จากสมาธิสู่ปัญญา

หลักนี้สอดคล้องกับแนวสำคัญที่ใช้เป็นฐานในการอธิบายพระสูตรชุดนี้ คือ **จงทำจิตให้มีสมาธิ** เพราะเมื่อจิตมีสมาธิแล้ว จิตย่อมพร้อมที่จะรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง สมาธิจึงมิใช่ปลายทาง แต่เป็นฐานให้ปัญญาทำหน้าที่

---

37. ปัญญาคือความรอบรู้ในกองสังขาร

เมื่อจิตมีฐานแล้ว จึงพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย กายก็เป็นสังขาร เวทนาก็เกิดตามเหตุปัจจัย ความคิดก็เกิดตามเหตุปัจจัย อารมณ์ต่าง ๆ ก็เกิดตามเหตุปัจจัย โลกภายนอกทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองก็อยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลง ปัญญาจึงค่อย ๆ เห็นว่า สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตนถาวร

---

38. รู้โดยไม่เข้าไปเป็น

เมื่อความโกรธเกิดขึ้น หากไม่มีสติ จาก “มีความโกรธเกิดขึ้น” จะกลายเป็น “ฉันโกรธ” เมื่อความกลัวเกิดขึ้น จาก “มีความกลัวเกิดขึ้น” จะกลายเป็น “ฉันกลัว” การปฏิบัติจึงค่อย ๆ ทำให้เห็นว่า ธรรมกำลังเกิด ธรรมกำลังตั้งอยู่ ธรรมกำลังเปลี่ยน และธรรมกำลังดับ การเห็นเกิดดับเป็นทางให้เห็นต่อไปว่า **ธรรมเหล่านั้นมิใช่ตัวเรา และมิใช่ของเรา** จึงไม่จำเป็นต้องเข้าไปสร้าง “เรา” ขึ้นเป็นเจ้าของธรรมทุกอย่าง

---

39. ธรรมสักแต่ว่าธรรม

เมื่อการรู้ละเอียดขึ้น ผู้ปฏิบัติเริ่มเห็นสิ่งที่เกิดในใจตามสภาพของมัน โลภะก็เป็นธรรมชนิดหนึ่ง โทสะก็เป็นธรรมชนิดหนึ่ง ความสงบก็เป็นธรรมชนิดหนึ่ง ความฟุ้งซ่านก็เป็นธรรมชนิดหนึ่ง

เมื่อรู้โดยไม่เข้าไปยึด จึงค่อย ๆ เข้าใกล้ความหมายว่า **ธรรมสักแต่ว่าธรรม**
ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา หรือเขา

---

40. อย่าหลงแม้ความสงบ

พระสูตรเตือนทั้งด้านการถูกทำร้ายและการได้รับลาภสักการะ จึงนำมาเตือนผู้ปฏิบัติได้ว่า แม้ความสงบก็ไม่ควรถูกยึด หากเกิดความสงบแล้วคิดว่า “เราได้แล้ว” “เราเหนือกว่าคนอื่น” “เราบรรลุแล้ว” ความสงบซึ่งควรเป็นฐานของปัญญา อาจกลับกลายเป็นฐานของความยึดมั่น

---

41. ตรวจสมาธิด้วยกิเลส

การตรวจสมาธิจึงไม่ควรดูเพียงว่า นั่งได้นานเท่าไร สงบเพียงใด เห็นอะไร หรือมีประสบการณ์พิเศษอะไร แต่ควรดูด้วยว่า หลังจากฝึกแล้ว โลภะลดหรือไม่โทสะลดหรือไม่ โมหะลดหรือไม่ หากกิเลสเบาบางลง สมาธินั้นกำลังทำหน้าที่ในทิศทางที่ถูกต้อง

---

42. มารแพ้ตรงไหน

มารมิได้แพ้เพราะพระมหาโมคคัลลานะมีฤทธิ์มากกว่าเท่านั้น จุดสำคัญคือ **มารซ่อนตัวไม่ได้ต่อหน้าจิตที่รู้** ทันทีที่พระมหาโมคคัลลานะรู้ว่ามารกำลังทำอะไร กลวิธีของมารก็ถูกเปิดเผย นี่เป็นอุปมาที่สำคัญต่อการฝึกจิต กิเลสมีอำนาจมากที่สุดเมื่อเราไม่รู้ว่ามันกำลังทำงาน

---

43. ความไม่ประมาทเป็นเกราะของจิต

ผู้ปฏิบัติจึงต้องรักษาความไม่ประมาท ไม่ประมาทเมื่อทุกข์ และไม่ประมาทเมื่อสุข ไม่ประมาทเมื่อถูกตำหนิ และไม่ประมาทเมื่อได้รับคำสรรเสริญ ไม่ประมาทเมื่อไม่มีอะไร และไม่ประมาทเมื่อมีทุกอย่าง เพราะช่องของกิเลสอาจเกิดขึ้นได้ทั้งสองด้าน

---

44. การชนะที่แท้จริง

การชนะผู้อื่นยังมีผู้แพ้และผู้ชนะ แต่การชนะกิเลสในใจ ไม่จำเป็นต้องสร้างผู้แพ้ขึ้นอีกคนหนึ่ง เมื่อโทสะดับ ไม่มีใครต้องแพ้ เมื่อโลภะดับ ไม่มีใครถูกแย่ง เมื่อโมหะดับ สิ่งที่เหลือคือความรู้ตามความเป็นจริง

---

45. บทเรียนเรื่องกรรม

เรื่องของทูสีมารเตือนอย่างชัดเจนว่า อย่าดูเบาการกระทำเพียงเพราะผลยังไม่ปรากฏทันที เหตุที่สร้างขึ้น เมื่อมีปัจจัยพร้อม ย่อมให้ผลตามเหตุปัจจัย ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงไม่รอให้ผลเกิดแล้วจึงแก้ แต่พยายามหยุดเหตุเสียก่อน

---

46. จากการกลัวผลกรรมสู่การเข้าใจเหตุ

ในระยะแรก คนอาจละความชั่วเพราะกลัวผล แต่เมื่อปัญญาพัฒนาขึ้น จะเห็นลึกกว่านั้นว่า อกุศลทำลายจิตตั้งแต่ขณะที่อกุศลเกิดขึ้นแล้ว เมื่อโกรธ จิตก็ร้อนในขณะนั้น เมื่อโลภ จิตก็ถูกความอยากดึงในขณะนั้น เมื่อหลง จิตก็ไม่เห็นตามความเป็นจริงในขณะนั้น การละอกุศลจึงมิใช่เพียงเพื่อหลีกเลี่ยงผลในอนาคต แต่เพื่อทำจิตให้พ้นจากเครื่องเศร้าหมองในปัจจุบันด้วย

---

47. พระสูตรนี้สอนเรื่องการเปลี่ยนแปลง

หากผู้ที่เคยเป็นทูสีมารสามารถพัฒนาจนเป็นพระมหาโมคคัลลานะได้ เรื่องนี้ย่อมให้ข้อคิดสำคัญว่า อย่ารีบตัดสินชีวิตจากอดีตเพียงอย่างเดียว อดีตเป็นเหตุส่วนหนึ่ง แต่ปัจจุบันคือพื้นที่ที่เหตุใหม่กำลังถูกสร้าง การฝึกจิตจึงมีความหมาย เพราะจิตมิได้จำเป็นต้องอยู่ในสภาพเดิมตลอดไป

---

48. จากผู้ถูกกิเลสครอบงำสู่ผู้รู้กิเลส

เส้นทางของการปฏิบัติอาจมองได้เป็นลำดับว่า ไม่รู้ว่ากิเลสเกิด

⟶ รู้เมื่อกิเลสเกิดแล้ว
⟶ รู้ขณะกิเลสกำลังเกิด
⟶ เห็นเหตุให้กิเลสเกิด
⟶ ไม่สร้างเหตุเพิ่ม
⟶ กิเลสอ่อนกำลัง
⟶ จิตไม่ถูกครอบงำ

นี่คือการเปลี่ยนจาก **ผู้ถูกอารมณ์พาไป** เป็น **ผู้รู้เห็นอารมณ์ตามความเป็นจริง**

---

49. แก่นของมารตัชชนียสูตร

หากสรุปสาระสำคัญของพระสูตรนี้ให้สั้นที่สุด อาจกล่าวได้ว่า **สิ่งที่ไม่ถูกรู้ ย่อมมีโอกาสครอบงำจิต เมื่อจิตตั้งมั่นและรู้สิ่งนั้นตามความเป็นจริง อำนาจแห่งความหลงย่อมค่อย ๆ ลดลง**

พระมหาโมคคัลลานะมิได้เพียงรู้ว่ามารอยู่ที่ใด แต่ท่านรู้ธรรมชาติของการกระทำ เหตุ และผล จึงสามารถกล่าวเตือนมารจากประสบการณ์ของตนเอง

---

50. บทสรุป - จบพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4

มารตัชชนียสูตรปิดท้ายมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ด้วยภาพของพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เคยมีอดีตเป็นทูสีมาร แต่ในปัจจุบันเป็นพระอรหันต์ผู้ไม่ถูกมารครอบงำ

พระสูตรจึงมิได้จบลงเพียงเรื่องของมาร แต่จบลงด้วยความหมายที่ลึกกว่า คือ **มนุษย์สามารถฝึกจิตได้** จากความไม่รู้ สู่ความรู้ จากความประมาท สู่ความไม่ประมาท จากการถูกอารมณ์ครอบงำ สู่การรู้เท่าทันอารมณ์ จากการสร้างเหตุแห่งทุกข์ สู่การหยุดเหตุแห่งทุกข์ และจากจิตที่เคยถูกกิเลสครอบงำ สู่จิตที่หลุดพ้นจากเครื่องผูกพัน

ดังนั้น เมื่ออ่านพระสูตรทั้ง 50 พระสูตรของพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4 มาจนถึงพระสูตรสุดท้าย สิ่งสำคัญมิใช่เพียงว่าเราได้รู้เรื่องราวเพิ่มขึ้นอีก 50 เรื่อง แต่ควรถามตนเองว่า **สิ่งที่ได้อ่าน ทำให้เราเห็นกาย เห็นใจ เห็นเหตุปัจจัย และเห็นกิเลสของตนเองชัดขึ้นเพียงใด**

เพราะพระธรรมมิได้มีจุดหมายเพียงให้จดจำ แต่มีจุดหมายให้ศึกษา พิจารณา ปฏิบัติ และรู้ตามความเป็นจริง **เมื่อจิตยังไม่รู้ สิ่งต่าง ๆ ย่อมครอบงำจิตได้ เมื่อจิตตั้งมั่นและรู้ตามความเป็นจริง สิ่งที่เคยครอบงำย่อมค่อย ๆ หมดอำนาจ** นี่คือบทส่งท้ายของ **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4 — มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ครบ 50 พระสูตร**
